విజ్ఞప్తి:139

ఉ॥ పాలకుఁడొంటిచే మరపనాదము నోర్వక గర్భిణీసతిన్।
హేలఁ ద్యజించి యాన్యకవి యీ ననుకూలతఁ బుత్రపూర్ణస।
శ్రీలను విప్రలబ్ధ మటి చేకొను రామవిభుండు రాజగో।
పాలకకృష్ణయాచనరపాలకు నిష్టశుభాధ్యుఁ జేయుతన్॥

సీ॥ ఏతేనినగరి మహేంద్రపురంబును ధిక్కరించెడుశోభఁ దేజరిల్లు।
నేరాజుపరిపాలనారూఢధర్మంబు ప్రజలకు సౌఖ్యసంపాదియగును।
ఏధన్యుసుగుణ యశోధ నైశ్వర్య సంపూర్ణతమదికింపుఁ బొనరఁజేయు।
నేవిభునుభయసాహిత్యసామర్థ్యంబు కృతిరత్నశాణమై కీర్తిఁ జెందు॥

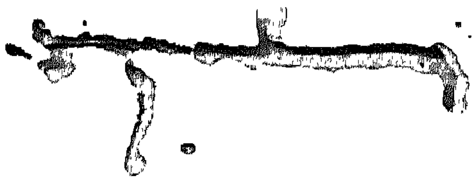
గీ॥ నీడ్యుఁడా రాజగోపాలకృష్ణయాచ।
విభుఁడు వెలుగోటికులమణి వేంకటగిరి।
రాజు, సత్కృతి నుత్తరరామచరిత।
మును మహోద్ధృతిఁ బ్రకటితముగ నొనర్చ॥

———:0:———

పీఠిక.

ఉభయభాషావిశారదులారా!

అత్యుత్తమకథాసన్నివేశంబును మృదుమధురగద్యపద్యాత్మకంబును గరుణరసప్రధానంబు భవభూతిమహాకవివిరచితంబు నగునీయుత్తరరామచరితము నాటకశిరోభూషణంబనుటకు మహాకవి కాళిదాసోక్తిగాఁ జెప్పబడు "నాటకేషు చ కావ్యేషు వయం వా వయమేవ వా। ఉత్తరే రామచరితే భవభూతిర్విశిష్యతే॥" అనులోకోక్తియే ప్రమాణము. దీని నాంధ్రీకరింపకమున్నె యేతత్కవికృతంబును బూర్వరామాయణకథాసూచకంబునగు మహావీరచరితంబు నాంధ్రీకరించుటం జేసి యుత్తరరామాయణకథాసూచకంబును బ్రసన్నగంభీరార్థస్వభావవర్ణనాభాసితంబునగు నీనాటకరాజంబు నాంధ్రీకరింప నుత్సాహంబున మూలానుసరణంబుగ శక్తికొలఁది వెలిఁగించి మూఁడేండ్లకు మున్నె ముగించి కొన్నికొన్నియభ్యంతరంబుల ముద్రింపఁజాలక యూరకుంటిని.

ఇట్లుండి రెండునెలలకుముందు దైవవశంబున విద్వత్ప్రభువులు సర
జ్ఞప్రియులు శ్రీవెంకటగిరిసంస్థానప్రభువులు నగు శ్రీరాజా వెలుగోటి రాజ
లకృష్ణయాచేంద్ర బహద్దూరు కే. సి. ఐ. ఇ. వారిసత్సభకు మన్ముద్రితగ్రం
ంబుగఁ జన నాకవిత కృతార్థతఁగన శ్రీరాజావారత్యాదరంబున దీనినా
స్వానందించి నన్ను సత్కరించి యీ కృతి సత్కృతిగా ముద్రాపణవ్యయ
సంగ్ర నిపుడు ప్రకటింపఁగలిగితిని.

ఆంధ్రీకరణమందలి కష్టంబు నెఱింగిన రసజ్ఞులగు నుభయభాషాభిజ్ఞు
దీనియందలిదోషంబుల మన్నించి గుణంబుల గ్రహింపఁ బ్రార్థితులు.

అమలాపురము.
20-7-1909

ఇట్లు
మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి.

ఇందువచ్చు స్త్రీపురుష ప్రధాన పాత్రములు.

సూత్రధారుఁడు
నటుఁడు
శ్రీరాముఁడు
అష్టావక్రుఁడు
లక్ష్మణుఁడు
దుర్ముఖుఁడు
శంబూకుఁడు
జనకమహర్షి
చంద్రకేతువు
సుమంత్రుఁడు
కుశలవులు
విద్యాధరుఁడు
వాల్మీకి మహర్షి

:0:

స్త్రీ పాత్రములు.

సీత
ఆత్రేయి
వాసంతి
మురళ
తమస
అరుంధతి
కౌసల్య
విద్యాధరి
గంగా వసుంధరలు

శ్రీరస్తు.

ఓమ్.

నమః పరబ్రహ్మణే

—:O:—

ఉత్తరరామచరిత్రనాటకము.

ప్రథమాఙ్కము.

నాంది

గీ॥ శ్రీమదాదికవీశుల- కేమొనర్చు ।
చుంటి మేతన్నమస్కృతి- నుజ్జ్వల పర ।
మాత్మకలయగు నాయమ్మ- తాంగివాణి ।
కేద శుభస్థితిఁగోరి క్రమొ- క్కెఁదముభక్తి ॥

(నాంద్యంతమున)

సూత్రధారుఁడు:—ఆర్యులారా! నాదువిన్నపం బాలకింపుఁడు. పదవాక్యప్రమాణజ్ఞుండును శ్రీకంఠబిరుదాంకితుండునగు భవభూతిమహాకవి సంస్కృతంబున రచించిన రామాయణనాటకంబుల నాంధ్రీకరించిన హరితసగోత్రుండును, చర్లోపాఖ్యబ్రహ్మశాస్త్రి గురువరకరుణాధీతకావ్యనాటకాలంకారపాణినీయ వ్యాకరణుండునగు సూర్యనారాయణశాస్త్రియను నుభయభాషాకవిగలఁడు. అతఁడు—

గీ॥ సర్వవిధములఁజూడంగ- సంస్కృతమున।
నాటకంబులనుత్తమ- నాటకమని।
రక్తిఁ బెనఁగించు నుత్తర- రామచరిత।
మును ప్రదర్శించెదము నైవ- మునుదలంచి॥

ఇదిగోఁ గవివర్ణంబున సదుపాధ్యాయపురస్థితుఁడను బట్టాభిషేకకాలికుఁడన నయితిని. (అంతటఁజూచి) అయ్యో! పూజ్యుండును రావణకులధూమకేతుండును మహారాజశ్రీరామచంద్రుని రాత్రిదివా విచ్ఛిన్నమంగళంబగు పట్టాభిషేకసవముకదా? ఇపుడు చారులందఱు చత్వరస్థానంబుల విశ్రమించియుండిరేమి?

నటుఁడు:—(ప్రవేశించి) ఎవరిసమారాధనంబున కీదినంబుల నధికోత్సవంబ నాలంకాసమరస్నేహితులగు వానరరాక్షసోత్తముల నెల్ల దిక్కులనుండి చ్చిన మహాత్ములగు బ్రహ్మర్షులను దేవర్షులను రాజర్షుల నామహారాజు త మయిండ్లకనిపెను.

సూ—ఆఁ ఔను. కారణమిది.

నటు—మఱియును,

గీ॥ కులగురుండువసిష్ఠుని- కోరిరాఁ జేసి।
ధన్యుఁడగు రామచంద్రుని- తల్లులిపుడె।
సతి యరుంధతి ముందుగాఁ- జనుచునుండ।
నల్లునాశ్రమమేగిరి- యజ్ఞమునకు॥

సూ—పరదేశవాసినగుటచే నడుగుచుంటిని. అల్లుఁడెవ్వఁడు?

న— గీ॥ దశరథుండను రాజర్షి- తానుగన్న।
కన్య శాంతను గూఁతురు- గాఁగరోమ।
పాదరాజునకిచ్చెనా- బాలికన్ వి।
భండకసుతుండుచేవట్టె- భార్యగాఁగ॥

—ఋష్యశృంగమహర్షి ద్వాదశవార్షికంబగు సత్రయాగము నారంభించె అకారణంబున నె నిండుచూలాలగు జానకినిగూడ విడిచి పెద్దలందఱచ్చటికేగి

సూ—అట్లయిన దీనితోనేమి రమ్ము. స్వజాతిమర్యాదతో రాజద్వారంబున నే త్రపాఠము నేయుచుందము.

స — బావా! కానికడఁ బరిశుద్ధంబగు స్తోత్రపాఠము సేయు పద్ధతిని దెల్పుము.

సూ — గీ॥ పలు తెలుంగుల వ్యవహరిం- పంగవలయుఁ।
దప్పు లేకుండు టెట్లని- చెప్పనగును।
మగువలకుఁ బోలె మాటల- మంచితనము।
నందు లోకంబు దుర్జన- మగును జుమ్మి॥

స — మిగుల దుర్జనంబని చెప్పఁదగినది, ఏమన?

గీ॥ దేవి గుణవతి యైన వై- దేహియందుఁ।
గూడ నపవాదమరసెను- గూళజనము।
రక్కసునియింటనునికి మా- త్రంబె సడికిఁ।
గారణంబగ్ని శుద్ధి ని- కరంబు గాదు॥

సూ — ఈ కింవదంతి మహారాజునకుఁ దెలిసెనేని గొప్ప కష్టము సంభవించును. ఎల్ల విధముల దేవతలును మునులును శ్రేయంబొసంగుదురు గాత. (తిరిగియాకాశంబున లక్ష్యముంచి) ఓయీ! యా మహారాజిపుడెక్కడనుండెను? (పరలనాకస్యమున వినుటన భినయించి) జనులిట్లు చెప్పుచున్నారు.

చ॥ జనకుఁడు నెమ్మిగౌరవము- సల్పఁగఁ దానరుదెంచి వేడ్కనీ।
దినముల నేగఁ బుచ్చియు వి- దేహములం గనెనిప్పుడంతరా।
మనరఘుభుంగు దేవిని వి- మానసనూజట సేయఁబాలనా।
సనముస నుండి డిగ్గి పతి- జానకియింటికిఁ జేరుచుండెడిన్॥

(అని నిష్క్రమించిరి.)

ఇది ప్రస్తావన.

(పిదపఁ గూర్చుండి రాముఁడును సీతయుఁ బ్రవేశించుచున్నారు.)

రాముఁడు — దేవీ! ఊరడిల్లుము.

స్వయము గాఁ బెద్దలే మనల విడువఁజాలరు. ఇఁక నేమన?

గీ॥ నిత్యకర్మాచరణమున- నియమమెపుడు।
నైపకుండును స్వాతంత్ర్య- సాహసంబు।
నాహితాగ్నులకున్ గృహ- స్థాశ్రమంబు।
ప్రత్యవాయంబులన్నిండి- పరగుచుండు॥

సీత— ఆర్యపుత్రా! ఎఱుంగుదును. కాని గురుబంధువియోగంబు సంతాపకరంబు.

రా— ఇట్టి సంసారంబు హృదయమర్మభంజకంబై యుండు. కావుననే విద్వాంసులు దీనిని గహించి సర్వకామంబులఁబరిత్యజించి యరణ్యంబుల విశ్రమించుచుండిరి.

కంచుకి— (ప్రవేశించి) జయము జయము రామభద్రా! (అని సగము చెప్పి సంశయముతో) మహారాజా!

రా— (నవ్వి) నాయన గారి సేవకులకు నన్ను "రామభద్రా" యని పిలుచుటయే తగును, మీకభ్యాసమైనట్లు పిలువవచ్చును.

కం— ఋశ్యశృఙ్గాశ్రమమునుండి యష్టావక్రమహర్షి వచ్చెను.

సీ— కాలవిలంబన మేల?

రా— శీఘ్రముగాఁ బ్రవేశపెట్టుము.

కం— (వెళ్లెను.)

అష్టావక్రుఁడు— (ప్రవేశించి) మీకు శుభమగుఁగాత.

రా— మునివరా! నమస్కారము. ఇటుకూర్చుండుము.

సీత— మహర్షీ! వందనము. సజామాతృకంబగు గురుజనంబునకుఁ గుశలమా?

రా— పూజ్యుండును భావుకుండునగు ఋశ్యశృఙ్గమహర్షియు నార్యురాలగు శాంతయు నిర్విఘ్నముగా సోమపానమనుభవించుచుండిరా?

సీత— మమ్ము స్మరించుచుండెనా?

అష్టా— (ఉపవసించి) స్మరింపకయేమి? దేవీ! భగవంతుండగు వసిష్ఠుఁడు నిన్నుఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

ఉ॥ ఆరయనందినీ! నినుమ- హాత్మవసుంధరగన్నతల్లి య।
వ్వారిజగర్భతుల్యుఁడు న్రృ- పాలుఁడు నౌజనకుండు తండ్రి నీ।
కేరికులంబునందు రవి- యేను గురుత్వమునొందినారమా।
ధీరుల కీవుకోడలవు- దీవన లేమియొనర్తు నీకిఁకన్॥

కేవలము వీరప్రసూలివిగమ్ము.

రా— దేవీ! మనమనుగ్రహింపఁబడితిమి.

గీ॥ సద్గుణులు లౌకికులు నగు- సాధుజనుల।
నుడువు లర్థంబు వెనువెంట- నడచుచుండు।
సనఘు లాద్యులు నగుమహా- మునులు పలుక।
పలుకు వెనువెంట నర్థంబు- పరుగులెత్తు॥

అష్టా— "దేవియు బాలికయునగు సీతకు గర్భవాంఛలు గలిగినచో వానిని వెంటనే తీర్పవలయు" నని దేవీత్రయమును శాంతయుఁ బూజ్యురాలగు నరుంధతి యు మఱలమఱలఁ జెప్పిరి.

రా— ఈమెచెప్పినట్లయిన నట్లేచేసెదను.

అష్టా— "అమ్మా! నిండుచూలాలవగుటనిన్నుఁ దీసికొనిరాలేదు. రాముఁడునునీసం తోషముకొఱకుంచఁబడెను. కావునఁ బుత్రపూర్ణాంకవగునిన్నుఁ జూడఁగల" మని యాఁడుబిడ్డ మగఁడగు ఋశ్యశృంగుఁడును దేవితోఁ జెప్పుమనెను.

రా— (సంతోషహాసములతో) అట్లేయగుఁగాత. తాపసోత్తమా! గురుండగు వసిష్ఠుఁడునన్నుఁ గూర్చి యింకేమియు నుడువలేదా?

అష్టా—వినుము.

గీ॥ అల్లుఁడొనరించుక్రతువున- నాఁగితి మిట।
బాలుఁడవ నీవుక్రొత్తది- ప్రభుత గానఁ।
బ్రజలయనురక్తికైసిద్ధ- పడుము మీఁద।
దనువుకంటెను గీర్తియు- త్తమధనంబు॥

రా— భగవంతుఁడగు మైత్రావరుణియానతిచ్చినట్లచేసెదను.

గీ॥ స్నేహమునుగాని దయఁగాని- నిక్కమైన।
సౌఖ్యమునుగాని తుదకునీ- జనకతనయఁ।
గానిలోకంబు సేవింపఁ- గా నిజంబు।
విడిచిపెట్టెదు నాకింత- వెతయులేదు॥

సీత— కావుననే యార్యపుత్రుఁడు రాఘవధురంధరుఁడు.

రా— ఎవఁడిక్కడ? మునివరా! కొంతసేపువిశ్రమింపుము.

అష్టా— (లేచినడచి) ఇదిగో లక్ష్మణుండువచ్చెను. (అ: వెడలెను.)

లక్ష్మ— (ప్రవేశించి) ఆర్యా! జయముజయము. చిత్రకారుఁడగు నర్జునుఁడు మ నముచెప్పినట్లు భవచ్చరిత్రమును గోడలవరుసపైఁ జిత్రించెను. దానిఁబరీక్షింపుము.

రా— వత్సా! అదెందులకో యెఱుఁగుదువా? దుఃఖితచిత్తయగు జానకిని సంతోషపెట్టుటకు, కాని యదెంతవఱకయినది?

లక్ష్మ — పూజ్యురాలీయగ్నిహోత్రశుద్ధివఱకును. —

రా — పాపము శాంతము శాంతము (సాంత్వవచనములతో).

క॥ జననంబున(బావనయగు।
జనకునికన్నియకు వేఱె- చను నేశుద్ధుల్ ?।
చనవగ్నియు(దీర్థోదక।
నామును వేఱొకదానశుద్ధి(- బొంద(గ నెపుడున్॥

దేవీ! దేవయజనసంభవా! అనుగ్రహింపుము. ఇది నీకు జీవితావధియగు [illegible]ణామంబు) ప్రణామంబు.

గీ॥ సతుక్రీనులు దశిఖార్త- జనము నాఁడు।
రింపవలయును మాయురు- భంపు(బలుకు।
నీకు(దగము సుపుష్పంబు- నెత్తిమీఁద।
నెక్క(దగు(గాని కాలితో(ద్రొక్క(దగునె ?॥

సీత — కానిమ్ము. ఆర్యపుత్రా! నీచరితంబు చూచెదము.

(అందఱు లేచి నడచుచున్నారు.)

లక్ష్మ — ఇదియే చిత్రము.

సీత — (చూచి) మీఁదనున్న వీరెవరు? ఆర్యపుత్రుని స్తుతించుచున్నట్లుండి।

లక్ష్మ — భగవంతుఁడగు కృశాశ్వునివలన(గౌశికుండు గ్రహించి తాటకావధ నవార్యునకనుగ్రహించిన సరహస్యంబు లగు జృంభకాస్త్రంబు లివి.

రా — దేవీ! దివ్యాస్త్రంబులకు నమస్కరింపుము.

గీ॥ వేదచోదితధర్మక- ర్మాదిరక్ష।
ణంబు సేయనఖండత- పంబు సేసి।
బ్రహ్మముఖ్యులు స్వీయత- పఃప్రభామ।
యంబునైనమహాస్త్రచ- యంబు గనిరి॥

సీత — ఈ మహాస్త్రంబులకు వందనము.

రా — ఇవి యెల్లవిధముల నీప్రసవంబు ననుసరింప(గలవు.

సీత — మహాప్రసాదము.

లక్ష్మ — ఇది మిథిలావృత్తాంతము.

సీత— ఆహా! వికసిత కువలయశ్యామలంబై నిగనిగలాడు మేనికాంతిచే విస్మయమునం బడి నిశ్చలులైన మజ్జనకపురవాసులచేఁ జూడఁబడు సౌమ్యసుందరశోభ గలిగి యనాదరంబున శంకరశరాసనంబు విఱిచిన యార్యుండు జనపాళిచేఁ జె న్నొందుమోమునందముగలిగి వ్రాయఁబడెను.

లక్ష్మ— దేవీ! చూడుము.

గీ॥ వియ్యమందినవారిని- వీరిరాజ।
బంధువులను వసిష్ఠాది- వరమునుల।
హితుఁడు మీతండ్రియును బురో- హితుఁడు గౌత।
ముఁడు నర్చించుచుండిరి- ముదముతోడ॥

రా— ఇది బాగుగా వ్రాయఁబడినది.

క॥ జనకులకున్ రఘుకులసం।
జనులకు సంబంధమెవని- సంతుష్టునిఁగా।
నొనరింపదెంముదానం।
బున బట్టఁగ నీయఁగుశిక- పుత్త్రుండయ్యెన్॥

సీత— తత్కాలోచిత గోదానవ్రతులై వివాహదీక్షవడయు మీరు నలువురు సోద రులు వీరే కదా! ఆహా! ఆ ప్రదేశంబున నా సమయంబునందే యుంటినని త లంచెదను.

రా— ఔనౌను.

గీ॥ పంకజానన! కమనీయ- కంకణమగు।
నీకరం బామహోత్సవ- నిధి యనంగ।
గౌతమార్చితమై యొప్పు- గలుగఁ జేసెఁ।
దృష్టి నయ్యెడ యిది యని- తోఁచు నాకు॥

లక్ష్మ— ఈమె యార్యరాలు, ఈమె యార్యయగు మాండవి, ఇదిగోఁ గోడఁగు శ్రుతకీర్తి.

సీత— (నవ్వుచు) ఈమె యెవతె?

లక్ష్మ— (సలజ్జస్మితముగాఁ దనలో) ఈమె యూర్మిళ నడుగుచున్నది. కానిమ్ము. ముందు జరపెదను. (ప్రకాశముగా) దేవీ! చూడఁదగినవి మిగులఁగలవు, ఇతఁడే భగవంతుఁడగు భార్గవుండు,

సీత — వణఁకుపుట్టుచున్నది.

రా — మునీ! నమస్కారము.

లక్ష్మ — దేవీ! చూడుమితండు మాయన్నచే—

రా — (సాక్షేపముగా) చూడఁదగినది మిగిలియున్నది. ముందుచూపుము.

సీత — (స్నేహబహుమానములతోఁ జూచి తనలో) ఆర్యపుత్రా! యీవినయసంపదచేఁ గడుశోభిల్లుచుంటివి.

లక్ష్మ — ఇదిగో మన మయోధ్యకు వచ్చితిమి.

రా — (కన్నీరు విడిచి) అకటా! తలఁపువచ్చుచున్నది.

*గీ॥ ప్రభువు లగు తాతపాదులు - బ్రతికియుండ।
భార్యలును నూతనంబుగ - వచ్చియుండ।
బ్రోఁదల్లుల చేతులఁ - బెరుఁగుచుండు।
మనకు నామంచిదినములు - మరలిపోవె॥

అప్పుడీజానకియును—

చ॥ పడ నెడమొప్పుదంతముల - ప్రకాశల మొగ్గదోఁచగుచుండి యుం।
పిసునశనాగనూంత్రములు - నీముగుదంబగుచూపు గల్గిన।
వ్వసుమొగమొప్ప వెన్నెలకు - విందయి సొజమునైన కాంతులో।
వ్వమసుకుమారదేహమునఁ - బ్రీతి నొసంగెను నాదుమేనికిన్॥

లక్ష్మ — ఇది మంథర వృత్తాంతము.

రా — (వేగముగానింకొకప్రకరము చూపి) దేవీ! వైదేహీ!

గీ॥ ఇంక దీపాదపంబిది - శృంగిబేర।
పురమునఁ మను దొల్లి యీ - భూరుహంబు।
చాపుననె మన కానిషా - దపతి యైన।
గుహునితో నెయ్య మయ్యె నో - కోమలాంగి!॥

---

* పితృపాదులు సుఖముగా బ్రతికి యుండఁగఁ బూజ్యుఁడు గన్నతండ్రిచ।
కోరిన మము గల్లుకాంతలును గొంగిటఁ జేరఁగఁ గ్రొత్తక్రొత్తగా।
ముదమున గన్న తల్లులును బ్రోవఁగ హా! మన కేగునా సుఖ।
ప్రదమగు నాఁటి నాళు లిఁక రా విఁక రా విఁక రావు తమ్ముఁడా!॥

లక్ష్మ— (నవ్వి) ఆర్యుఁడు మధ్యమాంబావృత్తాంతమును దాటఁబెట్టెను.

సీత— ఇది జటాబంధనవృత్తాంతము.

లక్ష్మ— గీ॥ రాజ్యలక్ష్మిని సుతుల క- ర్పణముసేసి ।
వృద్ధు లిక్ష్వాకువంశజు- లే వ్రతంబు ।
గడపి రాపుణ్య మారణ్య- కంబునైన ।
వ్రతము ధరియించె నార్యుఁడు- బాల్యమందె ॥

సీత— ఈమె ప్రసన్నపావనసలిలయు భగవతియు నగు భాగీరథి.

రా— రఘుకులదేవీ! నమస్కారము.

మ॥ జననీ! యాసగరాధ్వరాశ్వముఁ గనన్- సంక్రాంతితో నేగి పృ ।
థ్విని భేదించి క్రుధాత్ముఁడౌ కపిలుశ- క్తిన్ దగ్ధులైనట్టివా ।
రిని ముత్తాతల నాభగీరథుఁడు ని- ర్వీతాంగసంతాపుఁడై ।
మును దాఁజేసి తపంబు నీజలముల- న్ముక్తాత్ములన్ జేసెఁగా ॥

తల్లీ! నీవు కోడలగు సీతయం దరుంధతివలెనే శుభసంధాత్రివికమ్ము.

లక్ష్మ— ఇదియే చిత్రకూటమార్గంబున భరద్వాజముని తెలియఁజెప్పిన కాళిందీతటంబున నుండు వనస్పతి యగు శ్యామనామకవటవృక్షము.

రా— (స్మృతితోఁ జూచుచుండెను.)

సీత— ఆర్యపుత్రా! ఆప్రదేశము స్మరించుచుంటివా?

రా— దేవీ! యెట్లు మఱచిపోవుదును?

మ॥ గమనాయాసముచేత మందమృదులా- కారప్రముగ్ధంబులై ।
తమకంబున్ విగి గట్టుకౌఁగిళులచే- తన్ దత్తసంవాహనో ।
ఖ్యములై మ్లానమృణాళమర్దలములై- కన్పట్టుతన్వంగముల్ ।
తమి నాయొమ్మునఁ జేర్చి నీవెచట ని- ద్రం బొంది తాచోటిదే ॥

లక్ష్మ— ఇది వింధ్యాటవీముఖంబున విరాధసంవాదము.

సీత— చాలుఁజాలు విసనకఱ్ఱయేగొడుగుగాఁ జేతఁబట్టిన యార్యపుత్రుని భయంకరంబగు దక్షిణారణ్యమార్గసంచారమును జూచుచుంటిని.

రా.ఉ. ఈయది కొండయెల్లదరి- నేపగు తాపససంశ్రితాశ్రమా
మేయవనంబు లింక గృహ- మేధులు దానతిథిప్రసేవలం
జేయుచు నిష్ఠలందగిలి- నివ్వరిబియ్యము వండికొంచు భా
ర్యాయుతులై కుటీరముల- యందు వసింతురు చూడు జానకీ!॥

సీత— పుష్పించిన కడిమిచెట్లపై నాట్యము సల్పు నెమళ్లుగల యీపర్వతంబు పేరేమి?

లక్ష్మ— నడుమ నెడము లేనితరువరంబుల విసరంబున నిరంతరశీతలంబు నీలంబు నగుపరిసరకాంతారంబునం బ్రవహించుగోదావరీతరంగంబుల రొదలు సేయు కందరంబులు గలదియు, సంతతనిష్యందమాననీరదమేదురితనీలిమంబు నగు నిదియ జనస్థానమధ్యస్థితంబగు ప్రస్రవణం బనుమహీధరంబు.

రా.మ॥ మనమా కొండవసించియుండ బహుస- న్మానంబునన్ లక్ష్మణుం
డును సేవించిన యాశుభాహముల, నం- దున్ స్వాదునీరంబు గ-
ల్గినగోదావరి దానితీరపులినా- ల్గిన్ వేడ్కతోఁ జేయు వ
ర్తనముల్ నీవు తలంచుచుంటివె? లతా- తన్వంగి! యోప్రేయసీ!॥

మఱియును.

*ఉ॥ చెక్కులనాడుచుండ నెడఁ- జెందక మిక్కిలి మెల్లమెల్లగా।
మక్కువమీఱగాఁ గ్రమము- మాఱఁగ నేదెదొ చెప్పికొంచునో,
కొక్కకబుజంబు గప్పి మన- మూడని కౌఁగిట నుండ రాత్రియే।
గ్రక్కునఁ బోయెఁగా తెలియ- రాక గతించినజాము లొప్పఁగన్॥

లక్ష్మ— పంచవటియందలి శూర్పణఖాసంవాదం బిదియే?

సీత— హా! ఆర్యపుత్రా! నీదర్శన మింతవఱకే.

రా— ఓవియోగత్రస్తురాలా! ఇది చిత్తరువు.

సీత— ఏలాగు నైన దుర్జనంబు దుఃఖంబు గలిగించును.

రా— అక్కటా! నాకు జనస్థానవృత్తాంతము జరుగుచున్నట్లేయుండెను.

---

*ఉ॥ చెక్కిలి చెక్కు చేరిచి వి- శేషపుఁ గోరిక మెల్ల మెల్లగా।
నొక్కరిమీఁది యొక్కరు ప్రి- యోక్తుల నేదెదొ చెప్పికొంచును।
కొక్కకబుజంబు గప్పి మన- మూడని కౌఁగిటనుండ రాత్రియే।
చక్కఁగఁ బోయెఁగా తెలియఁ- జాలక జాఱిన జాములొప్పఁగన్॥

లక్ష్మ—(సీతాపహరణాదికంబుఁజూపుచు)

చ॥ అవయవకార్శ్యశూన్యుఁ డగు- నార్యునికష్టచరిత్రఁ జూచియె।
ట్లువగులు వజ్రమున్ శిలయు- లోయుగి యేడ్చునొ? యిట్లు కష్టదా।
నవతటిశూన్య మైనగహ- నంబున బంగరుమాయలేడి హా।
తువుగను సంభవించునిదె- దుఃఖకరంబగు మోసుచేసెఁగా॥

సీత—(కన్నీరొలుకఁదనలో) ఆహా! దేవా! సూర్యవంశనందనా! నామూలమున నీవింతకష్టపడితివిగదా?

లక్ష్మ—(రామునిఁజూచి సాభిప్రాయముగా) ఆర్యా! ఏమిది?

మ॥ తెగిచెల్లాచెదరైనముత్తెములగు- త్రెంచోలి కన్నీరిదే।
తెగఁగా ధారలు చుక్కచుక్కలయి పృ- థ్విం బాఱు దుఃఖంబువే।
యొగఁబిల్చం జలియించుక్రీఁ బెదపి యా- యీయాకుక్రందంబులుం।
దగబంధించిన యూపిర్లు మోఁగుచుఁబుకే- న్నాఁదోఁచుఁబై వారికిన్॥

రా. మ॥ గతకాలంబునఁ గోలుపోవఁబడతిం- గన్పట్టుదుఃఖానలం।
బతితీవ్రంబయునంబ్రతిక్రియను జే- యంగోరికఁజల్లారె న।
హ్యాతఁదా వెండియుఁ బక్షమైయెడద నా- హాకారమొప్పంగహ్రు।
ద్గతమర్మవ్రణభంగి మిక్కిలి వెతం- గల్గించెడుం దమ్ముఁడా!॥

సీత—అకటా! ఛీ! అతివియోగదుఃఖంబున ననార్యపుత్రశూన్యరాలనుగాఁ దలఁచుకొనుచున్నాను.

లక్ష్మ—(తనలో) కానిమ్ము. వీరినింకొకచక్కికిఁ ద్రిప్పెదను. (చిత్రమువంకఁ జూచి) ఇదిగో మన్వంతరపురాణుండును బూజ్యుండును నగుజటాయువు మహోగ్రతాపరాక్రమంబుల కుదాహరణము.

సీత—హా; తాతా! నీవపత్యస్నేహము నిర్వహించితివి

రా—హా! తండ్రీ! కాశ్యపశకుంతరాజా! నీవంటిపావనుండగు మహాత్మునిలాభం బెక్కడ?

లక్ష్మ—ఇదియే దనుకబంధాధిష్ఠితంబును జనస్థానపశ్చిమంబు నగుకుంజవంతం బనుదండకారణ్యభాగంబు. ఇదిగో దీనిదగ్గఱ నున్నయది మతంగాశ్రమపదంబు. ఈశ్రమణి యనుపేరుగలసిద్ధశబరి. ఇదిపంపానామకపద్మసరోవరము.

సీత — ఇప్పటినాకోపధైర్యంబులు విడిచి యార్యపుత్రుండుగొంతెత్తి యేడ్చెనా?

రా — దేవీ; యీకమలతటాకంబు గడురమణీయంబు.

మ॥ కలనాదం బొనరించుహంసతతి తెం- కన్ల్ తాఁకఁగఁబిలుచునో।
దలతూఁ ద్లోప్పినతామరల్లలును నే- తద్భాగముల్ వేఁడిక।
న్నులనీ రొప్పఁగయు వెండివచ్చునదువు- న్నూతోత్పలోద్భాసితం
బులుగాఁ గన్పడె నాకుఁ గన్నులకు నం- భోజాతపత్రేక్షణా! ॥

లక్ష్మ — ఇతండార్యుండగు హనుమంతుండు.

సీత — ఈతఁడుజీవలోకంబు నుద్ధరించు మహోపకారి యగుమహానుభావుఁడు.

రా — మహానందము. ఏదీర్ఘబాహునిపరాక్రమంబున లోకంబులు మనమును కృతార్థుల మైతి మాయంజనానందనుండితఁడే.

సీత — వత్సా! ఎందలిచెట్టుక్రింద సహజానుభావసౌందర్యమాత్రశేషంబుగా ధూసరితశరీరశోభ గలిగి మూర్ఛిల్లి యేడ్చుచు నీచేఁబట్టుకొనఁబడి యార్యపుత్రుడు వ్రాయఁబడెనో యాయీపుష్పితకదంబతాండవితమయూరం బగుకొండ పేరేమి?

ల — చ॥ నిగనిగలాడుచుండెడువి- నీలనవాంబుద మాశ్రయింపఁజో।
టగుశిఖరంబు గల్గికను- ఖాగమపుష్పసుగంధియైన యా।
యగమిదిమాల్యవంతమిట- నార్యుఁడు—

రా — వద్దిఁకఁ జెప్పవద్దు నేఁ।
దగ మఱివచ్చినట్టులగు- ధర్మసతీవిరహంబు లక్ష్మణా! ॥

లక్ష్మ — ఇటుపైనార్యుండును గపిరాక్షసులు నొనరించినవి లెక్కకుమీఱినయు రోత్తరంబులు నాశ్చర్యంబులు నగువనులుగలవు. దేవీ! నీవలసితివి. కావున నిప్పటికి విశ్రమింపుము.

సీత — ఆర్యపుత్రా! యీచిత్రసందర్శనంబున నుదయించినకోరిక గలదేను విన్నవింపఁదగినదొకటిగలదు.

రా — ఆనతిమ్ము.

సీత — మరల ప్రసన్నగంభీరంబులగువనపంక్తులవిహరించెదననియుఁ బవిత్రయు శీతలావగాహయు నగుభాగీరథి నవగాహించెదననియుఁ దలఁచుచున్నాను.

రా — వత్సా! హోమము శీఘ్రముగనే చేయవలయునని గురువు లిపుడే సమాచార మంపిరి, కావునఁ గురువులేనియరదంబు రావింపుము.

సీత — మీరుకూడ రావలయును.

రా — ఓసీ! కఠినురాలా! ఇదియును జెప్పవలయునా?

సీత — అట్లయిన నాకు సంతోషము.

లక్ష్మ — ఆర్యుఁ డాజ్ఞాపించినట్లు (అని వెడలెను.)

రా — ప్రేయసీ! యీకిటికీలు గలలోపలిగదిలోఁ గొంచెము సేపు వసియుందుము.

సీత — మంచిది. పరిశ్రమజనిత యగునిద్ర నన్నావరించుచున్నది. అట్లే చేయుదము.

రా — అట్లయిన నిచ్చోటశయనింప నన్ను గట్టిగాఁ బట్టుకొనుము.

గీ॥ వెలుపుచే నగునలసట- వెడలు చెమట।
చుక్క లొప్పఁగ జాబిల్లి- ప్రాకుఁ దగులఁ।
గరఁగు చంద్రమణీహార- కాంతినొందు।
భుజముగళమున జీవింపఁ- బొసఁగఁ జేయు॥

(అనియామె భుజమును దన మెడపైఁ జేర్చుకొని ముదముతో)

మ॥ తరుణీ! యేమిది? దుఃఖమో? సుఖమొ? ని-ద్రాసౌఖ్యమో? మోహ[మో?।
గరళవ్యాపనమో? మదంబొ? యెఱుఁగం-గారాదు నీడైనయా।
పరిరంభంబున నింద్రియంబులను వే- బంధించుహృద్భ్రాంతియాం।
తరచైతన్యము సంచలింప ముదమం-దం జేయు నాకియ్యెడన్॥

సీత — మీరు నిశ్చలానుగ్రహము గలవారలు. ఇప్పుడిచ్చోట నాశ్చర్యమేమి?

రా — గీ॥ నీమృదూక్తులు పికవాణి!- నెమ్మనమ్ము।
నుందు కర్ణామృతంబులు- మ్లానజీవ।
పుష్పవికసనములు సతి! మోహకంబు।
లింద్రియంబుల కగును సం- తృప్తకములు॥

సీత — దేవా! ప్రియంవదా! దప్పి శయనింతును.

రా — [illegible]

చ॥ పరిణయ మాదిగాఁ జిఱుత- ప్రాయమునం దెలప్రాయమందుమం
దిరమునఁ గాన నీకు సుఖ- నిద్రకుఁ గారణమైన దోండుబి।
త్తరి నిమురింప నెన్నఁడును దార్పని దీరఘురాముబాహువో।
ధరణికుమారి! సిద్ధమగు- తల్గడ నీకుఁబరుండు మిద్యోడన్॥

సీత—(నిద్రనటించుచున్నది.) హా! ఆర్యపుత్రా! కష్టముకష్టము. (అనిపలవరిం చుచున్నది.

రా— యీప్రియభాషిణిటామ్మమీఁదనపుడేనిద్రించినదాయేమి! (చూచిసస్నేహముగా)

చ॥ ఇది గృహలక్ష్మి నేత్రముల- కియ్యది వేల్పులబువ్వనత్తిదీ।
నిది యగుతాఁకు దేహమున- నిర్మలచందనగంధలేపనం।
బిదె శిశిరంబు మౌక్తికస- రేద్ధభుజంబు గళంబునందు దీ।
నిది సకలంబు సహ్యము వి- నింద్యవియోగ మసహ్యమొక్కటే॥

ప్రతీహారి—(ప్రవేశించి) దేవా! వచ్చెను. వచ్చెను.

రా— ఎవఁడు?

ప్రతీ—దేవరయాసన్నపరిచారకుఁడగుదుర్ముఖుఁడు.

రా— (తనలో) అంతఃపురసంచారి యగుదుర్ముఖుఁడా? పౌరజానపదులమాటలు వినివచ్చుటకు వీనిఁబంపితిని. (ప్రకాశముగా) రానిమ్ము. (ప్రతీహారి వెడలెను)

దుర్ము—(ప్రవేశించి తనలో) సీతనడుమనుండఁగా దేవరకిట్టితలఁపరానిజనాపవాదంబునెట్లువిన్నవింపఁగలను? కాకపోయిన నిర్భాగ్యునకు నియోగంబిట్టిదే కదా?

సీత— హానాథా! సౌమ్యా! యెచ్చటనుంటివి?

రా— అయ్యో? చిత్రముచూచుటచే భయజనకంబగువియోగధ్యానము దేవికి స్వప్నోద్వేగము చేయుచున్నది. (ఆమెశరీరముతాఁకుచు)

మ॥ అమరున్ విశ్రమ మాత్మ కెందును, సమ- స్తావస్థలన్ సౌఖ్యమః।
ఖములం దైక్యముఁ జెందునేది, ముదిచే- గర్హ్యంబు గాదెందు రా
గము దానెయ్యది పెండ్లియాదిమృతిదాఁ- కన్ బ్రేమమం దుండు భ
ద్రము ముఖ్యంబుగఁ బ్రార్థితం బగును ద- ద్దాంపత్యమం దెల్లెడన్।

దుర్ము—(సమీపించి) దేవా! జయము, జయము.

రా— తెలిసినది చెప్పుము.

దుర్ము—“రాముని మహీపాలుని మూలముగా దశరథమహారాజు సుపుత్రవంతుఁడయ్యె” నని పౌర జానపదులెల్లను వారిని గొనియాడుచుండిరి.

రా— ఇది స్తోత్రపద్ధతి. ఏదియేని సేయునట్టి దోషంబు చెప్పుము.

దుర్ము—(కన్నీరు విడిచి) దేవా! వినుము (అని చెవిలోఁ జెప్పును.)

రా— అకటకటా! వాగ్వజ్రము తీవ్రదుఃఖకరముగా నున్నది. (అని మూర్ఛిల్లును.)

దుర్ము— రాజా! ఊరడిల్లుము ఊరడిల్లుము.

రా— (ఊరడిల్లి)

గీ॥ అకటకటా! కష్టమెయిరునింత- నైన యునికి।
నింప దొలఁగెను సీతక- నేకవిధుల।
నైన నది యిప్పుడంతట- నాక్రమించె।
వెట్టి కుక్కఁ- విషము మాడ్కిఁ-- విధివశమున॥

మందభాగ్యుండనగు నేనిపుడేమి సేయుదును? (విచారముతో నాలోచించి) ఇట్లు కాక మఱియొకటేమి?

గీ॥ సజ్జనుల కెట్టిదైనక- ర్జంబు చేమ।
తంబు లోకంబు నారాధ- నంబయగును।
అట్లు నెలవేర్చె నాతండ్రి- యహహా! నన్ను।
నాత్మజీవనమును విడ- నాడినైన॥

భగవంతుండగు వసిష్ఠుండునిపుడే సమాచారమంపెను.

గీ॥ భానువంశజులగు భూమి- పాలురెట్టి।
సచ్చరిత్రంబు వన్నెకుఁ- దెచ్చినారొ?।
దానినా మూలమునఁ గింవ- దంతిమైన।
హీనధన్యుఁడనగు నన్నుఁ- జొచ్చునింద॥

హా! దేవీ! దేవయజనసంభవా! హా స్వజన్మానుగ్రహపవిత్రీకృతధరిత్రీ! జనకనందినీ! హా పావకవసిష్ఠారుంధతీప్రశంసితా! హా రామమయజీవితా! హా సు

దేవీ! హా తాతప్రియా! హా మహావనవాసప్రేయసీ! హా మితభాషిణీ! ఇట్టి దానవగు నీకిట్టి పాకం బెట్లు తగును?

గీ॥ నీవలన జగములుపుణ్య- నిలయములగు ।
నగు జనోక్తు లపుణ్యంబు- లతివ! నీకు ।
నాథవంతము లగుభువ- నములు నీవ ।
లన ననాథవునీవయి కనుమువెగ్గు ॥

దుర్ముఖా! నవీనరాజగు రాముఁడిట్లాజ్ఞాపించుచున్నాఁడని లక్ష్మణునితోఁజెప్పుము (అని చెవిలోఁ జెప్పును.)

దుర్ము—అకటా! వహ్నిపరిశుద్ధయుఁ బవిత్రరఘుపుత్రగర్భయు నగు దేవికిపుడుదుర్జనవచనంబున నెట్లు దేవరవారిట్టి కార్యంబాజ్ఞ తిచ్చిరి?

రా— పౌరజానపదు లెట్లు దుర్జనులగుదురు?

గీ॥ ప్రజలకిష్టంబయిక్ష్వాకు- వంశమైన ।
విధివశంబున నిందకు- బీజమయ్యె ।
నద్భుతక్రియ శుచికాల- మందునయ్యె-
ననిన నమ్మునుదూరవృ- త్తాంతమెవఁడు? ॥

కావున దుర్ముఖా! వెడలుము.

దుర్ము—హా దేవీ! జానకీ! ఎంతకష్టము. (అని వెడలును,)

రా— అయ్యో! ఘోరకర్ముఁడనగుక్రూరుఁడనైతిని.

గీ॥ ఎపుడు విడిపోక తోనున్న- యీప్రియసతిఁ ।
జిన్నతనముననుండిపో- షించియిప్పు ।
డొకర్లె నెపమున మిత్తికి- నొసఁగుచుంటి ।
నింటిచిలుకను నెఱుకున- కిచ్చినట్లు ॥

కావునఁ దాఁకఁ దగనిపాపాత్ముఁడనగు నేనీ దేవిని స్పృశించుట యెందులకు?
(అని మెల్లగా సీతతలనెత్తి తన బుజముతీసికొని)

గీ॥ నవనవోద్భూతకర్మచం- డాలునన్ను।
విడిచిపెట్టుము నీవింక- వెఱ్ఱిముగుద!।
మంచిగంధపుఁజెట్టని- యెంచి మర్వి।
పాకవిషవృక్షమును జెట్టఁ- బట్టితీవు॥

(అనిలేచి) హా కష్టము. ఇపుడుజీవలోకం బన్యథాభూతంబయినది. రాముని మనుగడలాభం బిపుడు సమాప్తమయినది. ఇప్పుడీజగంబుశూన్యం బగుజీర్ణారణ్యమే, సంసారం బసారంబు. శరీరంబు కాష్ఠప్రాయంబు. శరణహీనుండ నగునే నేమిసేయుదును? ఏమిగతి? ఎక్కడకుఁబోవుదును? కాకపోయిన—

గీ॥ అమిత దుఃఖానుభవమున- కమరె మరల।
దశరథాత్మజునందుఁ జై- తన్య మొకట!।
కుమురుపడి మర్మములు తెగఁ- గోయుప్రాణ।
ములును వజ్రపుమేకులఁ- బోలియుండె॥

హా! మాతా! అరుంధతీ! హాభగవంతులరగు వసిష్ఠవిశ్వామిత్రులారా! హాపావకా! హాదేవీవసుమతీ! హాతాతా! జనకమహారాజా! హాతండ్రీ! హాతల్లులారా హాసుగ్రీవా! హామారుతీ! హావిభీషణా! హాత్రిజటా! రామహతకునిచేఁదిరస్కరింపఁబడితిరి. దొంగిలింపఁబడితిరి. వారినిపుడు పేరొక్కనుటకు నేనెవ్వఁడను.

గీ॥ తలఁచెదను దుష్టాత్ముఁడను కృ- తఘ్నుఁడనగు।
నేను వారలఁ బేరొక్కొంటి- నేని యామ।
హాత్ములకు నెల్లరకుఁ బాప- మంటు ననుచుఁ।
గాన వారిని బేరొక్కనఁ- గాదు నాకు॥

దుర్మార్గుండనగు నేను.

గీ॥ నన్ను నొమ్మున ప్రాలి సుఖ- మ్మునిదుర।
నందుగృహలక్ష్మి భయమున- నదరునిండు।
కడుపునన్ బరు వగుకాంత- విడిచిమాంస।
భోజులకు బలిగా నీయఁ- బూనుకొంటి॥

(సీతపాదంబులఁదలనిడికొని) దేవీ! నీపాదపంకజస్పర్శను రామునికగ్గున దిదియెకడపటిది (అనిమొక్కును)

(తెరలో) అబ్రహ్మణ్యము బ్రహ్మణ్యము.

రా— ఏమిది ? (మరలఁ దెరలో)

గీ॥ ఉగ్రతప మాచరించెడు- యోగివరులు।
పుణ్యులున్ యమునాతీర- భూమివాసు।
లాలవణరాక్షసునిబాధ- కాగలేక।
పాలకుఁడ వగునినుఁ జేర- వచ్చిరయ్య! ॥

రా— ఇప్పటికిని రాక్షసభయమా? కుంభీనసీపుత్రుండును మధురాధిపతియు న నిద్దురాత్ముని మొదలు పెఱుక శత్రుఘ్నునిఁ బంపునంతవఱకీభయము.(కొ తనడచి మరలమరలి) హాదేవీ! ఇట్టిదాన వెట్లువెళ్లఁగలవో? హాభగవతీ వ మతీ! మాన్యరా లగుసీతనయను జూచికొనుము.

క॥ జనకులకున్ రఘుకులసం।
జనులకుఁ గులమంగళాప్తి- జని నేపుణ్యన్।
గనినావో ? దేవయజ్ఞా।
వని నీవద్దానిఁ జూడ- వలయూ ధరిత్రీ ! ॥

సీత— సౌమ్యా! ఆర్యపుత్రా! ఎచ్చటనుంటివి ? (తొందరతో లేచి) అయ్యా! స్వప్నభయంబున విప్రలబ్ధనై నన్నుఁ బ్రియశూన్యనుగాఁ జూచుకొను న్నాను.

(ఇట్టటుచూచి) అకటా! నిద్ర పోవున న్నొకటగ్గక విడిచి యార్య పుత్రుండు వెడలెను. కానీ, యతనిఁ జూచిన పిదప నామనస్సునకు స్వాతం త్ర్యము గలదేని కోపించెదను. (ఎవఁడికడ)

దు— (ప్రవేశించి) దేవీ! యెక్కుటకు రథముసిద్ధముగా నున్నదని లక్ష్మణకుమ రుండు విన్నవించుచుండెను.

సీ— ఇదిగో! ఎక్కుచున్నాను. (లేచినడచి) నాకుగర్భభారము స్ఫురించుచున్న ది. మెల్ల మెల్లగాఁబోవుదము.

దు— దేవీ! యిట్టిటు.

సీ— రఘుకులదేవతలకు నమస్కారము. తపోధనులకు వందనము.

(అనియందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి ప్రథమాఙ్కము.

శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

ద్వితీయాంకము.

(తెరలో)

తపోధనకుస్వాగతము.

(పిదపదారివెదకికొనుతాపసిప్రవేశించుచున్నది.)

తాపసి—ఫలకుసుమపల్లవగర్భం బగునర్ఘ్యంబున నన్నుఁబూజింప వనదేవత స మీపించుచున్నది.

వనదేవత—(ప్రవేశించి. యర్ఘ్యమిచ్చి)

ఉ॥ ఇచ్ఛ జనించినట్లు వన- మియ్యదిభోగ్యము మీకు నాకునేఁ।
డచ్ఛము సాధుసంగము మ- హాసుకృతంబున మంచివారి కౌఁ।
బచ్చనిచెట్లనీడ సుత- పంబునకుం దగుతిండి పండ్లు నా।
యచ్ఛపునీరు దుంప లివి- యన్నియు మీకొరుసొమ్ము గాదిటన్॥

చ॥ ప్రియకర మైనకాయికపు- వృత్తి యణంకువ గల్గునట్టి వా।
క్ప్రియమును నైజమంగళమ- నింద్యము నైనసుబుద్ధి సత్యతా।
న్వయ మగుమైత్రి యెల్లెడల- మాఅనిశీలము గల్గి నిత్యని।
ర్భయకిపటంబు నౌసుజన- భావము దా జయ మొందు సర్వదా॥

(ఇద్దఱునుపవసింతురు.)

వన—అమ్మా! పేరేమి?

తాప—ఆత్రేయి.

వన—ఆర్యా! ఆత్రేయీ! ఎచ్చటనుండివచ్చుచుంటివి? యీదండకారణ్యంబున సంచరింపఁగారణం బేమి?

ఆత్రే— గీ॥ ఇందు నుద్గీథవేత్తలై- యాఢ్యులౌన।
గస్త్యముఖ్యులు పెక్కండ్రు- కలరు వారి।
వలన నిగమాంతవిద్యను- బడయ నేను।
వచ్చుచుంటిని వాల్మీకి- వద్దనుండి॥

వన— పురాణబ్రహ్మవాది యగునాప్రాచేతసమహర్షినే యన్యమును లెల్లరు బ్ర
హ్మోపదేశంబున కాశ్రయించుచుందురు. నీకీప్రవాస మేల?

ఆ— అచ్చట నధ్యయనంబునకు గొప్పవిఘ్నము గలదు. కావున దీర్ఘప్రవాస
బున కిష్టపడితిని.

వన— అదెట్టిది?

ఆ— పాలు విడిచినప్రాయంబు గలవారును సర్వవిధముల నాశ్చర్యకరులును నగు
పిల్లల నిద్దఱి నొకానొకవనదేవత గొనివచ్చి యామహర్షికి సమర్పించె
ఆబాలురఁ జూచిన మునులకే కాదు మృగాదులకును హృదయంబుల ననురా
గంబుగలుగుచున్నది.

వన— వారి పేళ్లెఱుంగుదువా?

ఆ— ఆదేవతయే "కుశలవు" లనువారినామంబులను బ్రభావంబును జెప్పెను.

వన— ఆప్రభావ మెట్టిది?

ఆ— సరహస్యంబు లగుజృంభకాస్త్రంబులు వారి కాజన్మసిద్ధంబులంట.

వన— ఆఁ ఇదెంత చిత్రమమ్మా!

ఆ— ఆభగవంతుం డగువాల్మీకియే యాబాలుర దాదివలెఁ బెంచి చౌలకర్మం బొ
నరించి వేదత్రయంబు దక్క నితరవిద్యల మూఁటిని వారికి సావధానంబు
గ నేర్పి పిదప గర్భమాసంబులఁ గూడుపదునొకండవయేట క్షాత్రకల్పంబున
నుపనయనం బొనర్చి వేదంబులఁ జెప్పె. అట్టివిశేషప్రతిభ గలవారితోఁ
గూడ మాబోఁటివారికి సహాధ్యయనంబు సంబంధింపదు. ఏమన?

చ॥ సుమతికిఁ జెప్పినట్లె మతి- శూన్యునకున్ వచియించు విద్య నో-
జ్జ మతివికాసపాటవ మొ- సంగఁడు వారికిఁ దా హరింపఁబోఁ-
డు మతిఫలంబునం గలిగె- డుం గడుభేద మదెట్లనంగ బిం-
బము గ్రహియింప రత్నమగు- మాడ్కి మృదాదులు గావొకప్పుడున్॥

అధ్యయనంబున కిదియొకవిఘ్నము. మఱియొకటి గలదు.

వస — అదేమి?

ఆ — వాల్మీకిమహర్షి యొకనాఁడు మాధ్యాహ్నికకృత్యంబునకై తమసానది కేగి యచ్చట జంటగాఁ దిరుగు క్రౌంచంబులలో నొకదాని నొక కిరాతుండు చంపుటఁ గని "మానిషాద! ప్రతిష్ఠాంత్వమగమశ్శాశ్వతీస్సమాః। యత్క్రౌఞ్చమిథునాదేకమవధీః కామమోహిత" ॥ మ్మని యనుష్టుప్ఛందోబద్ధంబును బావనంబు నాకస్మికావిర్భూతంబు నగు దేవీవాక్కు నుచ్చరించెను.

వస — నిగమంబులకుఁ దరువాత ఛందస్సుల నూతనావతారము చిత్రముగానున్నది.

ఆ — అపుడే సృష్టికర్త యగుబ్రహ్మ యుదయించి నశబ్దబ్రహ్మప్రకాశము గలవాల్మీకికిఁ బ్రత్యక్షమై "మునివరా! శబ్దబ్రహ్మవిషయంబునఁ బ్రజ్ఞానివైతివి రామచరితంబు వర్ణింపుము. అప్రతిహతప్రకాశం బగునీజ్ఞాననేత్రము ప్రకాశించుచున్నది. నీ విపుడు కవీశుఁడ వయితివి" అనిపలికి యంతర్హితుండయ్యె. పిదప మహాత్ముం డగుప్రాచేతసుండు మనుష్యలోకంబున మొదటిదియు శబ్దబ్రహ్మపరిణామంబు నగు రామాయణం బనునితిహాసంబు గావించె.

వస — ఆహా! సంసారం బలంకరింపఁబడినది.

ఆ — ఆకారణంబున నక్కడఁ జదువునకు గొప్పయంతరాయము గల దని చెప్పితిని.

వస — తగియున్నది.

ఆ — భద్రా! అలసటతీఱినది. అగస్త్యాశ్రమంబునకు దారి చెప్పుము.

వస — ఇటుపఞ్చవటిఁ బ్రవేశించి గోదావరియొడ్డుననే వెడలుము

ఆ — (కన్నీరునింపి) ఇదితపోవనమా? ఇదా పంచవటి? గోదావరీనదియిదా? ఈ కొండప్రస్రవణమా? జనస్థానవనదేవత వగువాసంతివా నీవు?

వస — ఔ నిదంతయు సత్యము.

ఆ — హా వత్సా! జానకీ!

గీ॥ మాటవరుసన వచ్చు నా- మాన్యగోష్ఠి।
విషయ మీనీప్రియంబగు- వృక్షపంక్తి।
నాకుఁ గన్పడి యిదె నిన్ను- నామశేష।
నెమరఁ గన్పడు దానిఁగా- నెలమిఁ జేయు॥

వా:సంతి—(భయపడితనలో) "నామశేష" యని నుడివెనేమి? (ప్రకాశముగా) ఆర్యా! సీతాదేవి కుపద్రవమా యేమి?

ఆ— కేవల ముపద్రవమే కాదు. అపవాదంబును గలదు. (అని చెవిలోఁజెప్పును.)

వా— అకటా! దైవనిర్ఘాత మతిదారుణము. (అనిమూర్ఛిల్లును.)

ఆ— ఊరడిల్లుము ఊరడిల్లుము.

వా— (ఊరడిల్లి) హా ప్రియసఖీ జానకీ! నీజన్మఫలంబిట్టిదా? హా రామభద్రా! అయిన నీతో నేమి? ఆత్రేయీ! చెప్పవమ్మా. లక్ష్మణుఁడు విడిచి యడవినుండి వెళ్లినపిదప సీత యేమయినదో వార్త తెలిసెనా?

ఆ— లేదు. లేదు.

వా— అయ్యో! అరుంధతీవసిష్ఠు లాశ్రయించిన రఘుగృహంబులలో వృద్ధురాండ్రగు రాణులు జీవించియుండ నిట్టికార్య మెట్లు జరిగెను?

ఆ— అపుడు గురుజనంబు ఋశ్యశృంగ యజ్ఞంబున నుండె ద్వాదశవార్షికం బగునాజన్నమిపుడు సమాప్తమయ్యె. ఋశ్యశృంగుఁడు వారి నిపుడు పూజించి సాగనంపెను. పిదప నరుంధతి కోడలు లేనియయోధ్యకు నేను రానని చెప్పెను. రామునితల్లులు నట్లే యనుమోదించిరి. అపుడు వాల్మీకి యాశ్రమంబున కేగి యచట నివసింత మని వారియనురోధంబున వసిష్ఠునకునునిశ్చయంబు గలిగె.

వా— అమ్మా! ఆ రాజిపు డేమిచేయుచుండెను?

ఆ— అతండశ్వమేధయాగంబునఁ బ్రవేశించెను.

వా— హా! ఛీ! పెండ్లియాడెనా?

ఆ— లేదు లేదు పాపము శాంతము.

వా— అట్లయిన యజ్ఞములో సహధర్మచారిణి యెవతె?

ఆ— బంగారపుసీతాప్రతిమ భార్యగా నుండెను.

వా— అయ్యో యెంతకష్టము?

గీ॥ వజ్రమునకంటె గట్టివి- పట్టి చూడ
నలరుకంటెను మెత్తని- వైనయట్టి।
మనుజనాధులగంభీర- మానసముల।
బాగుగాఁ దెలిసికొన నె- వ్వనితరంబు॥

ఆ— వామదేవానుమంత్రితంబై మేధ్యాశ్వము విడువఁబడినది. యథాశాస్త్రముగా రక్షకులు నియమింపఁబడిరి. దివ్యాస్త్రసంప్రదాయము నెఱింగిన లక్ష్మణతనయుండగు చంద్రకేతుఁడు వారికి నియంతగా జనకానుజ్ఞాన్వితుండై పంపఁబడెను.

వా— (సానందబాష్పముగా) కుమారలక్ష్మణునకుం గూడఁ గుమారుఁడా? నేఁడు నాజన్మము సఫలమయినదమ్మా.

ఆ— ఇంతలో నొక విప్రుఁడు చచ్చిన కొడుకును రాజద్వారంబున నుంచి నెత్తి మొత్తికొనుచు "అబ్రహ్మణ్య" మని మొఱపెట్టె.

వా— తరువాత

ఆ— పిదప రాజదోషంబు లేమిఁ బ్రజలకు కాలమృత్యువు రాదని దయాళుండగు రాముఁడు తనయందు దోషము నిరూపించుకొనుచుండ నశరీరవాణి యిట్లు వెడలె.

గీ॥ వినుము శంబూకుఁ డనుశూద్రుఁ- డనుపమాన
తపము సేయుచునుండె భూ- తలమునందు
వధ్యుఁ డగు వానితల నూడ- వైచి విప్ర
తనయు బ్రతికింపు మోరామ! ధర్మధామ!॥

అది విని జగత్పతి యగు రామభద్రుఁడు కత్తిచేతఁబట్టి విమానం బెక్కి శూద్రతాపసుని వెదక నెల్ల దెసలకుఁ బోవ నారంభించె.

వా— ధూమపాయి యగు శంబూకుఁ డనుశూద్రుండు దీజనస్థానంబునందె తలక్రిందుగాఁ దపంబు సేయుచుండె. కావున రామచంద్రుండు మరల నీవనం బలంకరించును గాఁబోలు.

ఆ— భద్రా! యిపుడు వచ్చుచున్నాఁడు.

వా— ఆర్యా! ఆత్రేయీ! కానిమ్ము. ఇపుడు మట్టమధ్యాహ్నమయినది. ఏమన

సీ॥ ఏ చెట్లగూళ్లలో- నెండ నాడినపావు
రములు గుబాళించి- రవము చేయు
నే చెట్లగూళ్లలో- నెండ కోర్వకకోళ్ళు
కురు కురు కురుమని కూ- యుచుండు

వాయసంబులు తమ- వాఁడిముక్కులనీడఁ
బొడిచి మెక్కుచుఁ బైకిఁ- బోయి విడుచు।
పురుగులతోఁ బులే- భూరుహంబులనిండు
నయ్యావితీరంబు- నందమునుండి॥

గీ॥ యిడుకు చేతన విడిపోవు- తొడిమెలొప్పి।
మరదచేఁ బామికొనునట్టి- కరులదృఢక।
పోలములు రాఁక జలజల- రాలుసొంత।
వ్రాల గోదావరీనదిఁ- బూజసేయు॥

(అనియిద్దఱునిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(తరువాత విమానంబెక్కి ఖడ్గంబు పైకెత్తి సదయుండగు రాముండు ప్రవేశించుచున్నాఁడు)

రా—మ॥ విను మోహక్షీణహ స్తమా! - వృషలుపై వే వేయుమీ కత్తిఁ జ।
చ్చినవిప్రాత్మజుజీవనౌషధము సం- సిద్ధింపఁగా, మోయఁ జా।
లనిగర్భంబున ఖిన్నయౌ జానకిని బా- లన్ ద్రోయఁగాఁ జాలు రా।
ముని గాత్రంబవు గావొకో? కనికరం బుంబూన నీ కెట్లగున్॥

(ఎట్లోనఱకి) రామునకుఁ దగిన పనిచేయఁబడినది. ఆబ్రాహ్మణుఁడు జీవించునా?

దివ్యపురుషుఁడు—(ప్రవేశించి) దేవా! జయము, జయము.

గీ॥ దండధరభీతిఁ బాపిన- దండధారి।
నీవు గరుణింప జీవించె- నావటుండు।
నాకుఁ బెంపొప్పె సాష్టాంగ- నతులు నీకు।
సజ్జనుల చేతిచాలైన- సౌఖ్యమిచ్చు॥

రా— ఈ రెండును ప్రియంబులు. నీ వుగ్రతపస్సునకు ఫలం బనుభవింపుము.

గీ॥ మోద మానందపుణ్యాది- భూతులెంచఁ।
గలుగు వైరాజనామకం- బులగునట్టి।

భువనములు నీకుఁ దైజసం- బులు శివప్ర।
దంబులగుఁ గాతఁ బొమ్ము శూ- ద్రవరమౌని ! ॥

శం— మీయనుగ్రహంబున నే యీమహిమంబు ఇచ్చోఁ దపఃఫలం బేమి? అట్లన నేమి? తపస్సు మహోపకారము గావించినది.

ఉ॥ రామ! జగత్ప్రభుండవు శ- రణ్యుఁడవై వెదకంగ నొప్పునీ।
వే మును నన్ను శూద్రకుని- నెల్లెడలన్ వెదకంగఁ బోయి నా।
కామడ దాఁటి వచ్చితి వ- హో? యిట క్కిద్ది తపఃప్రభావమే।
కామి నయోధ్యనుండి మఱి- కాలిడు టెక్కడ దండకాటవిన్ ? ॥

రా— ఇది దండకారణ్యమా? (అంతటఁ జూచి)

చ॥ ఒకయెడ స్నిగ్ధనీలములు- నొక్కెడఁ బెద్దయెడారి యొక్కచో।
వికటపుభూమి గోతులొక- వీధి నగస్త్యునియాశ్రమంబు నే। [వం।
ల్లొకయెడఁ గొండలున్ దెసలు- ఝూఝరనప్రమోగెడువాగులొప్ప
డకవనభాగముల్ గనుఁ గొ- నంబడు నా కనుభూతపూర్వముల్ ॥

శం— దేవా! ఇది దండకారణ్యమే. పుణ్యక్షేత్రం బగు జనస్థానంబున మాబోఁటి జానపదులకు నిర్భయసంచారము గలుగునట్లు తొల్లి దేవర యిచ్చట నివసించినతఱిఁ బదునాల్గు వేలపదునల్వురు రక్కసులను ఖరదూషణత్రికంఠులను మడియించిరి.

రా— కేవలము దండకారణ్యము గాక జనస్థానము గూడనా?

శం— చిత్తము. చిత్తము. చూడుఁడు సర్వభూతంబులకు గగుర్పాటొదవించు మదించిన బెబ్బులులతోఁ గూడినకొండగుహలు గలుగు జనస్థానపర్యంతదీర్ఘారణ్యంబులు దక్షిణదిక్కు ననుసరించి యున్నవి.

సీ॥ ఒకప్రక్క నౌనివేక- యూరకయుండెడు
నొకవంక నగుఁగారు- మెకములదౌని।
యొకదెస నిర్ఝరో- దకములు ప్రవహించు
నొక్కచో నిద్రించు చుండు పెద్ద।
పడగలు గల్ల త్రాఁచు- పాములనిట్టూర్పు।
గాలిచేఁ రాఁజిలు- కారుచిచ్చు।

లోకమోడ దప్పక- కోపనితోండలు।
గుహాలలో నిద్రించు- కొండ్రవిలువ॥

గీ॥ ఈనిమ్మైనుండి జాటిపా- ఱినచెనాటల।
నురుఁగు (త్రాగుచునుండెఁగ- నుంగొను మివె।
దక్షిణాశ కరుగుజన- స్థానభూము।
లఖిలభూతముల్లకును భ- యావహాములు॥

రా—— గీ॥ తొల్లి ఖరరాక్షసగృహంబు- తో వెలుంగు।
నీజనస్థానమును నిప్పు- డేను గంటి।
నెమరుగాఁ జూచినట్లుగా- నింమ జరగు।
పూర్వవృత్తాంతములఁ దల- పోయుచుంటి॥

(అంతటఁజూచి) ఎల్లవిధముల వైదేహి రామానురక్తయై యుండుండె. ఇవిదుర్గమకాంతారములుగదా? ఇంతకంటె భయజనకం బేమి గలదు? (కన్నీటితో)

గీ॥ తేనెతావుల నిండునీ- కానలందు।
నిలువ నోపుదు నీతోడ నే నటంచు।
నిందు నాతో వసించె నా- యిందువదన।
యాపతివ్రత కగునెయ్య మట్టిది గద?॥

గీ॥ ఏమియును మేలు సేయక- యేహితజన।
మాత్మసుఖముల నెవ్వరి- యమితముఖ।
ములను బోఁగొట్టుచుండునో- మోద మలర।
వారు వారికి వెల లేని- వస్తువుగద?॥

శం—— ఈతలఁప రానివిచారములతో నేమి? మదకలమయూరకంఠకాంతుల నిండినవియు నడుమ నెడము లేక కలిసిననీడచెట్లచే నలంకరింపఁబడినవియుఁ దత్తఱపాటు లేక తిరుగుపలుమెకములు గలవియుఁ బ్రశాంతగంభీరంబులు నగునీమహారణ్యంబులం జూడుము.

చ॥ కలనినదంబు లొప్పవిహ- గంబులు త్రొక్కఁగ శేత్రసంబుకో।
మ్మలపయినుండి రాలిన సు- మంబులవాసన గల్గి ముగ్గి జ।

జ్జలయన రాలుజాంబవఫ- లంబులు మున్గెడు చప్పు డొప్పని।
ర్థలముగఁ జల్లగా నదుల- మందముగాఁ బ్రవహించు నిచ్చటన్ ॥

గీ॥ కొండగుహలందలియెలుంగు- గొడ్డు లుమియు।
చప్పుడు ప్రతిధ్వనుల హెచ్చి- సమధిక మగు।
మఱియుఁ దినుటకు గజములు- విఱుచుసల్ల।
కీద్రుమంబులగంధంబు- కెరలు నిండుఁ॥

రా— (ఇంచుక నేపూరకుండి) భద్రా! దేవయానంబు లగునీమార్గంబులు శివప్రదంబు లగుఁగాన నవ్వుణ్యలోకంబుల కెగిరి పొమ్ము.

శం— పురాణబ్రహ్మవాది యగున గస్త్యునకు నమస్కరించి శాశ్వతపదంబునకుఁ బోయెదను. (అనివెడలెను.)

రా— గీ॥ ఎందు సంసారవిషయంబు- లందు రసము।
దెలియువారము నారణ్య- కులముస్వీయ।
ధర్మరతులము నగుచు వి- స్తారకాల।
మ్మంటి నావన మిప్పుడు- గంటి నహహా!॥

గీ॥ ఈ మదపుటేనుఁగులఁ గూడు- భూము లవియె।
యీరవం బొనరించుమ- యూరములను।
బిడయుకొండ లవే మంజు- వంజులరుత।
వేతససునీపయుతము న- దీతటము దె॥

సీ॥ ఏకొండఁ బుట్టెఁ బు- ణ్యాకరంబైనగో
దావరీనది దాని- పావనాంబు।
వునఁ గ్రమ్మినట్టి న- ల్లనిచెట్లసిరి
గల్గి కలకలగూయుప- క్షులనుగూడి।
వనము వెలుంగు నా- ఘనపంక్తివలెఁ
దోఁచఁబడునట్టి యీకొండ- ప్రస్రవణము।
ఈ కొండశిఖర మం- దేవసించెను
గృధ్రపతిదినిక్రిందనే- పర్ణశాల॥

గీ॥ లందు మేము వసించితి- మీసమీప।
మందె చిరవాసవిశ్వాస- సాక్షులౌ వి।
భాగములఁ బఞ్చవటి యొప్పుఁ- బ్రాణసఖికి।
సఖి విపినదేవి యుండు వా- సంతి యందు॥

(మనోవైకల్యము సూచించి) ఏమి రామున కిపుడీయావేగము?

మ॥ వడి గా నొక్కటఁ జాలకాలమునకుం- బైఁ బ్రాఁకుత్స్వేళంబుకై।
వడి నేత్రాంధరచేతనో కడలుము- ర్చ్బాణాగ్రఖండంబుకై।
వడిఁ జుట్టున్ సెల లెత్తి పిద్ద లగుహృద్భాగంబుపైపుండుకై।
వడి మున్నొందినశోకమే మరల న- న్బాధించునూత్నంబుగా॥

అయినను బూర్వకాలమిత్రంబు లగుభూభాగంబులఁ జూచెదను (అని చూచి) ఆహా! భూతసన్నివేశం బవ్యవస్థముగా నున్నది.

ఉ॥ ఎచ్చటఁ దొల్లి యేళ్లవడి- యివ్వడటంబులినంబు లొప్పు ను।
న్నెచ్చటఁ జెట్లులే వచట- హెచ్చెడి నెచ్చట హెచ్చియుండుఁ జె।
ట్లచ్చట తగ్గెఁ బెక్కుసమ- యంబునఁ జూచుట వేఱుకానగా।
నచ్చితి దీనిఁ గాని, యిడు- నమ్మిక నద్దిదియంచు నాగిరుల్॥

అయ్యో! విడుచుచుండినను నన్నుఁ బంచవటీస్నేహము బలాత్కారంబుగ లాగుచున్నట్లుండె. (సకరుణముగా)

ఉ॥ దేనికథాప్రసంగములు- దీర్ఘములై పెరుగంగఁ జెప్పకొం।
చానలినాక్షితో నిజగృ- హంబటులాదివసంబు లెంమఁ బోఁ।
బూనితి దాని నిప్పు సతిఁ- బోవిడి యొక్కరుఁడైనపాపి యీ।
దీనుఁడు రాముఁ డెట్లరయుఁ- దేకువఁ జూడక పోవు నెట్లొకో?॥

శం—(మరలఁ బ్రవేశించి) దేవా! జయము జయము. నావలన మీరు సమీపమునకు వచ్చిన సంగతి వినినపూజ్యుఁ డగు నగస్త్యుఁడు మిమ్ముఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పె. "రామభద్రా! విమానావతరణ కాలంబునకుం దగునీరాజనాదికంబులఁ గూర్చుకొని సానురాగ యగులోపాముద్రయు సర్వమహర్షులును నీరాక కెదురుచూచుచుండిరి. కావున నీవు వచ్చి మమ్మానందపెట్టుము. పిదప సత్వరంబుగ విమానంబున నిజనగరంబున కరిగి యశ్వమేధంబున సిద్ధుఁడవు కమ్ము.

రా—— ఆమీహానుభావు డాజ్ఞాపించినట్లు చేయుదును.

శం—— దేవా! యిట్టిటు.

రా—— (పుష్పకమును నడిపించుచు) భగవతీ పంచవటీ! పెద్దలయాన తిచే నగురాముని యతిక్రమంబును ముహూర్తమాత్రము సైరింపుము,

శం—— దేవా! చూడు చూడు.

మ॥ పొదరిండ్లన్ ధ్వని సేయుఘూకములచ- ప్పుళ్లొప్పి లేఁగీచకా।
ళిదోనిన్ మూకము లైనకాకములయో- లిం గల్గుక్రౌంచావతం।
బిది యీకొండఁ జరించు నెమ్ములరవం- బేపార భీతిల్లి మే।
నదరన్ బాములు దాఁగెడుం జిరతర- న్యగ్రోధమూలంబులన్॥

మ॥ వరగోదావరిగద్గదస్వనము లొ- ప్పం బాఱఁగా మ్రోఁగుకం।
దరముల్ మేఘములానునీలశిఖరో- ద్భాగంబులుం గల్గునీ।
గిరు లవ్వే యగు దాక్షిణంబు లు భయ- క్రీడాభిఘాతాతిసం।
చరదూర్మిధ్వను లొప్పఁ బొంగునవి వి- స్తారోదకంబుల్ సరి।
ద్వరసంగంబులు పావనంబు లవెయే- తద్దృష్టముల్ భూవరా!॥

(అనియందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి ద్వితీయాంకము.

శ్రీ ర స్తు.

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

తృతీయాంకము.

(అటుతరువాత నదీద్వయము ప్రవేశించుచున్నది.)

ఒకతె—సఖీ! మురళా! తొందరపడుచున్నట్లుంటివేమి?

ముర—భగవతీ తమసా! భగవంతుండగు నగస్త్యునిభార్య యగులోపాముద్ర నదీవర యగు గోదావరికిట్లొకమాటఁ జెప్పనన్నుఁ బంపినది. ఎఱిఁగియేయుందువు. భార్యసువిడిచినది మొదలుగా.

గీ॥ మిగుల లోఁతౌటభేదింపఁ- దగక యెడఁద।
దాఁగుమితిలేని వెతగల్గి- కాఁగఁ గాఁగఁ।
పుటము వేయంగ నగు వేఁడిఁ- బోలునట్టి।
రాముకరుణరసంబు పై- రాకఁ జూపె॥

గద్గదయుక్తంబు నిష్టజనకష్టపరిత్యాగసంజనితంబున గుదీర్ఘశోకంబున రాముఁ డిప్పుడు మిగులఁ గృశించెను. అతనిఁ జూచుటచే నామనంబు గదలుచున్న పూఁదొడిమలాగున నుండె. ఇప్పుడు మరల వచ్చుచున్న రామభద్రునిచేఁ దప్పక పంచవటీ వనంబునఁ గాంతతోఁగూడి నివసించిన నమ్మికకు సాక్షులగు ప్రదేశములు చూడఁబడును. అందులో నైజధీరుండయిన నీతని కీయవస్థయందుఁ బాతుకొనిన శోకంబుచే క్షోభించు హృదయంబు నావేగంబువలన మాటిమాటికి మహాప్రమాదకరంబులగు శోకస్థానంబులు శంకనీయంబులు. కావున భగవతీ! గోదావరీ! నీవచ్చట సావధానంబుగ నుండుము.

గీ॥ పద్మకింజల్క- గంధంబు- వడసి కొనుచుఁ।
దుంపరలఁ జల్లవడుతరం- గంపుగాలి।
రుస నాఁ..చు రాముజీ- వనము మోహ।
మోహము.. స్వేచ్ఛగాఁ దృష్టిఁ- బొందఁ జేయు॥

తమ—స్నేహానుకూల్యము బాగుగనున్నది. రామునకు సంజీవనోపాయముమాత్ర ము మూలమునుండియే సన్నిహితమయినది.

ముర—ఎట్లు?

తమ—అదంతయు వినుము. అప్పుడు వాల్మీకితపోవనసమీపంబున విడిచి లక్ష్మణుండు వెడలినపిదప సీత సంప్రాప్తప్రసవవేదన క్రోర్వఁజాలక తానతిదుఃఖసంవేగంబున గంగాప్రవాహంబున దిగి వెంటనే యచ్చటే శిశుద్వయంబుఁ గనెను. యోగ్యరాండ్రగు గంగావసుంధరలనుగ్రహించి పిల్లలతో నామెను రసాతలంబునకుఁ జేర్చిరి. పాలువిడిచినపిదప గంగాదేవి యాబాలుర వాల్మీకిమహర్షికి స్వయముగా సమర్పించె.

ముర—(సవిస్మయముగా)

ఆ॥ అహహా! యిట్టివారి యతిమూర్ధశావిష
ర్యయముగూడ మిగుల-నద్భుతంబ।
ఇట్టియుత్తమజన- మెందు ముందుగ నుప
కారదింతఁ దగిలి- కావఁ దొడగె॥

తమ—పిదప శంబూకవృత్తాంతంబుచే రామభద్రుండు జనస్థానంబున కేతెంచినట్లు సరయూముఖంబున విని భాగీరథి స్నేహావశంబున లోపాముద్రయాలోచించి నట్లే యాలోచించి సీతాసమేతయై యేదోయొకగృహాచారవ్యాజంబున గోదావరీతీరంబున కేతెంచె.

ముర—భాగీరథి చక్కగా నాలోచించినది. ఆయాజగదభ్యుదయ విషయంబులగు కర్జంబుల మునిఁగి రాజనీతిఁజరించు రామభద్రునిచిత్తం బిదివఱకుఁ బెక్కువిధముల నియంత్రితంబై యుండునది. ఇప్పుడు వ్యాపారాంతరశూన్యండై శోకంబు రెండవదిగానే తెంచు నతనికిఁ బంచవటీప్రవేశము మహాదుఃఖమూలంబగు. కాని, సీతాదేవికి రామభద్రుం డెట్లాశ్వాసనీయుండగును?

తమ—భాగీరథియే జానకితో నిట్లు చెప్పె. అమ్మా! దేవయజనసంభవా! సీతా! యిప్పుడేకదా యాయుష్మంతులగు కుశలవులకుఁ బండ్రెండవయేఁడునిండఁగా నగుమంగళగ్రంథి వచ్చుచున్నది. కావునఁ బురాణశ్వశురుండును మనుజాతంబగు రాజర్షివంశంబునకు జనకుండును నిరస్తసమస్తదోషుండు నగు సూర్యదేవుని నీచేతితోఁగోసిన పూవులఁ బూజింపుము. భూతలంబుననుండిన నిన్ను మాప్రభావంబున వనదేవతలైనను జూడఁజాలరు. ఇఁక మర్త్యులఁజె

స్మెడిదేమి? (అని) "ఓతమసా! బాలిక యగుజానకినీయం దధికానురాగ
ము గలదిగదా? కాన నీవు దీనితోనుండు" మనినాకుఁగూడ నాజ్ఞాపించె.
కాన నేనామె యాజ్ఞాప్రకారము చేయుచున్నాను.

ముర—నేనుగూడ నేతద్వృత్తాంతంబును లోపాముద్రకుఁ దెల్పెదను. రామభద్రుఁ
డును వచ్చినాఁడనియే తలంచుచుంటిని.

తమ—ఇదిగో, గోదావరీహ్రదమునుండి బయలువెడలి—

గీ॥ తెల్లవడి చిక్కిపోవుచె- క్కిళ్లు చెదరి।
క్రమ్ముకొప్పునుగల మోము- గలుగు సీత।
కరుణరసమూర్తియో మేను- గలవియోగ।
బాధయో యన నడవికి- వచ్చుచుండె॥

ముర—ఇదిగో జానకిం జూడుము.

చ॥ చిదిమినపల్లవంబువలెఁ- జెన్నయి తెల్లనిచిక్కినట్టియీ।
ముదితశరీరమున్ హృదయ- పుష్పవిశోషక మాచుఁ దాభయ।
ప్రద మగుదీర్ఘశోక మదె- వాడఁగఁ జేయుచునుండెఁ గేతకీ।
సదమలగర్భపత్రమును- శారద మాతప మట్లు చూడఁగన్॥

(అనినిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(తెరలో) ప్రమాదము. ప్రమాదము.

(తరువాత సకరుణౌత్సుక్యముగా వినుచున్న పుష్పాపచయవ్యగ్రహస్తయగు
సీతప్రవేశించుచున్నది.

సీత— ఆశ్చర్యము. తెలిసినది? ప్రియసఖియగువాసంతి మాటాడుచున్నది.

(తిరిగి తెరలో)

ఉ॥ ముంచుఁజరించునేగజముఁ- బూర్వము వత్సలయైన సీత తా।
నంచుగుఁజెట్లపల్లవము- లాత్మకరంబులఁబెట్టి పెంచెనో—

సీత— దానికేమి? (తిరిగి తెరలో)

ఉ॥ సుందరిఁగూడి క్రీడకును- జొచ్చి జలంబున వేగ దర్పముం
జెందిన యన్యమత్తకరి చే నడిపోర నెదుర్కొనంబడెన్॥

౦తో(గొన్ని యడుగులు నడచి) ఆర్యపుత్రా! నా పెంచిన పుత్రికునిఁ
ము. కాపాడుము. అక్కటా, పంచవటీదర్శనంబున నల్ప పుణ్య
౦జిరపరిచితంబు లగునాయక్షరంబులే వచ్చుచున్నవి. హా! ఆర్య
(అని మూర్ఛిల్లుచున్నది).
౦చి) బాలా! ఊరడిల్లుము. ఊరడిల్లుము.
) విమానరాజా! యిచ్చటనుండుము.
౦ల్లాసముగా) ఆశ్చర్యము ఆశ్చర్యము. నిండునీటనుప్ప మొయిలు
వలె గంభీరంబై యెచటనుండియో వచ్చువర్ణోచ్చారణనినదంబు నా
౦కి వేగ మందభాగినినగు నాకానందంబు గలిగించుచున్నది.
గపుతోఁ గన్నీటితో) కుమారీ!

౦చునుండియో వచ్చిన- యీ తెలియని?
మట్టినినదంబునందు నీ- విట్టిదాన।
౦య్యు నతిచకితోత్సుక- వైతివెట్టు?।
౦అుము మేఘంబునందు మ- యూరివోడిక॥

౦యేమంటివి? తెలియని నినదమా? స్వరసందర్భముఁగూడ నెఱుఁగ
౦? నిశ్చయముగా నార్యపుత్రుండే వచించెను.
౦నరించు శూద్రునిఁజంప నైక్ష్వాకరాజు జనస్థానంబున కేతెంచె నని
౦గదా?
౦ంబున నా రాజపరిమితధర్మముగలవాఁడుగదా?
౦ందు మెకములుఁ జెట్లు నా- కిష్టబంధు।
౦వసించితిఁ జిరకాల- మెందుఁ గాంతఁ।
౦ాడి యవియివ్వె నెలమేళ్ళు; గుహాలు పెక్కు।
౦రగు గోదావరీతీర- గిరితటములు॥

౦ప్రభాతంబునందలి చంద్రమండలంబుఁబోలి తెల్లవడి చిక్కినయాకా
౦లిగి నిజసౌమ్యగంభీరానుభావమాత్రంబున గుఱుతుపట్టఁదగిన యా
౦ండే దైవవశంబున వచ్చెను. తల్లీ! తమసా! నన్నుఁబట్టుకొనుము.
౦మసను కౌఁగిలించుకొని మూర్ఛిల్లుచున్నది.)
౦ని) అమ్మా! ఊరడిల్లుము. ఊరడిల్లుము.

(తెరలో) గీ॥ డాఁగి లోపలనిప్పుడు- వేగఁ బైకి।
నుబికి మండెడి దుఃఖాగ్ని- నొదవు పొగల।
గుంపువలె ముందుగా మోహ- గుణము నన్నుఁ।
గప్పు నీపంచవటిఁజూచు- కారణమున॥

హా! దండకారణ్యప్రియసఖీ!

తమ—పెద్దవార లప్పుడీసంగతినే శంకించిరి.

(తెరలో) హా! ప్రాణప్రియా! జానకీ! (అని మూర్ఛిల్లుచున్నాఁడు.

సీత—హా! కష్టము, భాగ్యహీనురాలనగు నన్నుఁబేరొని ముకుళించిన నల్లఁగలు వలఁబోలు కన్నులుగలిగి యుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసంబులులేక వ్యత్యాసంబుగా భూతలంబునఁబడియుండె. భగవతీ! కాపాడుము. కాపాడుము. ఆర్యపుత్రుని బ్రతికింపుము. (అని కాళ్లమీఁదఁబడుచున్నది.)

తమ—క॥ జీవింపఁజేయునీవే, భూవలయప్రభుని రాఘు-వునిఁ గల్యాణీ!।
భావించుదేని సతతం, బావిభుఁడాకరమునీది- యగుఁజల్లనిదై॥

సీత—ఏదికానున్నదో యదికానిమ్ము. ఈపూజ్యురాలాజ్ఞాపించినట్లే చేయుదును. (అని తొందరతో వెడలెను.)

(పిదపఁ గన్నీరు విడుచుచున్న సీతచే స్పృశింపఁబడి నేలనుఱిగి సాహ్లాదంబుగ నిట్టూర్పులిడుచున్న రాముఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు,)

సీత—(కొంచెము సంతసించి) ముజ్జగంబునకుఁ బ్రాణంబు మరల వచ్చినదని తలంచెదను.

రా—ఆహా! ఏమిది?

సీ॥ మంచిగందపుఁజెట్ల- మంచారులేఁజిగు
రాకులతడియేమొ- తాఁకెఁగాక
పిండిన నిండుజా- బిల్లిలేఁగరములఁ
బుట్టురసంబేమొ- తట్టెఁగాక।
యుడికినప్రాణంబుఁ- గడుఁదృప్తిసేయుసం
జీవనౌషధరస- సేకము మదిఁ।
దగిలెనోతలఁప నీ- తాఁకుము న్నెఱిఁగిన
యదియొనిజంబుగ- బ్రమకఁజేయు॥

గీ॥ నదియు నాస్త్రోదకరమునై- యధిక తాప।
జనితమోహంబు నావల- జరపి యిపుడ।
పరిమితానందమున జడ- భావ మంగ।
ములకు నెల్లను వెండియు- బొనరఁజేయు ॥

సీత — (సభయకరుణముగా నావలకుజరగి) ఇప్పుడింతమాత్రమే నాకధికతరమ్మగును

రా — (మూర్ఛించి) ప్రేమగలదేవిచే నేను బట్టుకొనఁబడలేదు.

సీత — హా! కష్టము. ఆర్యపుత్రుండు నన్నెట్లు నిర్దేశింపఁగలఁడు?

రా — కానిమ్ము చూచెదను.

సీత — తమసా! మనమావలకుఁబోవుదము. ఈమహారాజునన్నుఁజూచి యనుమతి లేని సన్నిధానంబునకై కోపించును.

తమ — బిడ్డా! భాగీరథీప్రసాదమువలన నీవు వనదేవతలకుఁగూడఁ జూడరానిదాన వైతివి.

సీత — ఆఁ! ఔనిదిగలదు.

రా — ప్రేయసీ! జానకీ!

సీత — (సభయగద్గదముగా) ఆర్యపుత్రా! ఈవృత్తాంతంబున కిదితగదుగదా? కాకపోయినను, జన్మాంతరంబులందైన మరలదొరకరానిదర్శనంబు గలవాఁడును మందభాగ్యనగు నన్నుఁ బ్రేమించి యిట్లు పలుకువాఁడు నగునార్యపుత్రునిపై వజ్రంబుపోలికఁ గాఠిన్యమువహించియెట్లునిర్దయురాలనగుదును? నాహృదయమాయన యెఱుంగును ఆయనహృదయము నేనెఱుంగుదును.

రా — (అంతటఁజూచి) హా! యిచ్చటనెవ్వతెయులేదు.

సీత — భగవతీ! నిష్కారణంబుగ నన్నువిడుచునితని నిర్వ్యథంబునఁజూచుటచే నాహృదయావస్థ యెట్లుండును?

తమ — అమ్మా! నేనెఱుంగుదును.

మ॥ తనయా! నీమన మానలేమినిఁ దట- స్థంబప్రియప్రాప్తిచే
తను ఘూర్ణంబు మహావియోగమున సం- ధానంబునన్ స్తంభితం।
బును సౌజన్యమునన్ బ్రసన్నమును రా- ముంబొందుదుఃఖంబునన్।
ఘనదుఃఖంబుఁ దమిన్ ద్రవించినదిగా- గన్పట్టు నిప్పట్టునన్ ॥

రా— గీ॥ తరుణి! నెయ్యపురసమునఁ దడిసిచల్లి!
వడిన నీతాఁకు మేనిఁజెం- దెడు నను గ్ర।
హంబువలె నిప్పటికిని న- న్న మితసుఖము।
నొందఁజేయును నీ వెంచు- నుంటివో కద?॥

సీత— ఏపలుకులనమ్మికచే నాజన్మలాభంబు నిష్కారణపరిత్యాగంబునఁ గోల్పొగలది యైనను గొనియాడఁదగిన దియయ్యె నాయీయార్యపుత్రుని సల్లాపంబులు మిగుల లోఁతైన మనంబునఁ జూపించు నెయ్యంబునఁ బుట్టునవియు నింపులొలుకునవియు సుధామయంబులు నగును.

రా— కాకపోయిన, ప్రియురా లెచ్చటనుండివచ్చును? నిశ్చయముగా ననారతంబు తలఁపుగొను నభ్యాసంబున జనించు నిది రామునిభ్రాంతియే.

(తెరలో) అనుగ్రహింపు మనుగ్రహింపుము.

ఉ॥ ముంచుఁజరించు నేగజము—(అనిపూర్వార్థము చదువఁబడినది).

రా— (సకరుణముగా) దానికేమి?

(మరలఁదెరలో)

ఉ॥ సుందరిఁగూడిక్రీడకును—, (అనియుత్తరార్థముచదువఁబడెను).

సీత— ఇప్పుడెవఁడెదిరించెను?

రా— ఆ! ఎవఁడువీఁడు దురాత్ముఁడు? నాప్రియురాలి పత్నియుతుండగు పుత్రరకునిఁ దిరస్కరించుచుండెను (అనిలేచుచున్నాఁడు)

వా— (తొందరతోఁ బ్రవేశించి) ఎట్లు పూజ్యుఁడగు రఘునందనుఁడా?

సీత— (చూచి) హా! ఏమి నాప్రియసఖి యగు వాసంతియా?

వా— దేవా! జయము, జయము

రా— ఎట్లు? దేవీసఖియగు వాసంతియా?

వా— దేవా! త్వరపడుము, త్వరపడుము. ఇటు జటాయుశిఖరంబునకు దక్షిణంబు ననుండు సీతాతీర్థంబువైపున గోదావరినవతరించి జానకీపుత్రకుండగు గజరాజును సంభావింపుము.

సీత— హాతాతా! జటాయూ! నీవులేమి నీజనస్థానంబు శూన్యంబుగదా?

రా— అక్కటా! యీకథాప్రసంగంబులు హృదయమర్మములఁ బాడుచునవిగదా?

వా— దేవా! యిట్టిటు.

సీత— తమసా! నిజముగ వనదేవతగూడ నన్నుఁ జూడలేదుగదా?

తమ— బాలా! పూజ్యురాలగు మందాకిని యైశ్వర్య మెల్లదేవతలకంటె నధికతమంబు. సందేహపడెదవేమి?

సీత— అట్లయిన ననుసరింతము. (నడచుచుండిరి)

రా— భగవతీ! గోదావరీ! నీకు నమస్కారము.

వా— దేవా! గెల్పువడయు పత్నీద్వితీయుఁడగు దేవీపుత్రకునిఁ జూచి యానందింపుము.

రా— ఆయుష్మంతునకు జయమగుఁగాత.

సీత— ఇది యింతటిదగుట యబ్బురము.

రా— హా! దేవీ! విధివశమున వృద్ధినొందుచుంటివి.

మ॥ లలనా! వెల్వడుచుండు శ్యామరలతూం- డ్లంబోలు దంతాంకురం
బుల భాసిల్లెడు పిల్లయేనుఁగెది తా- మృణాలాగ్ర నీవీనులం
దలి కెంజాయలవంగపుందలిరుటా- తంగంబులన్ గెల్పుచున్
దలిరుం బ్రాయపు మంగళంబునకుఁ బా- త్రంబయ్యె నాయేన్గిదే॥

సీత— ఈదీర్ఘాయువు తనపత్నింగూడి వియోగంబులేక చిరకాలంబు వర్ధిల్లుఁగాత.

రా— సఖీ! వాసంతీ! ఈకరిశాబకంబు తనప్రియురాలితో నాటలాడు నేర్పును బాగుగా నెఱుఁగును.

ఉ॥ తామరతూండ్లులాఁగితిని- తక్రానముక్రాలఁజేయుచుండెనా।
తామరతావిగల్గుసుఖ- దంబగునీరపుఁ బుక్కిలింతలన్।
బ్రేమఁ గరంబునన్ సలిల- బిందులఁజల్లు ధరించు నింక వం।
కేమియు లేనితూఁడును వ- హించుచలత్కమలాతపత్త్రిమున్॥

సీత— తమసా! దీనివృత్తాంత మిట్లుండెను. కుశలవు లిప్పుడెట్లుండిరో యెఱుఁగనైతిని.

త— ఇదెట్లుండెనో వారునట్లేయుందురు.

సీత— నేనిట్టి నిర్భాగ్యురాలను. నాకొక్క పతివిరహమే కాదు. పుత్రవిరహముగూడ సంభవించినది.

తమ— కాఁదగిన దిట్లున్నది.

సీత—మల్లెమొగ్గలఁబోలు పలుకుదురును గొప్పకన్నులును దెలిసియుఁదెలియని ముద్దుఁబలుకులును జిఱునగవును గలుగు నాపుత్రుల ముద్దుమోముఁదమ్ముల నార్యపుత్రుండు ముద్దుపెట్టుకొనకపోయిన తరువాత నాకాన్పుతో నేమిప్రయోజనము?

తప—దేవతానుగ్రహంబున నగుఁగాత.

సీత—భగవతీ! పిల్లలఁగలుచుకొనుటచేఁ బాలాలుకుపాలిండ్లుగలదాననుఁ; బిల్లలతండ్రి దగ్గఱనుండుటచే ముహూర్తకాలము సంసారముగలదాననైతిని.

తమ—ఇచ్చోటఁ జెప్పెడిదేమి? సంతానంబన, స్నేహమునకధికంబగునవధిగదా? మఱియుఁ దల్లిదండ్రులకొండొరులకు గాఢానురాగంబు గలిగించునదియు నగును.

గీ. దంపతులమానసంపుఁ బ- ద్ధాగ్రమునకు
నశిథిలంబగుపొందు నె- య్యంబునియఁ
గలుగు నానంద మనియెడు- గ్రంథియే య
పత్యమని చెప్పఁబడుచుండుఁ- బరమసాధ్వి!.

వా—దేవా! ఇటుచూడు మాకడిమిచెట్టుమీఁద.

గీ. అచిరనిర్గతరమ్యబ- ర్హాంబు గల్గు
దేని నీభార్య పెంచెను- దినదినంబు
మణిముకుటతుల్యశిఖము నా- మగువ మిత్ర
మగు నెమిలి కేకవైచుచు- నాడుచుండె.

సీత—(సానందస్నేహహర్షముగా) ఓ నదియేయిది!

రా—ఓ బాలమయూరమా! ఆనందింపుము. మేమిప్పుడు వృద్ధినొందుచుంటిమి.

మ. కనుఱెప్పల్ బిగియించి గ్రుడ్లుదిరుగం- గాఁ గన్బొమల్ నాట్యముం
గనఁగా నీభ్రమణంబులన్ గనుచు వే- డ్కన్ జప్పటల్ గొట్టు చా
వనజాతాయతనేత్ర నాట్యమును నే- ర్పన్ బాటతోనాడు ని
న్ననివాత్సల్యమునన్ గుమారకుని గాఁ- గన్ జూచుచుంటిన్ మదిన్.

ఆహా! తిర్యగ్జంతువులుగూడ స్నేహమున ననుసరించుచున్నవి.

గీ. కొన్ని పూవులు మొగ్గలు- గూడునట్టి
యీకడిమిచెట్టు కాంతచే- నేపుఁ జెందె—

సీత—(కన్నీటితో) ఆర్యపుత్రుండు బాగుగానాన వాలుపట్టె.

గా—గీ. కావుననె యాత్మజనమట్లు- గా ముదమున
దేవి పెంచిన యీనెమ్మి- దీనిఁ జెందె.

వా—దేవా! యిది నీవు పూర్వము న్నచోటు కానన్నిచ్చోఁ గొంత సేపు గూర్చుండుము.

రా—(కూర్చుండును)

వా—గీ. బాలకదళీవనాంతర- వర్తియిదియె
పడఁతి చెలిగాఁగ నుండునీ- పడకఱాయి
బాలమృగముల కాబాల- బాలతృణముఁ
బెట్టె నిందుండి యవి గాన- విడువకుండె.

రా—దీనిఁ జూడఁ జాలను (అనియేడ్చుచు మఱొకప్రక్కకు తిరిగికూర్చుండెను)

సీత—వాసంతీ! నాకు నార్యపుత్రునకు దీనిఁ జూపిసీ వేమిప్రయోజనము గావించితివి? అయ్యో! అతండే యార్యుఁడు. అదియే పంచవటి. ఆమెయే నాచెలికత్తె యగువాసంతి. అవియే యెల్లవిశ్వాసములకు సాక్షు లగుగోదావరీతీరకాననములు. అవే కుమారసదృశంబు లగుమృగపక్షిపాదపంబులు. అదృష్టహీనురాల నగునాకిదంతయుఁగన్పట్టుచున్నను లేనియట్లేయున్నది. జీవలోకం బిట్లువ్యత్యాస మొందినది.

వా—సీతా! రామభద్రునియవస్థను నీవు చూడకుంటివిగదా?

చ. కనుపడినన్ సతంబు మన- కన్నులపండు వొనర్చు మున్ను నూ
తనమృదుపల్లవాంగములఁ- దానెవఁడప్పుడు క్రొత్తవాఁడుగా
ఘనపరితాపపాండుతను- కాంతికృశాంగత వాఁడె యంచుఁగాం
కున కగు నాతఁడట్లయునఁ- గూర్చును జూపున కింపు నెట్టులో?

సీత—సఖీ! చూచుచుంటిని.

తమ—పుత్రీ! ప్రియుని మనసుదీరఁ జూడుము.

సీత—హాదైవమా! ఇతఁడు నన్ను విడిచియుండు ననియు, నే నితని విడిచి యుందు ననియు నెవ్వఁడెఱుంగును? కావున జన్మాంతరమందైన దుర్లభదర్శనుం

డు సానురాగుండు నగునా ప్రియునిఁ గన్నీ రొలికి తిరిగివచ్చునంతలోఁ
చెదెను. (అనిచూచుచుండెను)

తమ—(సస్నేహప్రసముగాఁ గౌఁగిలించి) అమ్మా!

మ. కను ఱెప్పల్ విడఁగా వెడల్పు పొడవున్- గల్గంగ వంతన్ముదం
బున జన్మించుచుఁ బ్రాలుబాష్పజలముం- బూరించుచున్ నిర్మలం
బనురాగం బొలికించుచుం దెలుపు నిం- పైతీపియైపాలకా
ల్వను దాఁబోలుచు నీదుదృష్టి విభునిం- బాటించు నుస్నాతునిన్.

చ. తరువులు పండ్లఁ బూవుల ము- దంబున నర్చనలిచ్చుఁగాత సుం
దరముగఁ దేనె లొల్కు విరి- దమ్ముల తావిని గూడి మందమా
కరువలి వీచుఁగాతఁగల- కంఠశకుంతులు సేయుఁగాత గా
నరవము వెండి యీవనిఁ ద- నంతన రాముఁడు సేరెఁగావునన్.

రా— సఖీ వాసంతీ! రమ్మా. ఇచటఁగూర్చుండు.

వా— (కూర్చుండి కన్నీటితో) కుమారలక్ష్మణుఁడు కుశలముగా నుండెనా?

రా— (వినని యట్లభినయించి)

గీ. బాలతృణమును నీరు నీ- వారములను
జేతితో నిడి యే లేడిఁ- జెట్టునున్ వి
హంగములఁ బెంచె సీత చూ- డంగ వానిఁ
గరఁగి కాలువికారంబు- గలిగె మదికి.

వా— మహారాజా! లక్ష్మణునికుశల మడుగుచుంటిని.

రా— (తనలో) " మహారాజా " యని ప్రేమరహితంబుగఁ బిలుచుచున్నది. సౌమిత్రియెడఁ గన్నీటిచేఁ దొట్రువడునక్షరంబులు గలుగఁ గుశల మడుగుచున్నది. కావున నీమెకు సీతవృత్తాంతము దెలిసినదని తలంచెదను. (ప్రకాశముగా) ఆఁ లక్ష్మణునకుఁ గుశలము.

వా— (ఏడ్చుచు) దేవా! ఏమి క్రూరుఁడవైతివి?

సీత— సఖీ వాసంతీ! ఏమినీవట్లంటివి? ఆర్యపుత్రుం డందఱికిఁ బూజనీయుండు. అందునీకుమఱియును.

రాగం—

ఉ. నాకనుదోయి వెన్నెలవు- నా బ్రతుకుంగడ వీవ నీవకా
నాకు ద్వితీయచిత్తమవు నాయెడ లంటుసుధారసంబు నీ
వేకద యమ్మఁ బెక్కు- లగు- నిష్టపుఁబల్కు-ల బుజ్జగించి యా
యేకను ముద్దరాలిన్—

(అనిమూర్ఛిల్లుచు)

తమ—వాక్యనివృత్తియు మోహమును దగును.

వా. ఉ. ఇఁక- నెందుల కాపయిఁ జాలుఁ జెప్పఁగన్.

(అని నేలనురగెను.

రా— సఖీ! ఊఱడిల్లుము. ఊఱడిల్లుము.

వా— (ఊఱడిల్లి) దేవా! యిట్టిదుష్కార్యం బొనరించితివేమి?

సీత— వాసంతీ! ఊరకుండుము.

రా— లోకము సహింపకున్నది.

వా— ఎందుచే?

రా— ఏదో? ఆలోకమే యెఱుఁగును.

తమ—చిరకాలమునకు లోకనింద.

వా— గీ. ఓ కఠిన! యశమే కద- నీకు నిష్ట
మింతకంటెను నపయశం- బేమి కలదు?
ఆసతికి నేమి యయ్యెనో- యడవియందుఁ
దెలుపు మక్కట! యేమని- తలఁచి తీవు.

సీత— వాసంతీ! నీవే కఠినురాలవు, క్రూరురాలవు నీవేద్చుచు నేడ్చువానినిఁ బ్రే
లించుచుంటివి.

తమ—స్నేహంబు విచారంబు నిట్లుమాట్లాడించుచున్నవి.

రా— వాసంతీ! యిచ్చట నాలోచింపఁదగిన దేమున్నది?

గీ. అదరుగర్భభరంబున- నలసతయు భ
యపడునొకయేఁటి లేడికి- నట్లు చూపు
గలుగుజానకిచంద్రికా- కమలనాళ
సమపుమైదీఁగ రక్కసుల్- నమలి రన్న!

సీత— ఆర్యపుత్రా! జీవించియుంటిని.

రా— హా ప్రేయసీ! జానకీ! యెచ్చటనుంటివి?

సీత— అయ్యయ్యో! ఎఱుఁగనివానివలె నార్యపుత్రుండు గొంతెత్తి యేడ్చుచుండెను.

తమ—ఇదిప్పుడు గాఁదగినదియే. అధికదుఃఖవంతులకు దుఃఖహరణంబు సేయఁదగినదియేకదా?

గీ. నిండి-నీ రొడ్ల నొరయుచు- నుండఁ దూము
గలుగుట సరస్సునకుఁ బ్రతీ- కార మగును
వగపు పెచ్చిల్లి కలఁగింప- మిగులఁ బెద్ద
యేడుపే ధారణం బగు- హృదయమునకు.

ఎవనికి లోకంబెల్ల విధంబులఁ గష్టదాయకమయ్యెనో యట్టి రామభద్రునకు మఱియును,

ఉ. పూనిక గల్గు చిత్తమున- భూతల మేలఁగ నొప్పఁ బాడియై
జానకిచింత జీవమును- జక్కడఁచుక బువ్వు నెండపోలికన్
దా నెడఁబాయుటన్ విలప- నంపువినోదము పొందరా, దగున్
దాననె యింతకూఱుట, ప- దంపడి రోదన మిప్డులాభమే.

రా— కష్టము. కష్టము.

చ. కడువగ తాఁ బగల్చు నెదఁ- గాని పగల్చదు రెండుగాఁ గృశం
బొడలు వహించు మోహము న- శ్వారావిడ నాడదు జీవనంబుఁ గా
ల్చెడు నొడ లాంతరానలము- చేయదు బూడిదపాలుగాఁగఁ జీ
ల్చెడు విధి మర్మదేశములఁ- జీఁదుడు జీవితమేమి పాపమో?.

ఓ మహాత్ముల రగుపౌరజానపదులారా!

ఉ. సీత గృహంబునందు నివ- సించుట గిట్టకపోయె మీకు నా
హేతున గడ్డిపోఁచవలె- నే వని వీడితి వెన్కవంతలే
దేతఱిమీకు భావముల- వెల్లద్రవింపఁగఁ జేయు నన్ను మీ
రీతఱిఁజల్లగా మసలుఁ- డీ విలపింతుము మే మరక్షితన్.

తమ—(తనలో) కోపప్రకటనం బతిగభీరముగా నున్నది.

వా— దేవా! గతించినదానియెడ ధైర్యమవలంబింపుము.

రా— సఖీ! ధైర్యమని యేమిచెప్పెదవు.

గీ. భూమితనుజ విడిచినయట్టి- భూతలమున
కిదియ పండ్రెండవది యగు- నేఁడు జరగుఁ
బేరుగూడను బోయిన- తీరున నగు
నైన రాముఁడు జీవంబు- తోన తిరుగు.

సీత— ఆర్యపుత్రుని పలుకులచే మూర్ఛవచ్చుచున్నట్లున్నది.

తమ— బిడ్డా! గీ. ప్రియములును స్నేహాసిక్తముల్ - విరహశోక
భయదములు నగునివి కావు- పలుకులర్మయ
విమలమకరందధారలు- విషముఁగూడి
కురియుచున్నవి నీమీఁదఁ- గోమలాంగి!.

రా— గీ. అడ్డముగ గ్రుచ్చు తప్తశ- ల్యంబుపగిదిఁ
దనువునాటిన సవిషదం- తంబుకరణిఁ
దీవ్ర మగుశోకశంకువు- తెగనఱకిన
నెడదసందుల నది సహ్యా- మెట్లుకాదు ?.

సీత— నిర్భాగ్యురాల నగునే నిట్లు మఱిమఱియు నార్యపుత్రునకు దుఃఖంబు గ-
గించుచుంటిని.

రా— అంతఃకరణంబును మిగుల సణఁచిపెట్టుచున్నను బరిచితవస్తుదర్శనంబున నాకిప్పుడీ చిత్తసంభ్రమంబు గలుగుచున్నది. ఎట్లన?

చ. తెగఁబడి హృద్గమీఱి చను- దెంచెడు శోకరసంబు వేగమాఁ
పఁగనెది యెద్ది యత్నముగుఁ- బట్టున దానిని దాని నాఁపరా
నిగతిరయంబుగల్గుజల- నిర్ఝర మాసకతామయంపు సే
తుగతిని జీల్చి చీల్చి పయిఁ- దోఁచెడుఁ జిత్తవికార మేదియో.

సీత— ఆఁపరాని దారుణారంభంబు గలుగు నార్యపుత్రుని దుఃఖవేగంబునఁదుర
స్కృతంబగు నిజదుఃఖంబుగల్గి నాహృదయము బద్దలగుచున్నది.

వా— (తనలో) కష్టము. కష్టము. ప్రభువు మిగుల దుఃఖా
మఱియొకచోటు చూపెదను. (ప్రకాశముగా) చిర
నస్థాన భాగంబుల నిప్పుడు చూచి మన్నింపుము.

రా— అట్లే (ఇద్దఱు లేచి నడుచుచున్నారు.)

సీత— ప్రియసఖిచేయు వినోదనోపాయము దుఃఖప్రకా

వా— (సకరుణముగా) దేవా!

ఉ. ఈసౌదిరింటియందె వసి- యించితివా సఖిరాకఁ
వాపయి గౌతమీ పులిన- మందలి యంచల వే
పోపికఁజూచి యంత నెటు- లో యిటవచ్చుచు
షో...పునిమాడి... భీతినొంద- గుణ నళినీముకుళ్ల

సీత— వాసంతీ! నీవుకఠినురాలవుగదా? హృదయమర్మశల్య
వృత్తాంతంబుల నార్యపుత్రునకు నాస్మరణనే కలు

రా— చండీ! జానకీ! ఇట్టటుకనఁబడుచుంటివిగాని కరుణిం

మ. సుదతీ! నామనంబు బద్దలగు వి- చ్చుకగిళ్ళు
నిదిగానెంచెదఁ గాలుచుంటినెదలో- నే మంట
ట్రదివై యంధతమంబునన్ మునుఁగ జా- లేద
యుమనే నేమిఁక మందభాగ్యుఁడను మూ- ర్ఛన్

(అని మూర్ఛి

సీత— అకటకటా! ఆర్యపుత్రుండు మరల మూర్ఛిల్లె.

వా— దేవా! ఊఱడిల్లుము. ఊఱడిల్లుము.

సీత— ఆర్యపుత్రా! నన్నుఁగూర్చి యెల్లరకు మేలొనఁగూర
మునకు జీవనసంశయకారియగు క్రూరదశాపరిపా
గుచున్నది. అయ్యో! చచ్చిపోతిని. (అని మూర్ఛిల్లు

తమ— వత్సా! ఊఱడిల్లుము. ఊఱడిల్లుము. మరల నీపాణి
సంజీవనోపాయము.

వా— ఆహా! ఇప్పటికిని నిట్టూర్పు పుచ్చఁడు, హా! సీతా!
నాథుని బ్రతికింపుము.

సీత — (త్రొట్రుపాటుతో సమీపించి హృదయంబున లలాటంబున స్పృశించుచు న్నది.

వా — దైవవశమున రామభద్రుఁడు జీవించెను.

రా — గీ. అంగములనెల్ల నమృతంబు- నలఁదినట్లు
లుండి యీతాఁకు జీవంబు- నొసఁగి మరల
సద్భుతానందమున నన్య- మైన మోహ
దశను గలుగంగఁజేయు నా- తనువునకును.

(ఆనందముతోఁగన్నులుమూసికొని) సఖీ! వాసంతీ! దైవవశమున వర్ధిల్లు చుంటివి.

వా — ఎట్లు?

రా — ఇంక నితరమేమి? జానకి దొరకినది.

వా — రామభద్రా! ఆమెయెక్కడ?

రా — (స్పర్శసుఖమభినయించి) చూడు మిదిగో యెదుటనే యున్నది.

వా — రామభద్రా! ప్రియసఖీ విపత్తిదుఃఖంబునఁ గాలుచున్న నన్ను మరల మర్మములఁగోయునతిప్రలాపంబుల నెందులకు దహింపఁ జేసెదవు?

సీత — దాఁటిపోఁదలఁచితిని; కాని, చిరకాలదారుణంబగు సంతాపంబును దేలిక గాఁజేయు చిరప్రణయాహ్లాదకర శీతలంబగు నార్యపుత్రుని స్పర్శముచే నా హస్తము వజ్రలేపంబున బిగింపఁబడి నట్లున్నది.

రా — సఖీ! ప్రలాపమెట్లు?

చ॥ పరిణయకాలమం దమృత- పాదుని చల్లనిపాదపఙ్క్తిచేఁ ।
బరిచితమైన కంకణవి- భాసితమేది గృహీతమయ్యె? ॥

సీత — అదియే యిప్పుడుదొరకెను.

రా. సుం। దరమగు వేలుచేయితన- తౌల్యముగా లవలీలతాంతభా ।
స్వరమగు నాకరాంబుజముఁ- బట్టితి నిప్పుడిదే యదృష్టవశా ॥
(అనిగ్రహించుచున్నాఁడు).

సీత — పతిస్పర్శమోహిత నగు నాకుఁబ్రమాదంబు వాటిల్లె.

రా — సఖీ! ప్రియురాలిస్పర్శముచే నగు సాధ్వసంబున నానంద నిమీలితుండనై నన్నె మఱచితిని. ఆచేయి నీవుగూడఁ బట్టుకొనుము.

వా—కష్టము. నిజముగా నున్మాదమే.

సీత—(తొందరతోఁ జేయియూడఁదీసికొని వెళ్ళుచున్నది.)

రా—హాహా! ప్రమాదము.

గీ॥ కదలు చెమరుచు బలిసిన- కరికరంబు ।
కదలుకరికరమున నుండి- వదలినట్లు ।
దానికరపల్లవంబు స- త్వరితముగను ।
జడత గలనాకరమునుండి- జారి పోయె॥

సీత—అక్కటా! యిప్పటికిని మిగులఁ గలఁగుచున్న నాహృదయంబును స్థిరపఱుపఁజాలకుంటిని.

తమ—(సస్నేహకౌతుకస్మితముగాఁజూచి)

గీ॥ పతి తనుస్పర్శసుఖమున- జాల చెమట ।
గగురుపాటును గంపంబు- గలదియగుచు ।
గాలిఁ గదలుచు నీటిచు- క్కలను దడిసి ।
మొగ్గ దొడిగెడుకడిమినిఁ- బోలుచుండె॥

సీత—(తనలో) హృదయంబు పరవశంబగుటఁ దమసచే సిగ్గుపెట్టఁబడితిని. ఈమె యేమనితలఁచుచున్నదో.

రా—(అంతటఁజూచి) హా! ఎట్లు? సీత లేదే. నిర్దయా! వైదేహీ!

సీత—నిర్దయురాలనే. ఇట్లు నిన్నుఁజూచుచు జీవించుచుంటిని.

రా—దేవీ! యెచ్చటనుంటివి? అనుగ్రహింపుము. ఇట్టి దశలో నున్న నన్ను విడిచి వెళ్ళుట తగదు.

సీత—ఆర్యపుత్రా! నీమాట వ్యతిరేకముగా నున్నది.

వా—దేవా! విచారపడకుము. లోకోత్తరంబగు నిజధైర్యంబున నతిదుఃఖితంబగు చిత్తంబును శాంతిపఱుపుము. నాప్రియసఖి యెట్లిక్కడకు వచ్చును?

రా—నిజముగా లేదు. ఉండిన యెడల వాసంతియైనఁ జూడదా? ఇది స్వప్నమా? నేను నిద్రించలేదే. రామునకు నిద్ర యెక్కడిది? అన్నివిధముల బలవంతంబు ననేకవారకల్పితంబు నగు భ్రమయే నన్నత్యంత మనుసరించుచున్నది.

సీత—కఠినురాలనగు నే నార్యపుత్రుని మోసపెట్టితిని.

వా—దేవా! చూడుము, చూడుము.

చ॥ కనుమిదె యాజటాయువు తె- గంబడఁగొట్టిన నిర్జరారిదా।
నినుపరభంబు భూతముఖ- మీఖరసంతతి యస్థిశేష మ।
య్యె నిపిమె ఖడ్గకృత్తవిహ- గేశపతత్త్రిము లాఖలుండు సీ।
తను గొని మింటికేగనిటు- తామెఱుఁగొప్ప ఘనంబుకైవడిన్॥

సీత— (భయముతో) ఆర్యపుత్రా! పూజ్యుఁడగు జటాయువు చంపఁబడుచుండె. నేను నపహరింపఁబడుచుంటిని. కాపాడుము, కాపాడుము.

రా— (వేగముతో లేచి) సీతాపహారీ! తాతప్రాణసీతాపహారీ! ఉండుముండుము.

వా— దేవా! రాక్షసకుల ప్రళయకాలధూమకేతూ! నీకిప్పటికిని గోపవిషయమా?

సీత— ఆహా! భ్రాంతిగదా?

రా— ఇదెదో విపర్యాసము వచ్చినది.

చ॥ తనర నుపాయసంపద స- తంబువినోద మొసంగువీరమ।
ర్దనముల లోక మద్భుతప- దంబుగఁ జేయుచుఁ దొంటినాప్రియాం।
గనవిరహంబు తోఁచె రిపు- ఘాతముదాఁకను మిన్నకే సహిం।
ప నయినయీవియోగమె య- పారము క్రూరము నొచునేఁ చెడిన్॥

సీత— పూర్వవిరహంబున గౌరవింపఁబడితిని. అపార మని యిపుడు చెప్పుటచే ని రాకురాల నయితిని.

రా— అక్కటకటా!

మ॥ హరిరాజప్రణయంబు వానరులవీ- ర్యం బంజనాపుత్రస।
త్వరయానం బెట జాంబవంతుమతియుక్- వ్యర్థంబులో మార్గమెం।
దరయం జాలడొ? విశ్వకర్మజ నలుం- డా లక్ష్మణాస్త్రాళిగో।
చరముంగాని తలంబునం దెచట నో- సాధ్వీమణీ! యుంటివే॥

సీత— పూర్వవిరహమును బహుమానించుచుండె.

వా— వాసంతీ! రామదర్శనమిప్పుడు మిత్రజనంబునకు దుఃఖకరమేయగును. ఎంతసేపు నిన్నేడిపింతును. నాప్రయాణంబు నంగీకరింపుము.

సీత— (సవిచారముగాఁ దమసను కౌఁగిలించి) హా భగవతీ! యార్యపుత్రుండు వెడలుచుండె.

తమ—బిడ్డా! ఊఱడిల్లుము, ఊఱడిల్లుము. మనమును జిరంజీవులగు కుశలవులకు ద్వాదశవత్సరపూర్తి కల్యాణంబుఁ గావింప భాగీరథీ పాదాంతికంబున కుఁబోవుదము,

సీత— అమ్మా! అనుగ్రహింపుము. క్షణకాలమైన దుర్లభదర్శనుం డగు నార్యునిఁ జూచెదను.

రా— నాకిప్పుడశ్వమేధసహధర్మచారిణిగలదు.

సీత—(సాక్షేపముగా) ఆర్యపుత్త్రకా! యెవతె?

వా— అకటకటా! పెండ్లియయినదా?

రా— లేదు. లేదు. బంగారపు సీతాప్రతిమ.

సీత—(కన్నీటితో) దేవా! నీవిప్పుడార్యపుత్రుండవైతివి. ఆహా! నా పరిత్యాగశల్యంబు నిప్పుడార్యపుత్రుం డూడఁబెఱికెను.

రా— కన్నీరుగ్రమ్ము నా నేత్రంబుల కచ్చటనే యానందంబు గలిగించెదను.

సీత— ఎవతె నార్యపుత్రుండు బహుమానించునో యెవతె యార్యపుత్రుని సంతోషపెట్టునో యట్టి యామె ధన్యురాలు. జీవలోకంబున కాశ బంధనంబగునుగదా?

తమ—(సస్మితస్నేహాస్రముగాఁ గౌఁగిలించి) వత్సా! యిట్లు నిన్ను నీవు పొగడుకొనుచుంటివి.

సీత—(సిగ్గుతో) భగవతి పరిహాసము చేయుచున్నది.

వా— మాకీసమాగమంబు మహాప్రసాదంబు. కార్యహాని కాకుండఁగ గమనప్రయత్నంబు గావింపుము.

రా— అట్లగుఁగాక.

సీత— వాసంతి నాకిప్పుడు ప్రతికూలురాలయినది.

తమ—బాలా! రమ్ము పోవుదము.

సీత— మంచిది.

తమ—నీవెట్లు వచ్చెదవు?

గీ॥ ఆసచేఁ బొడవయి ప్రియు- నందు నాటి ।
కొనిన నీచూడ్కి-నూడిక- మనసుమర్మ ।
ములను గోయుటఁబోలిన- మోటయత్న ।
ములను మర్లించుచుంటివి- మోహనాంగి! ॥

సీత— ఉత్తమజన దర్శనీయంబు లగు నార్యపుత్త్ర చరణకమలంబులకు నమస్కార
ము. (అని మూర్ఛిల్లె.)

తమ—అమ్మా! ఊఱడిల్లుము, ఊఱడిల్లుము.

సీత—(ఊఱడిల్లి) మేఘాంతరంబునఁ బూర్ణచంద్రదర్శన మెంతసేపు?

తమ—ఆహా! సంఘటనము?

గీ॥ కరుణరస మొక్కటియె వేఱు- కారణములఁ ।
జెందును వివర్తముల వేఱు- చెంది చెంది ।
నీర మొక్కటియే బిందునికర భంగ ।
బుద్బుదావర్తవికృతులఁ- బొందినట్లు ॥

దా— విమానరాజా! యిట్టిటు.

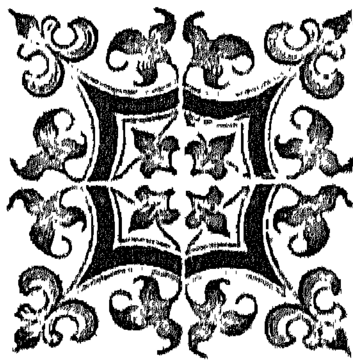
(అందఱు లేచుచున్నారు.)

తమసా వాసంతులు—(సీతారాములఁగూర్చి క్రమముగా)

గీ॥ వసుధ గంగయు వేదప్ర- వక్తృముఖ్య ।
గోత్రకర్త యరుంధతిఁ- గూడు నావ ।
సిద్ధమునియును మముఁబోటి- చెలులఁగూడు ।
నీకు భద్రంబునొసఁగుత- నిత్యముగను ॥

(అని యందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి తృతీయాఙ్కము.

శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

చతుర్థాఙ్కము.

(అటుతరువాత నిద్దఱు తాపసులు ప్రవేశించుచున్నారు.)

ఒకఁడు—సౌధాతకీ! ఇప్పుడే తెంచిన యతిథిజనంబుగల ప్రాచేతసాశ్రమంబు నధికారంభ రమణీయత్వంబుఁ జూడుము.

మ॥ కను నేఁ డీనినలేడి త్రాగివిడువం- గా వేడియుం దీపి రొ
ప్పిన యానివ్వరికూటిగంజిని మహా- ప్రీతిం ద్రాగుచుండెం దపో
వనసారంగము రేఁగుపండ్లు సగమె- ప్పుం వండుశాకంబు వా
సనవచ్చుం ఘృతసిక్తభక్తవిసర- త్సౌరభ్యముం గూడుచుం ॥

సౌధా—దాండాయనా! అనధ్యయన కారణు లగునీముసలిగడ్డములవారు పలువిధంబుల సుఖముగా వచ్చిరి.

దాం—(నవ్వి) పెద్దలఁజూచి సంతసించుటకు నీకపూర్వ కారణము దొరకినది.

సౌ—(నవ్వుచు) ఇప్పుడే యెవఁడో యతిథి స్త్రీజనంబుఁగూడఁ దీసికొని యేతెంచి నాఁడితని పేరేమి?

దాం—పరిహాసము చాలింపుము. ఋశ్యశృఙ్గాశ్రమంబునుండి యరుంధతినిఁ బురస్కరించుకొని మహారాజ దశరథ ధర్మపత్నులఁ దీసికొనివచ్చిన యాతండు భగవంతుండగు వసిష్ఠుఁడు. నీవిట్లు ప్రేలెదవేమి?

సౌ— ఊఁ! వసిష్ఠుఁడా?

దాం—ఔను.

సౌ— నేను బెద్దపులియేదో వచ్చిన దనుకొంటిని.

దాం—ఏమంటివి?

సౌ— పాపము. ఇతఁడు రాఁగానే పుల్లావు పెయ్యను మడమడ మనిపించిరి.

దాం—"సమాంసంబు మధుపర్కంబ" ను ధర్మశాస్త్రంబును దలంచుచు గృహమేధులు శ్రోత్రియుండగు నభ్యాగతునకు వత్సతరినిఁగాని మహోక్షంబును

గాని వండి పెట్టెదరు. ఆధర్మమును ధన్యమునుగా సూత్రకారులు చెప్పు
చున్నారు.

సౌ— దొరకితివిరా.

దాం—ఎట్లు?

సౌ— వసిష్ఠ మిత్రులువచ్చుటకు ముందుగా నిప్పుడేవచ్చిన రాజర్షియగు జనకునకు వాల్మీకి దధిమధువులచేతనే మధుపర్కంబు నిర్వర్తించె. వత్సతరిని ముట్టుకొన లేదు.

దాం—మాంసమును విడిచినవారి కిట్టి కల్పంబును గొందఱు చెప్పుచున్నారు. పూజ్యుండగు జనకమహర్షి మాంసపరిత్యాగి.

సౌ— ఎందుచే?

దాం—సీతాదేవికి సంభవించిన యట్టి దైవదుర్విపాకమును విని వానప్రస్థుండై చంద్రద్వీప తపోవనంబునం దపంబొనరించు నితనికిట్లే కొన్ని సంవత్సరములు వెళ్ళినవి.

సౌ— అప్పటనుండి యెందులకు వచ్చినాడు?

దాం—ప్రియస్నేహితుండగు వాల్మీకినిం జూచుటకు.

సౌ— ఇప్పుడు వియ్యపురాం డ్రితనిం జూచిరేమో తెలియదు.

దాం—స్వయముగావచ్చి యాదరంబున నితని సందర్శింపుమని కౌసల్యాదేవికిం జెప్పుటకు వసిష్ఠమహర్షి యిప్పుడే యరుంధతినిం బంపెను.

సౌ— ఈ ముసలివారందఱు పరస్పరము గలిసికొనినట్లుగా మనముగూడ బ్రహ్మచారులంగూడి యనధ్యయనమహోత్సవంబు నాటలతో వెళ్ళంబుచ్చెదము. ఇప్పుడు జనకుండెక్కడనుండె?

దాం—వాల్మీకి వసిష్ఠులసేవించి వచ్చి యాశ్రమము వెలుపలి చెట్టుమొదటం గూర్చుండెను.

క॥ తిరముగ మది దరికొను కూం
తురు విరహముచేత నైన- దుఃఖంబున నాం
తర వృద్ధవహ్ని జీర్ణిత
ధరణీజముపోల్కి- నితండు- తపియింపంబడుచున్ ॥

(అని నిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(పిదప జనకుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.)

జ—మ॥ దురితంబెయ్యది బిడ్డకయ్యెను మహా- దుఃఖాకరంబై మనం
బు రణంబట్టులు వేఁచు దాన జననం- బుంబొంది వేగన్ ని
తరధారావహమై చిరంబుగ నవీ- నంబట్టులో కినరా- నా ।
కరణంబుల్ పదునైన అంపముగతిన్- ఖండించుచున్ బోము-

ఈ దురాసదంబగు దుఃఖంబునను ముసలితనముచేతను జేయరాని కృ చాంద్రాయణాది వ్రతంబులొనరించి శరీర ధాతువుల నెండించుకొనిన నా ప దేహ మవలంబన శూన్యంబయ్యు నిప్పటికిని నశింపక యున్నది. ఎవ్వ రాత్మఘ కు లగుదురో వారికంధతామిస్రంబు లగునసూర్యనామలోకంబులు విధింపఁబడ న్నవి. మునీశ్వరులిట్లే తలంచుచున్నారు.

క॥ నరులెవరు బలాత్కారపు ।
మరణముపాలై తమంత- మడియుదురో తమో ।
భరితము లసూర్యనామక ।
నరకభువనములకు వారు- నడచెద రనుచున్ ॥

పెక్కేండ్లు గడచినను మాటిమాటికి నెడదెగని విచారంబున విశదప్రకా బుగలిగి క్రొత్తదివలె నాదుఃఖసంవేగము శాంతింపకున్నది. ఓతల్లీ! దేవయజన భవా! సీతా! నీజననఫలం బిట్టిది. సిగ్గుచే యథేచ్ఛముగా నేడ్చుటకును వలనొ న్నది. హా! పుత్రీ!

చ॥ అనియతవాచు దుఃఖమును- హాసము వచ్చుచునుండఁ గొన్ని క్రొ
న్ననలనుబోలు పాలరద- నంబులురంజిలఁ దొట్రుపాటుచే ।
త నెఱుఁగరాని మంజుల ప- దంబుల నాకొను నీదు సారసం ।
బు నెనయు చిన్ననాఁటి మొగ- మున్ మదినెంచెదఁ గూర్మికూఁతు

భగవతీ! వసుమతీ! నిజముగా నీపుకఠినురాలవు.

మ॥ కనినావెవ్వతె వాణి విద్యవలె వే- ద్యన్? దేనిమాహాత్మ్యమున్ ।
గనినారో? మును లీవరుంధతియు గం- గాపావకుల్ భాస్కరుఁ
డును దా రాఘవవంశముఖ్యుఁడు గురుం- డున్, శుద్ధయౌనట్టి నీ
తనయన్ జెందిన దుఃఖ మెట్లు కఠినా- త్మా! చూచి సైరించి తే ॥

(తెరలో) తల్లులారా! ఇట్టిటు.

జన—ఓహో! కంచుకిదర్శితమార్గయగు నీమె యరుంధతి. ఈ మహాదేవియో
(ఆలోచించి చూచి)
అక్కటా! యెట్లు? ఈమె మహారాజ దశరథధర్మపత్నియు నాప్రియసఖియు నగు కౌసల్య—ఈమె యీమెయని యెవఁడాన వాలుపట్టఁగలఁడు?

ఉ॥ ఈమె వసించెడుఁ దశర- థేంద్రగృహంబున లక్ష్మిసాటిగాఁ
గా మును లక్ష్మియే నిజము- గా నుపమానపదంబదేల? హా
యేమియొ కాని దైవవిధి- నిప్పుడు దుఃఖవికారమైన యే
దో మఱియొక్క-భూతముగ- నుండెను సృష్టివిపాకమెట్టిదో॥

గీ॥ మున్ను చూడంగ నేదేవి- మూర్తిమంతో
త్సవము మాహోత్సవ మట్లు నా- కగుచునుండు
నామె దర్శన మిప్పు డ- త్యంతముగ న
సహ్యమగుఁ బుండుపై నుప్పు- చల్లినట్లు॥

(పిదప నరుంధతి, కౌసల్య, కంచుకి, ప్రవేశించుచున్నారు.)

అరుం—స్వయముగా వెడలి జనకునిఁ బలుకరింపఁదగునని మీకులగురు వాజ్ఞాపించియందులకై నన్ను నీకడ కంపెను. కావున మాటిమాటికీసంశయమేల?

కం— మనస్సు ధైర్యపఱిచికొని వసిష్ఠునియానతి నొనరింపుమని విన్నవించుచున్నాను.

కౌస—ఇట్టిసమయంబున మిథిలేశుఁడు చూడఁదగినవాఁడని యొక్కసారి దుఃఖములవతరించుచున్నవి. కావున జాఱిపోయిన మూలబంధముగల హృదయమును నిలుపుకొనుటకుఁ జాలకుంటిని.

అరుం—ఇందు సందియమేమి?

గీ॥ జనులకుఁ బాంధవవియోగ- జనితములగు
దుఃఖములు సతతంబుగఁ- దొరఁగుచున్న
నధికమిత్రుఁడు కన్పడి నప్పు డవ్వి
హ్వెచ్చి వేవాఁగులఁ బ్రవ- హించుచుండు॥

కౌస — అడవిపాలయిన నాయనుంగుఁగోడలితండ్రియు రాజర్షియు నగు జనకునకు నా మొగమెట్లు చూపుదును?

అరు — క॥ ఘన యాజ్ఞవల్క్యముని యొ
వ్వని కుపదేశించె బ్రహ్మ- పారాయణ మా
జనకకులోద్వహుఁ డగు నీ
జనకుఁడె మీపొగడఁదగిన- సంబంధియగున్॥

కౌస — ఆమహారాజునకుఁ బ్రాణమిత్రుండును గోడలికిఁదండ్రియు నగు నా సీరధ్వజుండితండె.

అక్కటా! యా నిర్వ్యాచారదినంబులు తలఁపునకు వచ్చుచున్నవి. హా! దేవా! యిదంతయు శూన్యంబ.

జన — భగవతీ! యరుంధతీ! సీరధ్వజుండు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

మ॥ అతఁ డాయొజ్జలయొజ్జ పావనమహా- వ్యాసక్తుఁడైయున్న నీ
పతి యే దేవతచేతఁ బావనుఁడ నా- భావించెనో? క్రింద నా
ని తలన్ మ్రొక్కెద ముజ్జగంబులకుఁ బు- న్నెంబిచ్చుదానిన్ జగ
న్నుతపాదాంబుజ దేవి నా భగవతిన్- బ్రాభాతసంధ్యోపమన్॥

అరుం — అక్షరం బగుజ్యోతిస్సు వెలుఁగుఁగాత. రజఃపరుండగు దేవుండు నిన్నుఁ బవిత్రునిఁ జేయునుగాత.

జన — భగవతీ! యీ మహారాజుగారి తల్లి కారోగ్యమా?

కం — అతినిష్ఠురముగా నిందింపఁబడితిమి. రాజర్షీ! యీకోపంబున నే చిరకాలము క్రిందట రామభద్రుని దర్శనంబు విడిచి మిగులవగచుచున్న దేవినిదుఃఖపెట్ట నర్హుండవు కావు. పౌరులెల్లెడఁ గింవదంతిగలిగియుండుట రామభద్రునకు గొప్పదైవదుర్యోగము సంభవించినది. నీచమతు లగ్నిశుద్ధిని విశ్వసింపమి నతండు దారుణకర్మ మొనరించెను.

జన — (సరోషముగా) మావంశమందుఁ బుట్టినవారి పరిశోధనంబున నగ్నిశుద్ధియెట్టిది? అయ్యో! రామభద్ర పరిభూతులమయ్యనిట్లు పలుకు జనంబున మరల నిందింపఁబడితిమి,

అరుం — (నిశ్శ్వసించి) ఔను నిజమే, "అగ్నియగ్ని" యనునక్షరంబులు జానకింగూర్చి మిక్కిలి తేలికవి. "సీత" యనుటయే చాలును. హా వత్సా!

చ. నిసుఁగవో శిష్యవో యెదిరొ- నీ వగు సల్లది యుండు నాపు నీ ।
యసమవిశుద్ధి నీయెడల- నచ్చపుభక్తినిదుఁగవధూత్వమో ।
పసితనమో యగుఁగా జగతి- వంద్యవుగా గుణులందు సద్గుణా ।
ళిసదనమౌను బూజ కటు- లింగవయస్సులు గావు జానకీ! ॥

కౌస—దుఃఖములు మొదలు పెలుకుచున్నట్లున్నవి. (అనిమూర్ఛిల్లుచున్నది.)

జన—అకటకటా! యేమిది?

అరుం—రాజర్షీ! యింతకంటె నేమున్నది.

ఉ. ఆ నృపుఁ డా సువాసరము- లా సుఖ మాపసిబిడ్డలంతయుఁ ।
ధ్యానము మీఱవచ్చినది- యాప్తసఖుండవు నీవు కన్పడఁ ।
దాన విమూఢ యయ్యె సఖి- దైవవిపాకమున న్నిజంబుగా ।
సూనముకంటె మెత్తనిది- సూ ననఁబోఁడులచిత్తమెత్తఱేఁ ॥

జన—పెద్దకాలంబునకుఁ గనఁబడిన నాప్రియస్నేహితుని ప్రియధర్మపత్నిని శత్రువవలెఁ జూచు నే నన్నివిధముల ఘాతుకుఁడ నైతిని.

మ. అతఁడే నాప్రియమిత్రుఁ డుత్తముఁడు వి- య్యంకుండు చిత్తంబు జీ ।
వితసాఫల్యము నొంద మీయెడలు భా- వింపంగ జీవంబు నీ ।
యితరంబేది ప్రియం బదే యతఁడు భూ- మీంద్రుండు రారాజుశ్రీ ।
హితుఁ డాపఙ్క్తిరథుండు పుణ్యనిధి నా- కింకేమిగాఁ డెన్నఁగఁ ॥

కష్టము. కష్టము. ఈమెయే యాకౌసల్య.

చ. ఇరువురు వేఱుగాఁ బతియు- నీసతియుం దమగుప్తభాషణా ।
దరకలహంబు నొండొరుల- తప్పునుఁ జెప్పుచునుండ్రు నాకు, నా ।
యిరువురకిన్క- యేని ముద- మేని పదంపడి నాయధీన మౌ ।
స్మరణము చాలుఁజాలు మది- మండుచునుండెను దానిఁదల్పఁగఁ ॥

అరుం—కటకటా! చాలసేపునుండి యాగిన నిట్టూర్పు గలుగు నీమె హృదయంబు కొట్టుకొనుచున్నది.

జన—హా! స్నేహితురాలా! (కమండలూదకమునఁ దడుపుచున్నాఁడు.)

కం— గీ. ముందుగా విధి చెలికాని- బోలి ముఖ్య।
మైన సుఖమిచ్చు నానుకూ- ల్యంబుఁ జూపి।
యంత నసహాయమున దారు- ణాత్ముఁడగుచు।
మరలి కలిగించు దుఃఖంబు- మానసమున॥

కౌస—(నిట్టూర్పు పుచ్చి) హా వత్సా! జానకీ! యెచ్చట నుంటివి? నవవివాహశోభఁ జెంది వికసిదమ్మిఁబోలి యందంబగు నీమోముఁ దలఁచుచుంటిని. శరచ్చంద్ర చంద్రికాసుందరాంగీ! రమ్ము, మరల నాతొడ నలంకరింపుము. "ఈజనక సుత రఘుకులమహత్తరులకుఁ గోడలు, మనకో కూఁతురే" యని యా మహారాజు సర్వదా చెప్పుచుండును.

కం— ఔను. దేవిచెప్పినట్లే.

గీ. ఐమగురిఁగన్నవాఁడైన- నావిభునకు।
నతిశయంబుగ నగు రాముఁడనుఁగుఁగొడుకు।
అట్లె నలువురుకోడండ్ర- యందుసీత।
వలెను గూరిమికోడ లె- వ్వతెయుఁ గాదు॥

జన—హా ప్రియసఖా! మహారాజదశరథా! ఇట్లన్నివిధముల మన స్సునాటిన నిన్నెట్లు మఱచెదను?

ఉ. కన్నియ తల్లిదండ్రు లతి- గౌరవమల్లు ననుంగుఁజుట్టలం।
దెన్నుచునుండ్రు చుట్టరికె- మెచ్చ నహా యది నీవొనర్చినా।
మన్ననఁ దల్లక్రిందగు స- మాగమబీజము నట్టిపూజ్యుని।
న్నెన్నిహరించెఁ గాల మిసి- యీబ్రతు కేటికిఁ బాపభూమిలో॥

కౌస—మైథిలీ! యేమిచేయుదును? దృఢవజ్రలేపంబున బిగిసినట్లు నా పాడుజీవనము నిర్భాగ్యురాలనగు నన్ను విడువకున్నది.

అరుం—రాణీ! యూఱడిల్లుము. నడుమనడుమ బాష్పవిశ్రాంతిచేయఁదగినదియే. ఇదిగాక "కాఁదగినదట్లయ్యెను. ఇఁకఁ గల్యాణోదర్కముగాఁగల" దని ఋశ్యశృఙ్గాశ్రమమున మీ కులగురుఁడేమిచెప్పెనో. దానిఁ దలంపకుంటి వాయేమి?

కౌస—అతిక్రాంతమనోరథురాల నగునా కిదెట్లు?

అరుం—రాజపత్నీ! అట్లైన యీ వాక్య మసత్యమని తలఁచుచుంటివా? అట్లాలో
చింపఁదగదు.

గీ. సంశయము గూడ దాత్మవి- జ్ఞానులైన।
బ్రాహ్మణులవాక్యములయందు- భద్రలక్ష్మి।
వారిపలుకుల నివసించు- వారు పలుకఁ।
గడఁగ రర్థంబులేని వా- క్యంబు లెపుడు॥

(తెరలోఁగలకలము) అందఱు వినుచున్నారు.)

జన—శిష్టానధ్యయనంబగుట ననర్గళంబుగ నాడుచుండు బ్రహ్మచారులకలకలంబిది.

కౌస—బాల్యము సులభసౌఖ్యమగును. (చూచి) ఆహా! ఈ బాలురనడుమనుండి యొకచిన్నవాఁడు రామచంద్రుని చిన్ననాఁటిశోభను గూడుకొనుచూ రావయవంబుల మనకన్నులకుఁ జల్లగాఁ గన్పట్టుచుండె నెవఁడితఁడు?

అరుం—(తనలో) భాగీరథి చెప్పిన రహస్యకర్ణామృతంబిదియ. కాని యీయుష్మంతులగు కుశలవులలో నితఁడెవఁడో యెఱుఁగను. (ప్రకాశముగా)

చ. కువలయనీలమూర్తి తమిఁ- గొల్చెడు నాజునపాలవాఁడితం।
డెవఁడో యలంకరించుచు ము- నీశకుమారుల నాత్మకాంతిఁ జి।
న్నవయసు వెండి సొంపు రఘు- నందనుపోలికఁ జూపుదాఁకిక।
న్గవ కమృతాంజనం బిడును- నాకు సుఖంబుగ సత్వరంబుగన్॥

కం—నిశ్చయముగా నీబాలుఁడు క్షత్రియబ్రహ్మచారియని తలఁచెదను.

జన—సత్యము సత్యము.

మ. తుదలంగూడిన కంకపత్రములతోఁ- దూణంబులిర్వంకలం।
దొడవుల్ భస్మపవిత్రపుండ్రమగుటో- మ్మొందున్ వ్యాఘ్రత్వక్కువై।
శదనారీరశనానిబద్ధ మగుఁ గా- షాయాంబరం బొక్కచే।
తఁ దగున్ గార్ముక మక్షమాల పెఱచే- తన్ బిప్పలీదండమున్॥

భగవతీ! యరుంధతీ! వీఁడెవరివాఁడని కనుఁగొంటివి.

అరుం—మేమిప్పుడే వచ్చితిమి.

జన—ఆర్యగృష్టీ! మిక్కిలివేడుకగానున్నది. నీవు వెళ్ళి వాల్మీకిమహర్షి నడిగిరమ్ము.

ఎవరో పెద్దమనిష్యుఁ జూడఁ దలంచుచున్నారని యబ్బాలునితోఁగూడఁ జెప్పుము.

కం— చిత్రము చిత్రము. (అని వెడలెను.)

కౌస—మీరేమియాలోచించితిరి? ఇట్లు చెప్పిన వచ్చునా? రాఁడా?

జన—ఇట్టి లోకోత్తరనిర్మాణంబునకు సత్త్వవర్తము వేఱగునా?

కౌస—కంచుకివచనంబు సవినయంబుగ విని తనతోడిబాలురవిడిచి యా కుమారుండిటు మొగముత్రిప్పి వచ్చుచుండెను.

జన—(చాలసేపుచూచి) ఇదేమోయద్భుతము.

చ. అనయము నేర్పరుల్ గనున- దజ్ఞు లెఱుంగఁగరాని దింకఁదా।
వినయముచేతఁ జల్లనిది- పిన్నతనంబున నున్నదైన దీ।
తనిసుహిమప్రకర్ష మతి- దారుణమోహనిబద్ధమైననా।
మనమును సూదిరాయి వడి- మైనినుముంబలెలాగుచుండెడిన్॥

లవుఁడు—(ప్రవేశించి) వయఃక్రమంబు నెఱుంగక పూజ్యులగు వీరికెట్లు నమస్కరింతును? (ఆలోచించి) ఇది విపరీతముగాని పద్ధతియని పెద్దలుచెప్పుదురు. (సవినయముగాడాసి) మీ యందఱకిదె లవుని నమస్కారపరంపర.

అరుం—జన—ఆయుష్మంతుఁడవు గమ్ము.

కౌస—నాయనా! చిరంజీవివి కమ్ము

అరుం—వత్సా! రమ్ము (అని లవునిఁదొడమీఁదఁబెట్టుకొని) దైవవశమున నాయంకమేకాదు మనోరథంబును నిండినది

కౌస—తండ్రీ! యిటుకూడరమ్ము (అని యుత్సంగముపై గ్రహించి) ఆహా! కొంచెము వికసించిన నల్లకలువగాంతిఁబోలి ప్రకాశించు దేహంబుననే కాదు, పద్మకేసరములు దినుటఁ గషాయవర్ణం బగుకంఠంబు గలుగు రాయంచ కూఁతఁబోలి కంచువలె మ్రోగు దీర్ఘస్వరంబునను రామభద్రు ననుసరించుచున్నాఁడు. కమలపత్రమృదులం బగుశరీరస్పర్శంబు నట్టిదే. నాయనా! నీ మొగముఁజూచెదను (గడ్డమెత్తిచూచి సాభిప్రాయముగాఁ గన్నీటితో) రాజర్షీ! చూడవాయేమి? పరిశీలింప నీతని మొగము కోడలి మొగముతోఁగూడ సంవాదము చేయుచున్నది.

జన—అవున్నె! చూచుచుంటిని.

కౌస — అకటా! వెఱ్ఱియెత్తినట్లు నాహృదయము పలువిధములఁ బరితపించుచున్నది.

జన. మ. అనుగుంగూతురుచాయ రాముఁరుచి తా- నచ్చొత్తినట్లుండె నీ।
తనియం దాస్యము వాణి యా యొడలు సౌం- దర్యంబుఁదోఁబుట్టు నా
వినయం బా యనుభావ మయ్యవియ దే- వీ! హా సతీరత్నమా!
తనయా! చంచలమౌచు నామనము సం- ధావించు వేదారులన్ ॥

కౌస — అబ్బాయీ! నీకుఁదల్లియున్నదా? ఎప్పుడైన మీయమ్మనుదలఁచుచుందువా?

లవు — లేదు. లేదు.

కౌస — అట్లయిన నీవెవరివాఁడవు?

లవు — సుప్రసిద్ధుఁడగు ప్రాచేతసుని వాఁడను.

కౌస — తండ్రీ! చెప్పవలసిన దానినిఁ జెప్పుము.

లవు — నే నింతయే యెఱుఁగుదును.

(తెరలో) ఓసైనికులారా! బాలుండగు చంద్రకేతుఁడాజ్ఞాపించుచున్నాఁడు. ఎవ్వరు నాశ్రమసమీపప్రదేశముల నాక్రమింపవలదు.

అరుం — జన — మేధ్యాశ్వప్రసంగమునవచ్చిన చంద్రకేతువు చూడఁదగినవాఁడగుట నేఁడు సుదినము.

కౌస — చిన్నిలక్ష్మణునిపుత్త్రుఁడాజ్ఞాపించుచున్నాఁడను నక్షరంబు లమృతబిందుసుందరములై వినఁబడుచున్నవి.

లవు — ఆర్యా! చంద్రకేతు వెవఁడు?

జన — దాశరథు లగు రామలక్ష్మణుల నెఱుఁగుదువా?

లవు — రామాయణకథాపురుషులు వీరేకదా?

జన — ఔను.

లవు — అట్లయిన నెందుల కెఱుఁగను.

జన — ఈ చంద్రకేతు వాలక్ష్మణుని కొడుకు.

లవు — ఊర్మిళాపుత్త్రుఁడా? అట్లయిన మైథిలుఁ డగు రాజర్షికి దౌహిత్త్రుఁడు.

అరుం — బాలుండు కథాప్రావీణ్యమును బ్రకటించెను.

జన — (ఆలోచించి) నీవీకథ నెఱిఁగిన వట్లయినఁ జెప్పుము. చూచెదము. ఆదశరథపుత్త్రుల కేయేభార్యలయం దెందఱేయేపేర్లు గలవారుదయించిరి.

లవు — ఈకథావిభాగను మాకుఁగాని యితరులకుఁగాని శ్రుతపూర్వము గాదు.

జన—కవివరుఁడు చెప్పలేదా?

లవు—చెప్పెనుగాని వివరింపలేదు. ఆమహర్షి దానిలో నేకదేశమును సరసాభినేయ ప్రబంధముగా రచించి తనచేతితో వ్రాసిన యాపుస్తకమును దౌర్యత్రిక సూత్రధారుఁ డగుభరతునకుఁ బంపెను.

జన—ఎందులకు?

లవు—అతఁ డచ్చరలచేఁ బ్రయోగింపఁ జేయఁగలఁడని.

జన—మాకిదంతయు నభిప్రాయగర్భితముగా నున్నది.

లవు—ఈవిషయమున మాగురువున కధికాసక్తిగలదు. ఏమనఁ గొందఱు శిష్యులచేతి కాపుస్తకము నిచ్చిపంపుచు వారితోఁగూడ ధనుష్పాణియగు మాభ్రాతను దప్పులు దిద్దుటకై పంపెను.

కౌస—నీకు భ్రాతగలఁడా?

లవు—ఆర్యుఁడగు కుశుఁడు గలఁడు.

కౌస—నీకంటెఁ బెద్దవాఁడని తోఁచుచున్నది.

లవు—ఔను. ప్రసవానుక్రమంబున నతఁడు పెద్ద.

జన—మీరు కవలపిల్లలాయేమి?

లవు—అవును.

జన—బాలా! కథాప్రపంచ మెంతవఱ కెఱిఁగితివో చెప్పుము.

లవు—"అసత్యంబగు పౌరాపవాదంబునఁ ద్వరపడినరాజుచే విడువఁబడినయొకగర్భిణియు నాసన్నప్రసవవేదనయు నగు సీతాదేవిని గహనంబున విడిచి లక్ష్మణుండు వెళ్ళెను" అని నంతవఱకు.

కౌస—హా సీతా! సుందరముఖీ! నీకుసుమసమశరీరమున కీదైవవంచన మెట్లు సంభవించినది?

జన—హా కుమారీ!

చ. పరిభవ ముగ్రకానని- వాసము నట్టి ప్రసూతివేదనల్ ।
బోరసిననీవు దుష్టమృగ- ముల్ ఖలులుల్ జరియింపఁజొచ్చు న ।
ల్లెగువులలో భయంపడి మ- దిన్ బలుసారులు నన్ను "నాయనా!
శరణ" నుచుం దలంచితివి- సందియమెంచులకుం దనూభవా! ॥

లవ—ఆర్యులారా! మీ రెవరు?

అరుం—ఈమె కౌసల్య, ఇతఁడు జనకుఁడు.

లవు—(సబహుమాన కౌతుకముగాఁ జూచుచున్నాఁడు.)

జన—ఆహా దురాత్ములగు పౌరులనిర్దయత్వమేమి! [illegible] మేమి?

శా. ఈవజ్రాయుధఘోరదుఃఖపతనం- బీక్షించు నాకి[illegible]
పై వర్ధిల్లఁగ వింట శాపముననో- ప్రాప్తించెఁ [illegible] ॥

కౌస—(భయముతో) భగవతీ! కాపాడుము. [illegible] జేయుము.

లవు— గీ. అతిపరాభూతులైనను- మహాత్ములకును
దెలియఁగా నిదె కోపప్ర- తీకరణము ।

అరుం— రాజతాపస! నీబిడ్డ- రాముఁ [illegible] ।
బాలనీయులు దీనులా- ప్రజ లగుదురు ॥

జన. శా. స్త్రీ వృద్ధ ద్విజ బాల పంగు బధిరా- [illegible]
ద్భావుండుర్ రఘునందనుండు మదవ- [illegible] ॥

కాపునఁ గినుక విడిచెదను.

వటుప్రిలు—(తొందరతోఁ బ్రవేశించి) కుమారా! [illegible] నిమొక భూతవిశేషము జనపదంబుల విన[illegible] ప్రత్యక్షముగాఁ జూచితిమి.

లవు—అశ్వ2శ్వ యని పశుసమామ్నాయ భాగంబున యు[illegible] పఁబడుచున్నది. అది యెట్టిదో చెప్పుఁడు.

వటు—కుమారా! వినుము.

చ. వెడఁదగుతోఁక వెన్క-నగు- వేమఱు దానిని[illegible] నట్టిదుర్ ।
మెడ పొడుగాను దానికిఁ జు- మీ నలుదెకల్[illegible] లెక్కల్గుఁ బద్నికర్ ।
మడలను మేయు వేసెడును- మామిడికాయలయంతలద్దిఁజె ।
ప్పెడి దిఁక నేమి? దూరముగ- వెళ్ళును బోదమురమ్ము [illegible] ॥

(అని యజినంబు చేతులు చాపంబును బట్టికొని లాఁగుచున్నారు)

లవు—(సకౌతుకోపరోధవిస్మయముగా) ఆర్యులారా! చూడుఁడు. వీరు నన్నుఁ దీసికొని పోవుచున్నారు. (అని వేగముగా వెళ్ళుచున్నాఁడు.)

అరుం—జన—వీని కషితసంతోషముగా నున్నది.

కౌస—ఆరణ్యకశిశురూపాలాపంబుల మీరు సంతోషించితిరి. నేను వీనినిఁ జూచుచు వంచింపఁబడితినని తలఁచెదను. కాఁబట్టి కొంచెముదూరము వెళ్ళి దర్శించి తరుగెత్తు నా బాలున్నిఁ జూచెదను.

అరుం—ఆ చపలుం డతివేగంబున దూరముగా వెళ్ళెను. ఎట్లు కనఁబడును?

కంచుకి—(ప్రవేశించి) "సమయము వచ్చినప్పుడిది మీకుఁ దెలియు" నని వాల్మీకి మహర్షి చెప్పెను.

జన—ఇదెదో మిగుల గంభీరమయినది. భగవతీ! యరుంధతీ! ప్రాచేతసునిఁ జూచెదము. (వృద్ధవర్గము నిష్క్రమించెను.)

వటువులు—(ప్రవేశించి) బాలా! యీయాశ్చర్యము చూడుము.

లవు—చూచితిని. గ్రహించితిని. ఇది నిశ్చయముగా నాశ్వమేధికాశ్వము.

వటు—ఎట్లు తెలిసికొంటివి?

లవు—మూఢులారా! ఆభాగమును మీరుగూడఁ జదివితిరి. చూడకుంటిరా యేమి? ఒక్కొక్క నూఱుపరిమితంబుగాఁ గవచవంతులు నిషంగవంతులు దండవంతులును రక్షకులుగా నుండిరి. అట్టిదే మఱియొకటి గన్పట్టునని మీకు సందియము వొడమెనేని యడుగుఁడు.

వటు—సేనారక్షితం బగునీయశ్వ మెందుల కిట్లు తిరుగుచున్నది.

లవు—(సస్పృహముగాఁ దనలో) అశ్వమేధంబనునది విశ్వవిజయు లగు రాజులకు బలిష్ఠంబును సకలరాజపరిభావియు నగు నుత్కర్షనికషంబు.

(తెరలో) గీ. ఏడులోకంబులందుఁ దా- నేకవీరుఁ।
డైనరావణకులహంత- కగుచు జయప।
తాక యిదికాక భూమికం- తకును వీర।
ఘోషణం బగు నీయజ్ఞ- ఘోటకంబు॥

లవు—(గర్వముతో) ఆహా! యీయక్షరంబులు క్రోధోద్దీపకంబులుగా నున్నవి.

వటు—ఎందుల కామాటలు? ఈకుమారుండు ప్రాజ్ఞుండు.

లవు—ఎందుకు కీ కేకలు. భూతలం బరాజకమాయేమి!

(తెరలో) ఓరీ చపలా! మహారాజున కెవరు రాజు లెక్క-డ?

లక్ష్మ—మూర్ఖులు. ఛీ. ఛీ. పోనిమ్ము.

గీ. ఉండిరే నుండుదురుగాక- యుర్విలోన।
భీతినాకేమిగల్గు నీ- విషయమందు।
నిట్టిపలుకులతో నేమి?- యిపుడు మీ ప।
తాక హరియింతుఁ జూడుఁడు- తప్పకుండ॥

వటుఁ—రా! యీహయంబును మంటిగడ్డలు ఉప్పి కొట్టి మళ్ళించి ములు మోదుగుల నడుమ సంచరింపనిండు

పురుషుఁడు—(కోపముతోఁ బ్రవేశించి.)

ఓరీ చపలమతీ! యేమంటివి? యీసైనికబృందము తీక్ష్ణతరంబు. దృప్తంబగు పిల్లవాని పలుకునైన సహింపదు. రాజజాతుఁడగు చంద్రకేతుఁడు దుర్దాంతుఁడు అతండు నపూర్వారణ్యంబులఁ జూడఁదలఁచి వెళ్ళి యిప్పటికిని రాకుండె. కానఁ దృరితముగా నీతరుగహనంబునుండి మరలిపొండు.

వటు—కుమారా! యీగుఱ్ఱముతో నేమి? మ్రోఁగుచుండు విండ్లుగల యీభటులు భయపెట్టుచున్నారు. మన యాశ్రమస్థానము దూరమందున్నది. కావున రమ్ము. లేడిగంతులతోఁ బాఱిపోవుదము.

లక్ష్మ—(నవ్వి) ఆశస్త్రము లేమి మ్రోఁగును. (అని విల్లెక్కు-వెట్టుచు)

చ. గొనమును నాల్కగూర్చఁబడు- కోలలు నాఁ గొనలొప్పి నిస్వన।
ఘ్నఘనఘర్ఘరధ్వనుల- కైవడి మ్రోఁగుచుఁ జంపఁబూని న।
ప్వినయము నాస్యయంత్రమున- వే వెలివాఱెడు నావులింతఁ దా।
ననుకరణించి చాప మిపు- డాతతగర్భముగాఁగ నయ్యెడుఁ॥

అని యథోచితంబుగఁ బరిక్రమించి యందఱు నిష్క్ర-మించిరి.).

ఇతి చతుర్థాంకము.

—∽∾—

శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

పంచమాఙ్కము.

(తెరలో)

సైనికులారా! మన బలంబున కవలంబనంబు గలిగినది.

చ. త్వరిత సుమంత్రచోదిత జ- వప్రచలత్తురగంబులొప్పనా।
యరదము నెక్కి మీ యసమ- రాద్భుతమున్ విని మెచ్చు తగ్గునా।
ధరణి నిరంతరంబు చలి- తంబగు కాంచనపుం బతాక యా।
యరదమునన్ జెలంగ వడి- నాతఁడె వచ్చెడుఁ జంద్రకేతుఁడున్॥

(పిదపఁ జెప్పినట్లు ప్రవేశించి.)

చంద్రకేతుఁడు—ఆర్యా! సుమన్త్రా! చూడు, చూడు.

ఉ. కొంచెపుఁగిన్క నెఱ్ఱవడు- కూరిమి మోము నెలంగు వాఁడు నా।
చంచల పంచచూడుఁడు న- సౌమ్యుఁడు వీరకుమారుఁ డీతఁడే।
కొంచక మ్రోఁగు నారి యిరు- కోణము లొప్పిన వింట ముల్కులన్।
మించును యుద్ధభూమి బల- మధ్యమునన్ వెదచల్లు నెల్లెడన్॥

ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము.

గీ. దళితకరిగండ టంకార- కలనఘోర।
శరశతుఁడు నవ రఘువంశ- పరిభవాంకు।
రుఁడు మునిజనబాలుఁ డొ- క్కండనంత।
కోపుఁ డీతఁడు ముదమును- గూర్చు నాకు॥

సుమ—కుమారా!

వ: ౧౮ [illegible] అమరాసురాతిగ మ- హామహిమన్ శిశువీని రాఘవో।
పమరూపుఁ జూచి సుత- పఃఫల కౌశిక యజ్ఞశత్రులన్।

సగురంబునందు వడిఁ- జంపఁగఁగార్ముకమూనుశూరురా।
ము మనంబునందుఁదల- పోయుచునుంటిని మాటిమాటికిన్॥

చం— ఒకర్నిక్రైయ నేకుల కారంభము గలిగినదని నామనస్సు సిగ్గుపడుచున్నది.

పృథ్వి. మదాంధు లతిభీకరాయుధస- మాజచంచత్కరుల్।
మదాతిశయదుర్దినద్విరద- మండలంబుల్ క్వణ।
ద్వదత్కనకఘంటికా యుతర- థంబులున్ దోఁటి య।
స్మదీయ బలమొక్కబాలుని ని- జంబుగన్ జుట్టెడున్॥

సుమ—వత్సా! వీరందఱుగూడినను వీనికిఁ జాలరు. వేఱుగానుండినఁ జెప్పెడిదేమి?

చం—ఆర్యా! త్వరపడుము, త్వరపడుము. అస్మదాశ్రితబలంబుల నితఁడు చంప మొదలుపెట్టెను.

మ. గిరికుంజంబులలో భయంబున మహా- ఘీంకారముల్ సల్పు కుం।
జరయూథంబుల కర్ణముల్ పొడుచు నా- జ్యానాదమున్ దుందుభీ।
సరయధ్వానముఁ గూర్చుచున్ భువి శిర- స్సంఘంబులన్ మృత్యుభీ।
కరవక్త్రాద్రిదన శేషపూరితను గాఁ- గల్పించు నివ్వీరుఁడో॥

సుమ—(తనలో) ఇట్టి వానితోఁగూడ నీచంద్రకేతువునకు ద్వంద్వయుద్ధము నెట్లంగీకరింతుము? (ఆలోచించి) కాక, మన మిక్ష్వాకుకులవృద్ధులముగదా? సంగరము సంభవించినయెడ గతియేమి?

చం—(సవిస్మయలజ్జాసంభ్రమముగా) సైన్యము లెల్లెడఁ బాఱిపోయినవి గదా? ఛీ. ఛీ.

సు— (రథవేగమునిరూపించి) కుమారా! యీవీరుఁడు నీకుసంభాషింపసమీపించెను.

చం—(స్నేళితినభినయించి) ఆర్యా! వీని నేపేరునఁ బిలుతును?

సు— లవుఁడని.

చం—మణిరంగవృత్తము—

ఓమహాభుజ!- రోలవ! బాలా!।
యేమి నీకిఁక- హీనులతోడన్।
రామ తేనిదె- రా శమియించున్।
ధామ వా::: ము- ధామమునందున్॥

సు—ప్రభాకలితవృత్తము—

మరలెను నీపిలుపుల్ వినంగ గు- మారుఁడీతఁడు సైన్యసం ।
హారణమునుండియొ చూడు బాలక!- యంబుదధ్వని విన్నకే ।
సరివరశాబక మా మదాంధగ- జప్రమర్దనమందుఁ దా ।
మరలినయట్టులు చూడఁగా నుప- మాన మాతని కీవుగా ॥

లవు—రాజపుత్రా! మేలు, మేలు, నిజముగా నైక్ష్వాకుఁడవే. ఇదిగో నేను మరలి వచ్చితిని.

(తెరలో గొప్పకలకలము.)

లవు—పరాజితులయ్యును మరలవచ్చి పృష్ఠానుసారులై యా చమూపతులు సావహేలనముగా సమీపించుచున్నారు. ఇనీ మూఢులు.

మ. గిరిఘాతక్షుభిత ప్రచండబడబా- గ్నింబోలు నాకోపభీ ।
కరపూర్ణాగ్నికి హేలచే గొడవలం- గావించుచుర్ వెన్క సం ।
గర సంరంభముచేయు నీభటతతుల్ - కల్పాంతకాలానిలా ।
తిరయాస్ఫాలితసింధునిర్ఝరవిభా- తిర్ భోజ్యమై యొప్పెడుర్ ॥

(అని వేగముగాఁ బరిక్రమించుచున్నాఁడు.)

చం—కుమారా!

చ. గొనములగొప్ప నచ్చెరువు- గూర్చుట నిష్టుఁడవైతినాకుఁగా ।
న నిజము నీవు మిత్రుఁడవు- నాయది యెయ్యది యద్ది నీదె కా ।
వున నిజసేన నెంమలకుఁ- బోరొనరించుచు నుంటి వీవు ద ।
ర్పనికష చంద్రకేతుఁడిదె- వచ్చెను నీకెఁక రమ్ము బాలకా! ॥

లవు—(సహర్ష సంభ్రమముగా మరలి) ఆహా మహానుభావుండగు నీసూర్యకుల కుమారుని ప్రసన్నకర్కశమగు వీరవచనప్రయోగమేమి? కాన వీరితో నేమి? వీనినే సంభావించెదను.

(తెరలోఁ గలకలము.)

లవు—(క్రోధనిర్వేదములతో) అకటా! వీరసంవాద విఘ్నకారులగు నీపాపాత్ములు నాపనికి భంగముచేయుచుండిరి. (అని యెదురుగా వెళ్ళుచున్నాఁడు.)

చం—ఆర్యా! చూడుము, చూడుము.

చ. తమి గలదర్ప మొప్పఁగ ని- తం డదె నాయెడ బద్ధలక్ష్యుఁడై।
సమరబలంబు వెన్దగిలి- సాగ శరాసన మెక్కువెట్టు ని।
క్కమరుఁడు రెండుగా నెగురఁ- గొట్టెడు గాలిఁజలించు నింద్రచా।
పము ధరియించు నంబుదము- భాగ్యముఁదాల్పఁ దలంచిచూడఁగన్॥

సు—బాలకా! వీరు వీనినిఁ జూచుటకైనఁజాలరు. మనమే కేవలమచ్చెరువున పై మఱచితిమి.

చం—రాజులారా!

ఉ. ఏనుఁగు లశ్వముల్ రథము- లెక్కుచు లెక్కకు మీఱితాల్చుచున్।
మేనుల వారవాణముల- మీఱిన ప్రాయము లొప్పఁ గీర్తికిన్।
బూనుచు మీరు చర్మవస- నుండు పదాతియునైనబాలునం।
దౌనని గుంపుగూడితి ర- హో? సడియయ్యెడు మీకు మాకిఁకన్।

లవు—అవును. నాయందు దయదలఁచు చున్నాఁడు కాఁబోలును. (ఆలోచించి) కానిమ్ము. కాలహరణ ప్రతిషేధంబునకై సైన్యంబుల జృంభకాస్త్రంబున స్తంభించెదను. (అని ధ్యానము నటించుచున్నాఁడు)

సు—అకస్మికముగా నుల్లోలంబులగు సైన్యనిర్ఘోషంబులు శాంతించుచున్నవేమి?

లవు—మేమిప్పుడు ప్రగల్భమును జూచెదము.

సు—వత్సా! కుమారుండు జృంభకాస్త్ర మామంత్రించెనని తలఁచెదను.

చం—సందేహమేమి.

చ. క్రమముగఁ జీఁకటుల్ మెఱపు- గల్గినయట్లదిమూసికొన్న నే।
త్రములను గప్పుచున్ భయక- రంబుగ విప్పుచు వేఁచుచుండెఁ జి।
త్రమున లిఖించినట్లు మన- దండు చలింపక యుండెఁ జూడ స।
త్యముగ ననంతవీర్యముగు- నయ్యది వెల్గెడు జృంభకాస్త్రమే॥

మ. పరితప్తస్ఫురదారకూటకపిశ- జ్వాలాప్రకాశంబు భీ।
కరపాతాళగుహాఘనీకృతతమః- కాండాతినైల్యంబునుం।
బరఁగన్ జృంభకముల్ నభంబు మెఱపుల్- పాథోదముల్ గల్గుభీ।
కరకల్పానిలభిన్నవింధ్యగిరిశృం- గంబుల్ బలెన్ గప్పెడున్॥

సు—ఇతని కీజృంభకాస్త్రంబు లెట్లువచ్చెనో?
చం—వాల్మీకిమహర్షివలన వచ్చిన వని తలంచెద.
సు—ఆముని యస్త్రముల నెఱుంగఁడు. అందులో జృంభకాస్త్రంబుల బొత్తిగా నెఱుఁగడు.

గీ. తొల్లి యీయస్త్రములు ముని- ధూర్జటి యగు।
నాకృశాశ్వుఁడు గనె నివి- యతనికరుణఁ।
గౌశికునిఁ జెందె నవి వాని- కరుణఁబిదప।
రామభద్రునిఁ జెందెనో- రాజతనయ!॥

చం—అధికవిజ్ఞానవంతు లగునితరమంత్రవేత్తలు గూడ స్వయముగాఁ గనుగొందురు.
సు—వత్సా! సావధానుఁడవు కమ్ము. నీప్రతివీరుఁడు వచ్చెను.
కుమారులు—(పరస్పరము తమలో) ఆహా ప్రియదర్శనుఁడే (సస్నేహానురాగము గాఁ జూచి)

చ. తనకును దానె కూడినయు- దారగుణాళివిశేషమో? పురా।
తనమును బూర్వజన్మసము- దంచితసంచితబద్ధమైత్రివా।
సనయొ? నిజంబు దైవగతి- జ్ఞప్తికి నెక్కనిబాంధవంబొ? నా।
కితఁడు కనంబడంగ రచి- యించు మనంబును నిశ్చలంబుగన్॥

సు—దేనిని దారామైత్రియనియు చక్షూరాగంబనియు లోకులువ్యవహరింతురో యట్టినిష్కపటంబగు ప్రీతికొండొకని కొకానొకనియందుఁ గలుగుట యనునది ప్రాణిసామాన్యధర్మంబు. అనాలోచనీయకారణం బగునట్టి ప్రేమమును ప్రమాణంబుగాఁ జెప్పుచున్నారు.

గీ. హేతువిరహిత మగుపక్ష- పాత మెదియొ।
దాని కొకప్రతిక్రియ- తలఁప లేమ।
అవ్యయప్రేమమయతంతు- వదియ భూత।
ములను నంతరంగంబులఁ- బొడిదికట్టు॥

కుమారులు—(పరస్పరము మరలఁదమలో)

గీ. ఎట్టు లీనవవ్యృమరాజ- పట్టకాంతు ।
లిడెడుమేన శరంబులు- విడువఁ దగును? ।
పిది దొరకంగఁ గౌఁగిలి- యిచ్చగించి ।
గగురు పొడుచుచునుండెనా- కాయ మిపుడు ॥

ఇంతియె కాక—

ఉ. క్రైమవు గాక యేమి గతి- గల్గు మహోత్తర తేజునందుఁ? గాఁ ।
డీవృశుఁ డెట్టిదానిగుటె- యెంచుల కట్టిదిశస్త్రౌ? మెత్తినం ।
గ్రైమవు పోరరానిననుఁ- గాంచుచు నీతఁడె యేమి పలుః నో? ।
జోమల ఘోర మాసమయ- సూక్ష్మము మైత్రిని బాడుచేయుఁగా ॥

సు— (లవునిఁజూచి కన్నీటితోఁ దనలో) హృదయమా! పెడబొంకఁ బాటిపోయెద వేమి?

క. ఎది నీమనోరథంబున ।
శుఁ డగినబీజంబు దానిఁ- గొని హరియించెన్ ।
మొదలన దైవం బకటా! ।
మొదలు తెగినతీఁగ నెట్లు- మొగ్గలు పుట్టున్? ॥

చం— ఆర్యా సుమంత్రా! రథమునుండి దిగుచుంటిని.

సు— ఏమి కారణము?

చం— ఈవీరపుత్రుండు గౌరవింపఁబడునుకటి ఇది కాక సుమంత్రా! రాజధర్మంబు పరిపాలింపఁబడును. రథికులు పాదచారి నెదురొక్కన రనిశాస్త్రవేత్తలు చెప్పుచున్నారు.

సు— (తనలో) కష్టదశ నొందితిని.

గీ. ఇట్టి కార్యంబునొనరించు టెట్లు వేగ ।
వల దనుచుఁ జెప్పఁదగును నా- వంటివాఁడు? ।
అధిక సాహసరస మగు- నట్టి కార్య ।
మెట్లు లఁగీరి చునో యొఱఁగఁజాల ॥

చం— మా తండ్రులుగూడ మా తాతగారి ప్రియమిత్రుండ వగుని స్మార్థసంశయంబుల నడుగుచుందురు. ఇచ్చో నాలోచించెద వేమి?

సు— కుమారా! ధర్మానుసారంబుగఁ బ్రవర్తించుచుంటివి?

క. ఇదియె సనాతనధర్మం।
బిదియే సాంగ్రామికంబు- నెక్కుడున్యాయం।
బిదియే రఘురాజోత్తమ।
పదఘట్టితవీరచరిత- పద్ధతి వినుమా॥

చం— ఆర్యునివచనము నిరుపమానముగా నున్నది.

క. ఇతిహాసపురాణంబుల।
స్మృతివచనంబులను న్యాయ- శిక్షల మఱియున్।
నుతరాఘవవీరకుల।
స్థితియు నెఱింగితిరి మీరె- తెల్లముగాఁగన్॥

సు— (సస్నేహాగ్రహముగాఁ గౌఁగిలించి)

ఉ. వీరకుమార! యింద్రజిని- వే పరిమార్చినమొన్నపుట్టు నా।
క్షీరగళుండు నీపితకుఁ- జెప్పఁగ నీయవి యెన్నినాళ్ళు? మే।
లౌర! తదంగజుండు నిపు- డంతటి నైపుణి వీరధర్మమం।
దారయుచుండెడిన్ దశర- థాన్వయ మెక్కెఁ బ్రతిష్ఠకున్ విధిన్॥

చం— గీ. అన్వయజ్యేష్ఠుఁ- డనపత్యుఁ డగుచునుండఁ।
గాఁ బ్రతిష్ఠ యిఁకేమి గాఁ- గలదు మనకు।
లంబున కటంచు మిగుల దుః- ఖంబునంద।
పించుచురు మిగులుముప్పారు- పితలు సతము॥

సు— అక్కటా! చంద్రకేతువచనంబులు హృదయమర్మచ్ఛేదదారుణంబులు గదా?

లవు— ఆహా! రసక్రమంబు కలిసిపోవుచున్నది.

గీ. చంద్రుఁ డుదయింపఁ గుముదిని- సంతసించు।
నట్లు నాదృష్టి వీనిపొం- దయ్యెఁగాని।

కలహము గోరు నారికా- యలుసు ప్రోగు।
నారిగలవిల్లు దయ గల్గు- నాభుజంబు॥

చం—(రథావతరణము నిరూపించి) ఆర్యా! సావిత్రుం డగు చంద్రకేతుండు నమస్కరించుచున్నాడు.

సు—అహితున కే పరాభవంబు గలుగ భగవంతుం డనుగ్రహించుం గాత.

మ. నినుఁ బ్రేమించును గాత సంగరమున- న్స్వేచ్ఛ గోత్రేశుఁ, డిం।
దును, నిన్నార్చి ముదంబు నీపితలతీ-ర్థుండు న్వసిష్ఠుండు, చెం।
ద నగుఁ గారుడ మాగ్నిమారుతము నైం- ద్రావైష్ణవం బోజ, మి।
చ్చును నీగెల్పును రామలక్ష్మణధను- ర్జ్యాఘోషమంత్రం బిడున్॥

లవు—కుమారా! రథమందుండియే మిగులఁ బ్రకాశించుచుంటివి. ఈయత్యాదరంబు చాలుఁజాలు.

చం—అట్లయిన నీవుకూడ మఱియొకయరదం బలంకరింపుము.

లవు—ఆర్యా! రాజపుత్రుని మరల రథ మెక్కింపుము.

సు—కుమారా! నీవుకూడఁ జంద్రకేతునిమాట యంగీకరింపుము.

లవు—తమయుపకరణంబుల నాలోచనం బేమి? ఇఁక నేమన వనవాసులు రథగతి నెఱుఁగరు.

సు—వత్సా! చంద్రకేతూ! యీతనివర్ప సౌజన్యంబులయాచారమును జూచితివా? ఐక్ష్వాకరా జగు రామభద్రుండు చూచె నేని స్నేహంబున నితం డాతనిహృదయంబుఁ గరఁగించును?

లవు—చంద్రకేతూ! ఆ రాజర్షి యగు రామచంద్రుఁడు సుజనుఁ డనివింటిమి (సలజ్జముగా)

చ. పావనవిరోధిశాసకుని- యంచును మే మిటువంటివార మే।
నెవఁడు మహాగుణంబుల ను- హింవరు నాతని గారవింపఁ? దై।
న వివిధ రాజకోటికి ఘ- నంపుఁదిరస్కృతిఁ జేయు చామదీ।
యవచన మశ్వరక్షకుల- కందఱికిం గలిగించెఁ గోపమున్॥

చం—తాతప్రతాపోత్కర్షంబునఁ గూడ నీ కసహనం బా యేమి?

లవు—అసహనంబు కానీ కాకపోనీ. నే నిదొకటి యడిగెదను. రాఘవ రాజని శాంతునిఁగా వినుచున్నారము. అతఁడు గర్వింపఁడు. ఆతని ప్రజలు గఃపరు. అట్టియెడ నీరక్షకభటులు రాక్షసవాక్కు పలికెద రేమి?

గీ. వెఱ్ఱి యొత్తినవారిగ- ర్వించువారి।
పలుకు రక్కసిపల్కని- పల్కినారు।
మునులు సర్వవైరంబుల- మూల మదియె।
సకలలోకతిరస్కృతి- సాధన మదె॥

అని దానిని నిందించి మఱియొకదాని నిట్లు నుతింతురు.

గీ. కోరికల నిచ్చుఁ గీర్తిని- గూర్చుఁ బాపుఁ।
దోసము నలక్ష్మి శత్రులఁ- ద్రుంచు భద్ర।
మూలకుఁ దల్లియు శుచియును- భోగదాయి।
యనుచు సూనృతవచనంబు- ననిరి మునులు॥

సు—వాల్మీకిశిష్యుం డగునీ బాలుండు జనితాసహన సంస్కారంబునఁ బరుగుచుఁ బలుకుచున్నాఁడు.

లవు—చంద్రకేతూ! "తాతప్రతాపోత్కర్షంబునఁ గూడ నీకసహనంబారోఁ అనియేమంటివి? క్షత్రియధర్మంబు వ్యవస్థితవిషయమా యేమి?

సు—కుమారా! ఆభగవంతుం డగు నైత్వాకు నెఱుఁగవు కావున నతిప్రసం చాలింపుము.

గీ. సైనికులమర్దనంబున- సత్యముగఁ బ్ర।
తాపమును జెందితివి నీవు- తగును గాని।
పరశురాముని మర్దించు- ప్రభువునందు।
నిష్ఠురోక్తులు పలుకంగ- నీవు తగవు॥

లవు—ఆర్యా! పరశురామమర్దనుఁ డనియీయుచ్చైర్వాదం బేమి?

గీ. భూసురులకును వాక్కున- భూపతులకు।
బాహులందును వీర్యంబు- ప్రకటము కద?॥

శస్త్రీధరుఁ డైనవిప్రుండు- జామదగ్న్యుఁ ।
డతని గెలువంగ నేనికి- నుతి యదేమి? ॥

చం—(అతికష్టముగా) ఆర్యా సుమంత్రా! పైపైకిఁబోవుచుండెను.

చ. ఎవఁడు మహాత్ము భార్గవుని- నెంచఁడో వీరునిఁగా? నెవండు లో ।
కవిదితముల్. జగంబులను- గావఁగఁదా మభయంపుదక్షిణా ।
ద్రవిణ మొసంగుపుణ్యనిధి- తాతచరిత్రముల్గన్ గ్రహింపఁడో? ।
నవపురుషావతారుఁ డగు- నాథుఁడితం డెవఁడో తలంపఁగన్ ॥

లవు—రఘుపతిచరిత్రంబు మహిమంబు నెవ్వఁడెఱుంగఁడు? చెప్పఁదగిన దేమయినఁ గలదా?— లేదా? వినుము,

ఉ. హాహా! యిలఁ దాటకం బొడిచి- యున్ ఘను లెవ్వ రవార్యకీర్తులై?
రాయవిచారణీయచరి- తాఢ్యులఁ బెద్దల నుండనీ ఖరా ।
పాయము సేయ మూఁడడుగు- లల్లన వెన్కకు రాక వాలిపై ।
సాయక మేయు నేర్పును బ్ర- శస్తిగ లోక మెఱింగి యుండెడిన్ ॥

చం—హా! తాతాపవాదీ! భిన్నమర్యాద! మిగుల గర్వించుచుంటివే?

లవు—ఆ నాయెడనే కోపంబునఁ గనుబొమలు విఱుచుచుంటివా?

సు—వీరిరువురకుఁ గోపంబు హెచ్చుచున్నది.

మ. కినుకం బుట్టుశరీరకంపమునఁ బై- కింగ్రిందికిన్ జుట్టు లా ।
డును జెంగల్వ నొకింత పోలుకను లుం- డున్ బూర్ణశోణాభ నా ।
ననముల్ భ్రూకుటిభీకరంబు లగుచున్- వైల్యంబు గన్పించుసో ।
మునికాంతిన్ భ్రమరంబులం బడయునం- భోజంబుకాంతిం గనున్ ॥

(అని యందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇది పఞ్చమాఙ్కము.

శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

షష్ఠాఙ్కము.

(తరువాత విమానమెక్కి విద్యాధరమిథునము ప్రవేశించును.)

విద్యాధరుఁడు—ఆహా! నిష్కారణవైరప్రచండులును రాజలక్ష్మీవిరాజమానులు నగు నీసూర్యకులకుమారుల సంభ్రాంతదేవాసురంబు లగు పరాక్రమవిలసనంబు లెంతయాశ్చర్యముగా నున్నవి.

గీ. ఘుమ్మనుచు మ్రోఁగునాచిఱు- గంట లొప్పి।
మ్రోఁగు పెద్దగోనంబున- రోదయొనర్చు।
విల్లు వంచుచు శరముల- పిండు గురియు।
నామహావీరులరణము- త్యద్భుత మగు॥

విచిత్రపదము— నీరదగర్జము పోలిక౯।
క్రూరనినాదము గల్గు౯।
భోరనుఁ జిత్రశుభంబుల్।
గోరుచు మంమభిమ్రోఁతల్॥

కావున మణిమయంబు లగు సురతరుముకుళంబులమరందంబునఁ జెన్నొందినదియు వికసించినకనకకమలంబులఁ గూడి మనోహరంబైనదియు నగుపుష్పవర్షంబు మహావీరు లగునీబాలురపైఁ గురియుఁగాత.

విద్యాధరి—నటనంబునఁ జలించుమెఱపుకాంతులఁ గపిలవర్ణం బగునాకాశము మఱియొకరీతిగాఁ గన్పట్టుచున్నదేమి?

వి.డు—అదేదో?

గీ. వేగ గిరగిరఁ దిరిగెడు- విశ్వకర్మ।
శాణచక్రంబు విసరుచేఁ- జాలభ్రాంతిఁ।

బొందు సూర్యుని తేజంబొ?- భూతనాథు।
ఫాలనేత్రంబు నుజ్జ్వల- పటుపుటంబొ? ॥

ఆ! తెలిసినది. మనోవికారంబు నొంది [illegible]

యగ్నిఁబోలుశరసంపాతంబు గల్గునాగ్నేయాస్త్రము.

గీ. మ్రాఁడి చురచుర లాడుచా- నారములు [illegible]
ములును గల్గువిమానముల్ తొల్ఁగిపోయె।
నవపలాశకుసుమసమా- నలఘు చూడు।
కాల్చుచున్నది చీనాంశు- కముల వేగ॥

ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము. భగవంతుం డగుపావకుండు [illegible] ప్రచండంబుగ మండి పడుమిణుఁగురులఁ గ్రక్కుచు జ్వాలా[illegible] నొనర్చుచుఁ గబళింపఁ బూని వెడలుచుండె. ఆహా! [illegible] చుండెఁ గదా? కావున నాప్రియురాలిని బట్టతోఁ గప్పి [illegible] ను. (అట్లు చేయుచున్నాఁడు,)

వి.రి—దైవవశంబున మౌక్తికశైలంబుపోలిక మృదుశీతలమాంసలం [illegible] స్పర్శంబున నుదయించునానందంబున నివర్తితవేదనంబై [illegible] సగ ముదయించి యణఁగి పోయినది.

వి.దు—ఓసీ నేనేమిచేసితిని? కాక పోయిన—

గీ. ఏమియును మేలు సేయక- యేహితజన।
మాత్మసుఖముల నెవ్వరి- యమితదుఃఖ।
ములను బోఁగొట్టు చుండునో- మోద మలర।
వారు వారికి వెల లేని- వస్తువు గదా? ॥

వి.రి—అనారతంబు సంచలించు మెఱపుఁదీఁగలఁ బ్రకాశించుచు [illegible] తంబులం బోలి నీలంబు లగుజలధరంబుల నాకాశంబు క్రమ్ముకొనిన [illegible]

వి.దు—ఇది యపుడు ప్రయోగించిన వారుణాస్త్రంబు ప్రభావంబు గదా? [illegible] ముక్తవారిధారాసంపాతంబుల నాగ్నేయాస్త్రంబు శాంతించినది.

వి.రి—నాకిష్టము.

వి.దు—అకటా! సర్వంబును దోషంబున కగుచున్నది. ఏమనఁ [illegible] క్షుభిత గంభీర గుళగుళాయమాన మేఘ [illegible]

నేకవార విశ్వకబళన వికట కరాళ మృత్యువక్త్ర కందర వివర్తమానంబు లైవడి లయకాల యోగనిద్రా నిరుద్ధ సకలద్వార నారయణోదరస్థితంబు లాడిక్కు భూతజాతంబు విపత్తి నొందుచున్నది. చంద్రకేతూ! మేలు మేలు. వాయవ్యాస్త్రము ప్రయోగించితివి. తగును. ఏమన?

గీ. పరమవిజ్ఞానమును బోలు- పవనము పర।
మాత్మయందు వివర్తంబు- లట్లు నిఖిల।
జలధరంబుల నెచ్చటనో- విలయ మొందఁ।
జేసె నీ యస్త్రమహిమము- చెప్పఁ దరమె॥

వి.రి—నాథా! దవ్వుల నుండియే తొందరతోఁ జేయి పైకెత్తి యుత్తరీయంబు చెంగు విసరుచు మధురగంభీరనినదవచనంబుల యుద్ధవ్యాపారంబు నిషేధించుచు నీ కుమారులనడుమ విమానంబు దిగ్గి చూచుచున్నతం డెవండు?

వి.దు—ఇతండు శంబూకవధ నుండి మరలి వచ్చిన రఘురాముండు.

గీ. పరమపురుషుని శాంతపుఁ- బల్కు వినుచు।
గౌరవంబున విడిచె సం- గరము లవుఁడు।
శాంతుఁడై చంద్రకేతుఁ డం- జలి ఘటించె।
రామునకు సుతలబ్ధి భ- ద్రంబు గల్గు॥

కాన నీ విటు రమ్ము. (అని నిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(పిదప రాముండును, లవుండును, నతుండగు చంద్రకేతుండును ప్రవేశించుచున్నారు.)

రాము—(పుష్పకము దిగి)

గీ. సౌరకులచంద్ర! చంద్రకే- తూ! రయమున।
రమ్ము న న్నాఁగిలింపు దృ- ఢమ్ముగాఁగ।
హిమశకలశీతలభవదం- గముల నాదు।
చిత్తదాహంబు శాంతినిఁ- జెందఁగాత॥

(లేవనెత్తి సస్నేహముగాఁ గౌఁగిలించి.) దివ్యాస్త్రముల్ప్రయోగించుచు నీ కారోగ్యమా?

చం—అత్యాశ్చర్యమిత్రలాభంబున మఱియును. తాతా! నా దొకవిన్నపంబు గలదు. అనర్గళసాహసుం డగునీవీరుని మీరు నన్నుం బోలి స్నేహదృష్టిం జూడుఁడు.

శా—(లవునిఁజూచి) దైవవశమున బాలునకు మంగళకారుఁ డగుస్నేహితుఁడు దొరకెను.

గీ కోమరుఁ డీతఁడు బ్రహ్మాండ- గుప్తి కోడలు।
దాల్చునస్త్రాగమము రాజ- ధర్మము గాన।
ములసమూహంబు శత్రుల- ద్రోగు మఱి జ।
నించి యుండినపుడమిపు- న్నెంపుఁదిన్నె॥

లవు—(తనలో) పుణ్యప్రభావదర్శనుఁడగు నీమహాపురుషుఁడు—

గీ. ధ్యానముల కేకమును మహా- త్తరము నైన।
జన్మభూమియు భక్తి కా- శ్వాసవిషయ।
ముత్తమం బగుధర్మంబు- నుజ్జ్వలంపు।
విగ్రహము దాల్చినట్టియ- నుగ్రహంబు॥

ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము.

మ॥ అడఁగెన్ వైరము, సౌఖ్యమున్ ముదము నీ- యంజాలుశాంతంబు దాఁ।
దొడరెన్, వంచుచునుండె నన్వినయ, మూ- దుర్దర్ప మేతెంచె నె।
కడకో, యీతఁడు గన్పడన్ మఱచితిన్- గాయంబు వే, కాకయొ।
ప్పుడుఁ దీర్ఘార్థికిఁ బోలె సజ్జనులకున్- ః జ్ఞేయమాహాత్మ్యముల్॥

రా—(తనలో) ఇదేమి? ఇతండు నా కొకమాఱుగా దుఃఖవిశ్రాంతినిఁ గలుగఁజేయుచు నేకారణంబున నీయంత రాత్మను స్నేహయుక్తముగాఁ జేయుచుండె. కాకున్నను స్నేహము నిమిత్తాపేక్షితం బనుటవిప్రతిషిద్ధంబు.

గీ॥ ఆంతరపుహేతు వేదియో- యంతరంగ।
ములను గల్పును బాహ్యహే- తులను బ్రీతు।

లనుసరింపవు సూర్యోద- యమునఁ దమ్మి।
వికసిలు శశి రా శశిశిల ద్ర- వించఁగాదె॥

లవు— చంద్రకేతూ! వీరెవ్వరు?

చం— ప్రియవయస్యా! వీరు తాతపాదులు.

లవు— " ప్రియవయస్యా " యని నీవు పిలిచితివి గాన నాకుఁ గూడ నిదియే ధర్మము. కాని, నీకుఁ బూజ్యులను రామాయణకథాపూరుషులు నగుతండ్రులు నలుగురు గదా కలరు? వారిలో వీ రెవ్వరో చెప్పుము.

చం— పెదనాయన గారనిగ్రహింపుము.

లవు— (సోల్లాసముగా) భగవంతుం డగురఘునందనుఁడా? పుణ్యవశమున నీమహాత్ముని దర్శనంబగుట నేఁడు సుప్రభాతము. (సవినయకౌతుకముగాఁ జూచి) తాతా! ప్రాచేతసాంతేవాసి యగులవుఁడు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

రా— ఆయుష్మంతా! రా రమ్ము. (అని కౌఁగిలించి) వత్సా! యధికవినయంబు చాలును. గట్టిగా నన్నుఁ గౌఁగిలింపుము.

గీ॥ కమలకుట్మలగర్భప- త్రములఁ బోలి।
మాంసళము మసృణము సుకు- మారమగుచుఁ।
జందనముఁ జందురునిఁ బోలు- చలువ గలుగు।
నీదు కౌఁగిలి సుఖమును- నెరపు నాకు॥

లవు— (తనలో) వీరికి నాయెడ నిట్టియకారణస్నేహము గలిగినది. అజ్ఞానుండ నగు నేనే వీరి కపకారంబొనరింప వృథాయుధపరిగ్రహం బొనరించితిని. (ప్రకాశముగా) తండ్రిగారిప్పుడు లవునిబాలిశత్వమును సహింతురుగాక.

రా— వత్సా! నీవు చేసినయపరాధ మేమి?

లవు— అశ్వానుచరులవలన మీప్రతాపమును విని పరాక్రమించితిని.

రా— ఇది రాజుల కలంకారమే.

గీ॥ ఒరులతేజంబుఁ దేజస్వి- యోర్వఁ డతని।
కది స్వభావం బకృత్రిమ- మగును నిజము।
పిచ్చలును రవి దపియింప- నిర్వృతిఁ జెంది।
నట్టు తేజంబు గ్రక్కదే- యగ్నిరాయి॥

చం—ఈమహావీరుని తేజస్సేకాదు కోపంబును బ్రకాశించును. తాతా! చూడుము. ఈప్రియమిత్రుండు ప్రయోగించినజృంభకాస్త్రంబున నాక్రమింపఁబడి సర్వసైన్యములు నిశ్చేష్టంబు లయినవి.

రా—బాలా! యస్త్రంబుసంహరింపుము. చంద్రకేతూ! నీవు కూడ నిర్వ్యాపారవిలక్షణంబు లగుబలంబుల నూరడింపుము.

లవు—(ధ్యానమునటించుచుండె)

చం—చిత్తము చిత్తము. (అని నిష్క్రమించెను.)

లవు—తాతా! అస్త్రముశాంతించినది.

రా—వత్సా! జృంభకాస్త్రంబులు సరహస్యప్రయోగసంహారంబులు.

గీ॥ వేదచోదితధర్మక- ర్మాదిరక్ష।
ణంబు సేయ నఖండత- పంబు సేసి।
బ్రహ్మముఖ్యులు స్వీయత- పఃప్రభామ।
యంబు లైనమహాస్త్రచ- యంబుఁ గనిరి॥

వారు కృశాశ్వున కొసంగిరి. పిదప నస్త్రమంత్రమయ మగునుపనిషత్తును కృశాశ్వుండు తనయొద్ద వేయేండ్లు చదువుకొనినకౌశికున కిచ్చెను. ఆపూజ్యుండు నా కుపదేశించె. దానిపూర్వానుక్రమం బిది. కుమారునిసాంప్రదాయ మెట్టిదో యడుగుచున్నాను.

లవు—మా కస్త్రంబులు స్వతఃప్రకాశంబులు.

రా—(ఆలోచించి) ఏమిట్లు సంభవింపదా? ఇదేదోయుత్కృష్టపుణ్యకారణం బగునొకమహిమ కావచ్చును. (ప్రకాశముగా) బహువచనం బెట్లు?

లవు—మేముకవలపిల్లలము.

రా—అట్లయిన రెండవవాఁ డెక్కడ?

(తెరలో) ఓదాండాయనా! దాండాయనా!

ఉ॥ ఏమి వచించి తేమి వచి- యించితి మిత్రమ! మిత్ర! ఘోరసం।
గ్రామము చిన్నితమ్మునకు రాజభటాళికి వచ్చెఁ గాదె యహా।

రా॥ మడియింతుఁ జూడు మధి- రాజపదంబును మజ్జగంబులన్।
భూమిని నిప్పుడే శమముఁ- బొందెదు రాజులశస్త్రవహ్నులున్॥

రా — క్రొత్తమబ్బులయందును కడిమిచెట్లమొగ్గ వాడిగించునట్టు లింద్రనీలమణికాంతిగలుగుకంఠధ్వని నాకుఁ బులకాంకుర మొనరించుచున్నది. ఎవఁడితండు?

లవు — ఇతండు భరతాశ్రమము నుండి మరలివచ్చినకుశుం డనుపేర్గలనాయగ్రజుండు.

రా — (ఆనందముతో) అట్లైన బాలా! ఆయుష్మంతుఁ డగునాతని నిటుపిలువుము.

లవు — చిత్తము చిత్తము. (అని నడచుచున్నాఁడు)

కుశుఁడు — (ప్రవేశించి క్రోధధైర్యములతో విల్లు మ్రోఁగించి)

చ॥ అనఘుఁడు సూర్యసూతి మను- వాదిగ నిర్ణయదక్షిణ మహాం।
ప్రమన కిడు చాత్మవీర్యశిఖి- మద్భులమాడ్చెడుసూర్యవంశ్యులై।
నన్నృపులతో రణంబువడి- నన్ జ్వలితాస్త్రమరీచి నారతిం।
గొనుగొన మొప్పునాధనువు- కోరుఁలు దీరఁగ ధన్యమాఁగదా॥

(అని వికటము గానడచుచున్నాఁడు)

రా — ఏమీ రాజకుమారుని పౌరుషాతిరేకము?

ఉ॥ వాఁడిమిచూపు మజ్జగము- బల్మిని గడ్డిగఁ జూచు, ధైర్యముం।
బోడిమిగర్వ మొప్పగతి- భూమి నణంచెడురీతినుండెఁదా।
నీడునఁ జిన్నవాఁడైనను మ- హీధ్రముపోల్కి గురుత్వ మొందు ని।
వ్వీఁడిటు వచ్చుచుండెఁ గన- వీరరసంబా కొ? లేక దర్పమో?

లవు — (సమీపించి) ఆర్యా! జయము జయము.

కుశు — తమ్ముఁడా! యుద్ధము యుద్ధ మనువార్త యేమిది?

లవు — ఏదోకొంచెము గాని నీవు గర్వము విడిచి వినయంబునఁ బ్రవర్తింపుము.

కుశు — ఎందులకు?

లవు — రామాయణకథానాయకుండును బ్రహ్మాండరక్షకుండు నగు రాముఁడిచ్చట నుండెను.

కుశు—ఆమహాత్ముఁడు దర్శనీయుఁడే. కాని మన మేవిధమున నాతని సమీపింప వలయునో యని యాలోచించుచున్నాను.

లవు—గురువును బొందినట్లె.

కుశు—ఎందుచే.

లవు—సుజనుండు నతిగభీరుండు నూర్మిళాతనయుఁడు నగుచంద్రకేతుఁడు నైయ్యంబునఁ "బ్రియవయస్యా" యని పిలుచుచుండె. ఆసంబంధంబున ధర్మముగా నీరాజర్షి తాతపాదుఁడే యగును.

కుశు—ఇప్పుడీరాజన్యునియెడ వినయము తప్పగూడదు. (అని యిద్దఱు నడచుచున్నారు.

లవు—అన్నా! ఈయాకారానుభావగాంభీర్యంబుల నూహింపఁ దగునానావిధలోకోత్తరసుచరితాతిశయంబు గల్గుమహాపురుషునిఁ జూడుము.

కుశు—(చూచి)

గీ॥ రూప మెన్నఁ బ్రసాదస్వ- రూప మగును।
బావనం బగుఁ గన నను- భావ మహహ।
ఘనుఁడు రామాయణగ్రంథ- కవియు సరస।
శైలి వాగ్దేవిఁ బెంచుట- చకిత మగును॥

తాతా! ప్రాచేతసాంతేవాసి యగుకుశుఁడు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

రా—రారమ్మ. బాలా!

గీ॥ అమృతపూరితజీమూత- మట్లు నిగని।
గ మెఱయునొడలు గల్గని- న్గాఁగిలించి।
యంతరింద్రియబహిరింద్రి- యముల కమిత।
సౌఖ్య మబ్బింపఁ గోరు నీ- జనుఁడు ప్రేమ॥

(అని కౌఁగిలించి)

చ॥ విరివిగ నంగమంగము స్ర- వించెడు స్నేహమునన్ జనించుదే।
హరుచిరసార మట్లు బహి- రాగతచేతనధాతు వట్టులై।
చిరతరమోదసంక్షుభిత- చిత్తజసేకవిషిక్తుఁడై యితం।
డురుపరిరంభణంబున న- హో హిమవర్గము నాపఁ జేసెడిన్॥

లవ—తాతా! లలాటంతపుఁ డగుసుష్ణాంశుఁడు తపించుచుండెఁ గావున నీసాలవృక్షంబులనీడఁ గొంచెము సేపు విశ్రమింపుము.

రా—వత్సా! నీయిష్టము వచ్చినట్లే.

(అందఱుపరిక్రమించి యుచితముగాఁ గూరుచుండిరి)

రా—(తనలో)

గీ॥ బాపురే! పూర్ణవినయసం- బంధమునను।
నిలుచుటయుఁ గూరుచుండుట- పలుకుటయును।
జూచుటయు మున్నుసామ్రాజ్య- సూచకంబు।
లైనభావంబు లీబాలు- రందుఁగలవు॥

గీ॥ స్వసితకిరణంబు లకలంక- చంద్రుఁబోలి।
మధుకణంబులు వికచప- ద్మంబుఁ బోలి।
పడిచి యుండనిలావణ్య- విలసనము లొ।
సంగు రమణీయరుచిఁ బ్రతి- క్షణము మేన॥

భూయిష్ఠం బగురఘుకులకౌమారంబును వీరియందుఁ జూచుచుంటిని,

గీ॥ పుంగవముమూపురముఁ బోలు- భుజశిఖరము।
లున్నవీరికిఁ జూపు ప్ర- సన్నహారికిఁ।
బోలి కదలదు మేను క- పోతకంఠ।
నీల మగు మాంగళమృదంగ- నిభము రవము॥

(నేర్పుతోఁజూచుచు) కేవలముమావంశానుగుణం బగునాకారమే కాదు.

గీ॥ సీత కనురూప మగునంగ- శీలసౌష్ఠ।
వం బదంతయు స్ఫుటముగ- బాలురందు।
నమ్మఁ దగు నేర్పునఁ గని క్రొందమ్మి సిరినిఁ।
బడయుసతిమోము మరలఁ గ- న్పడెను నాకు॥

గీ॥ తెల్లపలుబంతికాంతి సం- దీప్తము లివి।
యవియె పెదవులు కర్ణంబు- లవియె నిజము।

ఎఱ్ఱనివి నల్లనివి కన్ను- లివియు నవియుఁ।
గాని సౌందర్యగుణ మదో- కట్టిగ నుండె॥

(ఆలోచించి) ఎచ్చట దేవిని విడిచితిమో యయ్యది వాల్మీకి నివసించు కాన నము. వీరియాకారమా? మమ్ముఁబోలియున్నది. వయస్యా! ద్వాదశవత్సరంబగును ప్రభావమా! యిట్టిది. "అస్త్రంబులు స్వతఃప్రకాశంబు" లనుటయఁదును స్మరించు చుంటిని. చిత్రదర్శనంబునఁ బ్రాసంగికం బగుజృంభకాస్త్రదానంబు ప్రబుద్ధమగు చున్నది. పూర్వులకును గురుసాంప్రదాయంబు లేక యస్త్రములు లభించవే దని వింటిమి. ఆహా! యీనియోగమాశ్చర్యరసంబునఁదేలుచుహృదయంబునకు సుఖదుః ఖదాయకంబగుచున్నది "కవలపిల్లల" మనుటయుమ నస్సునకు మిక్కిలి యను భవసిద్ధంబ. ఆపుడా దేవిగర్భంబు కవలుపుట్టునట్లు గానున్నది.

మ॥ చన వెచ్చైనకొలంది నెయ్యమును హె- చ్చన్ నర్మవిస్రబ్ధయై।
నను దోఁబుట్టినసిగ్గునన్ గలఁగి స- న్నం బైనచూ పొప్పనం।
గనగర్భంబును జేతితో నిమిరి నే- గర్భద్వయగ్రంథి నాఁ।
గనుఁగొంటిన్ మఱికొన్ని వాసరము లే- గన్ గాంచె నాసాధ్వియున్॥

(అని యేడిచి) ఏదో యొకయుపాయంబున వీరి నడుగుదునా?

లవు—గీ॥ భువనకల్యాణకరము మీ- మొగ మదేమి।
వెడలుకన్నీటివానచేఁ- దడిసి తడిసి।
దట్టమగుమంచుబినుకులఁ- దడిసినట్టి।
తెల్లతామరపూవుసం- దీప్తి నొందె?

కుశు—మ॥ ఘనసాధ్వీమణి జానకిన్ విడువ దుః-
ఖంబేల రాకుండు? రా।
మున కయ్యో? ప్రియురాలు పోవ వనమా-
మల్లోకముల్ చూడ నా।

ప్రణయం బట్టి దనంత మీవిరహా మా-
రామాయణంబుం బఠిం
పనివానింబలె నీవు నిట్లడిగె దే-
మాంద్యంబునన్ దమ్ముఁడా ! ॥

రా—(తనలో) ఈసంభాషణంబునాతలఁపునకు సంబంధింపకతటస్థముగానున్నది. అడుగవద్దు. ముగ్ధహృదయమా! నిష్కారణంబుగ నీ కీగంతులెందులకు? అకటా! ఇట్లు పగులఁగొట్టఁబడుమనోవేదన గలిగి శిశుజనంబుచేఁ గూడఁ గనికరింపఁబడుచుంటిని. కానీ యీవిషయంబుఁగప్పిపుచ్చెదను. (ప్రకాశముగా) బాలురారా! సూర్యవంశప్రఖ్యాతికారణంబును వాల్మీకివాణీప్రవాహంబును నగు " రామాయణము రామాయణ " మనివినఁబడుచున్నది. అందానందంబునఁగొంచెము వినగోరుచుంటిని.

కుశు—మా కాగ్రంథమంతయు నావృత్తంబయినది. బాలకాండంబుకడపటిశ్లోకంబు లీరెండును స్మృతికి వచ్చుచున్నవి.

రా— చదువుఁడు.

కుశు—శ్లో॥ ప్రియాతుసీతా రామస్య దారాః పితృకృతా ఇతి।
గుణైరూపగుణైశ్చాపి ప్రీతిర్భూయో౽భ్యవర్ధత॥
తథైవ రామస్సీతాయాః ప్రాణేభ్యో౽పి ప్రియో౽భవత్।
హృదయం త్వేవజానాతి ప్రీతియోగం పరస్పరం॥

రా—(తనలో) హృదయమర్మప్రహారంబతిదారుణంబు. హా! దేవీ! యిదిట్లయినది. ఆహా! నీరాగభోగాది సంసారవృత్తాంతంబులు నీవినాశంబున సంభవించునిప్రలబ్ధశృంగారంబున స్మరణమాత్రవిషయంబు లగుచున్నవి.

మ॥ కడునెయ్యంబున నమ్మకంబున విష- క్వాం బౌతదానందమే।
కడఁ డా? మాయిద్దఱిప్రేమ యెకడఁ డా? మహో- గాఢంబు లోకోరుడఁ లె।
కడఁ డా? మాచిత్తములన్ సుఖంబునను దుః- ఖంబందు నాయైక్య మే।
కడఁ డా? యిన్నెల్ల నశించినన్ బతికితి న్మి- కాఁయంబు పోకుండఁగా ॥

అకట—టకటా! ప్రియురాలిసౌందర్యాదిగుణగణంబును దెల్పునేకాలము దుస్సహంబో యాకాలమే స్మరింపఁజేయఁబడినది.

చ. కుదురుగ నానవాలువడి- కొంచెముకొంచెము వర్తులంబుగాఁ।
విడవను గొన్నినాళ్ళకును- బ్రేయసికిం గుచకుట్మలంబు దా।
నెదిగె నొకింత యీడు తమి- యింగితమొప్పఁ బ్రగల్భుఁడై మరుం।
డెద నొడలందు ముగ్ధుఁడయి- యేర్పడె నెన్నఁడూదే స్మృతంబగునే॥

ఉప—ఇది చిత్రకూటమార్గంబున మందాకినీవనవిహారంబున సీతాదేవినిఁగూర్చి రాఘువునిపద్యము.

* శ్లో॥ త్వదర్థమివ విన్యస్తశ్శిలాపట్టోఽయమగ్రతః।
యస్యాయమభితః పుష్పైః ప్రవృష్టఇవ కేసరః॥

రా—(సలజ్జాస్మితస్నేహకరుణముగా) శిశుజనం బతిముగ్ధంబు. అందు వనచరులు మఱియును. హా! దేవీ! యాకాలమందలి ప్రణయక్రీడాతిప్రసంగంబును స్మరించుచుంటివా? హా కష్టము?

చ॥ శ్రమజలశీతలం బగుచు- జాహ్నవి మెల్లనిగాలి తేఁగి య।
ద్దముగను ముంగురుల్ పడఁద- డంబడునట్టిలలాటశోభ, కుం।
కుమపుఁగళంక మేది రుచిఁ- గూరెడు చెక్కులు, భూషలొందకం।
దము లగుకర్ణముల్ గలుగు- నవ్వ మొగంబు తలంపువచ్చెడిన్॥

(స్తంభితుఁడై సకరుణముగా) అహాహా?

మ॥ చిరకాలంబు ప్రవాసమందు మదిలోఁ- జింతించి చింతించి తా।
త్పరుఁడౌ వానికి నాప్తలోకమెడటన్- దాఁ బుట్టి యున్నట్లు సా।
దర మాశ్వాసము నీక పోదు, సుకళ- త్రధ్వంసమందో జగం।
బు రుజీర్ణాటవిగా, తుషాగ్నిఁబడిన- ట్లుల్లంబు పక్వం బగున్॥

(తెరలో)

చ॥ కొమరులపోరు పించు జన- కుండు కపీంద్రుఁ డరుంధతీవసి।
ష్ఠమును లు రాముతల్లులును- సాధ్వస మొంది జరాతిజీర్ణ గా।

త్రములు చలజ్జటల్ గలిగి- తత్తఱపాటున దూర మాట నా।
శ్రమ మిటఁ జాలసేపున క- శక్తత వచ్చుచునుండి రిట్లొగిన్॥

రా— ఎట్లు? భగవతి యరుంధతియు వసిష్ఠుఁడు తాతజనకుఁడు తల్లులు నిక్క
డనే యుండిరా? వారి నెట్లు చూడఁగలను? ఆర్యజనకుఁడు గూడ వచ్చెనని
విని మందభాగ్యుఁడ నగు నేను వజ్రము చేఁ దాడితుఁడ నైతిని.

మ॥ సమసంబంధ మిదంచు మెచ్చెదుమునుల్ - సంతోషముం జెందు నా।
తమసంతానము పెండ్లిలోఁ గలియుపె- ద్దల్ తాతలం జూచి క్రా।
ర్యమునం దిట్టిఁడ నిట్టిశత్రుడిసఖు ని- ట్లాహా నిరీక్షించి ఖి।
న్నము గా నైతినె కాక యెంతపని కై- నన్ రాముఁ డగ్గించు గా॥

(తెరలో) కష్టము కష్టము.

గీ॥ ముందు గురు తిడుజనకుఁడు- బోధ సేయ।
నిట్టియనుభావమాత్రన- మీకు ల్యలక్ష్మి।
గలుగు రాముని గని మూఢ- కరణ లగుచు।
మూర్ఛఁ జెందిరి తల్లులు- ముగ్గు రకట!॥

రా— గీ॥ జనకులకు రఘువులకుఁ గృ- త్స్నంపుగోత్ర।
మంగళముకారణం బగు- నంగనయెడ।
నిర్దయుండను దురితవి- నింద్యుఁడ నగు।
నట్టినాయెడ దయ మీకు- వ్యర్థ మగును॥

వారి నెంతలోఁ గలిసెదనో? (అని లేచుచున్నాఁడు)

కుశలవు— తాతా! యిట్టిటు.

(సదయాదరము గాఁ బరిక్రమించియందఱు వెళ్ళిరి.)

ఇతి షష్ఠాఙ్కము.

శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

సప్తమాఙ్కము.

(పిదప లక్ష్మణుండు ప్రవేశించుచున్నాఁడు)

లక్ష్మ — ఆహా భగవంతుం డగు వాల్మీకిమహర్షి, మాతోఁ గూడ బ్రాహ్మణక్షత్రియ పౌరజానపదులను బిలిచి స్వప్రభావంబున సకలదేవాసురతిర్యఙ్నరనికాయంబును జరాచరభూతసముదాయంబును సమకూర్చెను. "లక్ష్మణా! యచ్చర లభినయించుతన నాటకంబుఁ జూడ వాల్మీకి మనలఁ బిలిచెను. నృత్తగీతాదిస్థానంబగు గంగాతీరమునఁ బొంది సభాసన్నివేశము చేయు" మని మాయన్న నా కాజ్ఞాపించె. నేనును మర్త్యామర్త్యభూతనివహంబున కుచితస్థానవిభాగంబుఁ గావించితిని. ఇతఁ డేయార్యుండు.

గీ॥ అవనిరాజ్యాశ్రమావాస- మందు నమిత ।
కష్టపుమునివ్రతంబును- గలుగు నితఁడు ।
ప్రణుతవాల్మీకిమునిగౌర- వంబువలన ।
నిట్లు వచ్చుచునుండె మ- హీశుఁ డిపుడు ॥

ఆర్యా! జయము జయము.

(తరువాత రాముండు ప్రవేశించును.)

రా — వత్సా! రంగప్రాశ్నికులు సిద్ధము గానుండిరా?

లక్ష్మ — చిత్తము చిత్తము.

రా — ఈబాలు రిద్దఱు చంద్రకేతుసమానం బగుగౌరవమును బొందఁ దగుదురు.

లక్ష్మ—అన్నా! రాజస్నేహవిశ్వాసంబున నట్లేయగును. ఇదిగో రాజాసనంబు పఱువఁబడినది. యుపవసింపుము.

(అందఱుయథోచితముగానుపవసించిరి)

రా— నాటకమారంభింపుఁడు.

సూత్రధారుఁడు—(ప్రవేశించి) భగవంతుండును భూతార్థవాదియు నగుప్రాచేతసుఁడు "మేము జ్ఞాననేత్రంబునఁ జూచి పవిత్రంబును గరుణాద్భుతరసయుక్తంబు నగునేవచనామృతంబును గొంచెము సమకూర్చితి మందుఁ గావ్యగౌరవంబువలన సావధానముగా నుండవలయు" నని జంగమస్థావరాత్మకం బగుజగంబున కానతిచ్చుచుండె.

రా— మహర్షులు ప్రత్యక్షీకృతధర్ములు అట్టిమహాత్ములపరిశుద్ధంబులు నమృతభరితంబులు నగుప్రజ్ఞానంబు లొకప్పుడు నసత్యంబులు కావని చెప్పఁబడుచున్నది. కావున శంకింపఁదగవు.

(తెరలో)

హా! ఆర్యపుత్రా! కుమారలక్ష్మణా! యొక్కర్తుకను శరణహీనురాలను వన్యమనోరథను బ్రసవవేదనాబాధిత నగునన్ను శార్దూలంబు లపేక్షించుచున్నవి. ఇప్పుడు మందభాగ్యనగునేను భాగీరథిలో శరీరముఁ బరిత్యజించెదను.

లక్ష్మ—(తనలో) అక్కటా! ఏదోమఱియొకటి.

సూ—గీ॥ విభునిచే ఘోరవనమున- విడువఁబడిన।
పట్టమహిషి ధరాత్మజ- పరమసాధ్వి।
జానకీదేవి ప్రసవక- ష్టంబుఁ బడయ।
విసిగి దేహంబు గంగలో- విడుచుచుండెఁ॥

(అని నిష్క్రమించెను.

ఇది ప్రస్తావనము.

రా— (సభయముగా) దేవీ! సౌమిత్రిం జూడుము.

లక్ష్మ—ఆర్యా! యిదినాటకము.

రా— హాదేవీ! దండకారణ్యవాసప్రియసఖీ! యిది నీకు రామునివలనఁ గలుగు సంఘరిపాకము.

లక్ష్మ—అన్నా! యూఁడిల్లి చూడుము. ఈగ్రంథంబు మునిప్రణీతము.

రా— ఇదిగో వజ్రమయుఁడనై సిద్ధముగా నుంటిని.

(పిదప నొక్కొక్క బిడ్డఁ జంకఁ బెట్టికొనిన గంగావసుంధరలచేఁ బట్టుకొనఁ బడి ప్రముగ్ధ యగు సీత ప్రవేశించుచున్నది.)

రా— వత్సా! అడుగు పెట్టఁ దెలియని చీఁకటిలోవలె నంధత్వము నొందుచుంటిని. న న్నుఁ బట్టుకొనుము.

దేవతలు గీ॥ ఓసి జానకి! కల్యాణి!- యూఁడిల్లు
వృద్ధి నొందుచునుంటివి- విధివశమున।
రాఘవాన్వయధరకుమా- రయుగళంబు।
నుదకమధ్యంబునం గంటి- వో కుమారి! ॥

సీత—(ఊఁడిల్లి) దైవవశమునఁ బిల్లలఁగంటిని. హా! ఆర్యపుత్రా! (అని మూర్ఛిల్లు చున్నది.)

లక్ష్మ—(కాళ్ళపైఁబడి) అన్నా! భాగ్యవశమునఁ బెంపెక్కితిమి. రఘువంశము కల్యాణాంకురంబయినది. (చూచి) హా! యెట్లు? ఆర్యుఁడు కన్నీరు నించుచుఁ బ్రముగ్ధుండై యుండెనే? (వినుచున్నాఁడు)

దేవతలు—వత్సా! యూఁడిల్లుము ఊఁడిల్లుము.

సీత—(ఊఁడిల్లి) ఆర్యులారా! మీరెవరు? నన్ను విడిచిపెట్టుఁడు.

పృథ్వి— ఈమె నీశ్వశురకులదేవత యగు భాగీరథి.

సీత— భగవతీ! నీకు నమస్కారము.

గంగ—పాతివ్రత్యంబున కుచితం బగు శ్రేయంబు వడయుము.

లక్ష్మ— అనుగ్రహింపఁబడితిమి.

గంగ— ఈమె నీతల్లి యగు భూదేవి.

సీత— అమ్మా! న న్నీయవస్థయందుఁ జూచితివి.

పృథి—రా రమ్ము. బిడ్డా! (అని యిద్దఱు కౌఁగిలించుకొని మూర్ఛిల్లుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(సహర్షముగా) దేవి యగు జానకి గంగావసుంధరలచే నెట్లనుగ్రహింపఁ బడినది?

రా— దైవవశమున నిది దుఃఖాంతరము గానున్నది.

గం— పూజ్య యగు భూదేవి కూడ దుఃఖించుచుండుట న పత్యస్నేహము బలవత్తర మై జయశీలంబగును. కాకపోయిన మన స్సునకు మూఢగ్రంథియుఁ బ్రాణుల కభ్యంతరోపద్రవంబును సంసారతంతువు నగునీయపత్యస్నేహము సర్వసాధారణము. సఖీ! భూతధాత్రీ! బాలా! వైదేహీ! యూఱడిల్లుఁడు.

పృథి—(ఆశ్వసించి) దేవీ! సీతను గని యెట్లూరకుందును?

గీ॥ రక్కసులలోన నునికిఁ జి- రంబు నోర్చి।
రెండవది దుస్సహంబగు- చుండువిడుపు।
పండుటను సిద్ధమైనదై- వమున ననుభవ।
మార్గములఁ గప్పనెవ్వఁడు స- మర్థుఁ డగును? ॥

గంగ—

పృథి—భగవతీ! గంగా! మీ రామభద్రున కిదంతయుఁ దగినదియే.

గీ॥ బాల్యమున బాలుచేఁ బట్టఁ- బడినపాణి।
యప్రమాణీకృతం బయ్యె- నన్వయంబు।
నగ్ని జనకుండు శీలస- త్యములు నేను।
గాము సుమ్మి ప్రమాణంబు- గా నతనికి ॥

సీత—హా! ఆర్యపుత్రా! స్మరించుచుంటివా?

పృథి—ఆ! నీ కార్యపుత్రుం డెవఁడు?

సీత—(సిగ్గుతోఁ గన్నీటితో) అమ్మ చెప్పినట్లే

రా— తల్లీ! పృథివీ! యిట్టివాఁడ నైతిని.

గం— వసుంధరా! సంసారంబునకు శరీరంబవైతివి గదా? ఎఱుఁగనిదానివలె నిట్లల్లునియెడఁ గోపపడెదవేమి?

మ॥ కవిసెన్ భూమిని ఘోరదుర్యశము లం- కాద్వీపమం దైనయ।
గ్నివిశుద్ధిన్ జన మెట్లు నమ్ము నిచటన్? - గృత్స్నంపులోకంబుప్రా।
జవిధానంబు కులక్రమాప్తధన మి- క్ష్వాకుక్షితీశాళి కో।
యవనీ! యీవిషమంపుఁగార్యమున నె- ట్లాబిడ్డ దాఁ జేసెడున్ ॥

లక్ష్మ—ఎల్లవిషయంబుల దేవత లమోఘజ్ఞానము గలవారు గదా

గం— అయినను నీ కిదె వందనము.

రా— తల్లీ! భాగీరథీ! భగీరథకుల మనుగ్రహింపఁబడినది.

పృథి—దేవీ! నిచ్చలు నీకుఁ బ్రసన్నురాలనే కాని యీయపత్యస్నేహావేగము విని నవెంటనే దుస్సహంబగుచున్నది. రామభద్రునకు సీతయెడఁ గలనెయ్యంబు నేనెఱుఁగని దాననుగాను.

గీ॥ దగ్ధమైనట్టి మనసుతో- దైవవశ్యము।
వలన నీసీత విడనాడి- ప్రబలధైర్య।
మునను బరిపాలితప్రజా- పుణ్యముననుము।
బ్రాణములతోడ నుండె నా- బాలకుండు॥

రా— పెద్దలు పిల్లలయెడ దయ గలిగి యుందురుగదా?

సీత—(ఏడ్చుచు దోసిలియొగ్గి) అమ్మా! నీలో నన్ను లయమ్ము నొందింపుము.

గం— ఏమంటివి? వేయేండ్లు సుఖముగా నుండుము.

పృథి—బిడ్డా! నీబిడ్డలఁ జూచికొనుము!

సీత— ఈయనాథబాలురతో నేమి?

రా— హృదయమా! నీవు వజ్రమవైతివి.

గం— సనాథులయ్యు నీబాలు రనాథు లెట్లయిరి?

సీత— నిర్భాగ్యురాలనగు నాకు సనాథత్వ మెక్కడిది?

గం. పృ. క॥ కవుఁగిట దేనిని దాఁకుటఁ।
బవిత్రత ఘటించె నాకుఁ- బావనశీలా!।
భువనశ్రేయస్కరి మా।
త్పావక దేహమున నింకఁ- దలఁచెద వేలా? ॥

లక్ష్మ—ఆర్యా! వినుము.

రా— లోకము వినుఁగాత.

రా — ఇదేదోయత్యద్భుతము.

సీత — కిలకిలధ్వనితో నాకసము వెలుగుచున్నదిదేమి?

గం — వృ — తెలిసినది.

గీ॥ మొదల భగవత్కృశాశ్వుండు- పిదపఁ గౌశి।
కుండు దరువాత రాముండు- గురువు లగుదు।
రెలమి వేనికి జృంభకం- బులను గూడి।
పుట్టుచున్నవి యాశస్త్ర- ములు నిజంబు॥

(తెరలో)

గీ॥ భగవతీ! జానకీ! నీకు- వందనములు।
పూర్వ మాచిత్రదర్శన- మున నెవరికి।
దాత యయ్యెనొ శ్రీరఘూ- ద్వహుఁడు వారు।
నీకుమారులు గతి మాకు- నిజము తల్లి!॥

సీత — భాగ్యవశమున నీయస్త్రదేవతలు లభించినవి. ఆర్యపుత్రా; యిప్పటికిని నీయ నుగ్రహంబులు ప్రకాశించుచున్నవి.

లక్ష్మ — "ఈయస్త్రంబు లెల్లవిధంబులనీప్రసవంబు ననుసరింపఁగల" వని యా ర్యుఁడు తొల్లి చెప్పె

గం. పృ. క॥ పరమాస్త్రములారా! మీ।
పరిగ్రహమునఁ గృతార్థతఁ- బడసితి మీబా।
లురు ధ్యానించెదుతటి మీ।
రరుదెందు శుభంబు మీకు- నగు వందనముల్॥

రా — గీ॥ విస్మయానంద సంబంధ- వికలితంబు।
లైనకరుణాతరంగంబు- లమితముగను।
గలఁగుచున్ నిర్వహింపంగఁ- దెలియ నలవి।
గానిదశ నాకు నిప్పుడు- గలుగఁ జేయు॥

గం — పృ — కుమారీ! యానందింపుము. నీపుత్రుఁ డిప్పుడు రామభద్రుని సహాయుఁడైనాఁడు.

సీత — వీరికి రాజోచితం బగువిధి నెవరు చేయింపఁ గలరు.

రా — గీ॥ అలవసిష్ఠుండు గురువుగాఁ- గలరఘువుల ।
వంశమున నుంగుఁ గోడ లీ- పరమసాధ్వి ।
కూడఁ గటకట! తనయుల- కుఱ్ఱగులోచి ।
తద్విధు లొనరించుగురువు నొం- డకయ వగచు॥

గం — కల్యాణీ! నీ కీవిచారముతో నేమి? పాలు విడిచిన పిదప నీపిల్లలను భగవంతుఁ డగువాల్మీకి కొప్పగించెదను.

గీ॥ రఘుకులంబున కెప్పుడు మై- త్రావరుణియె ।
యిష్టుఁ డాచార్యుఁ డగుఁ గాని- యిప్పుడీకు ।
మారులకు బ్రాహ్మణాదిసం- స్కారములను ।
వేత్త వాల్మీకియే నెఱ- వేర్పఁ గలఁడు ॥

జనకులకును రఘువులకును శతానందుండును వసిష్ఠుండును నెట్లో యట్లే రెండు వంశంబులకును వాల్మీకి గురువగుం డగును.

పృ — భగవతీ! బాగుగా నాలోచించితివి.

లక్ష్మ — ఆర్యా! నిజము విస్మరించుచుంటిని. అయోధ్యాయుపాయసంబుల నీబాలురకు గుశ-లప్రులనుగాఁ దలంచుచున్నాను.

గీ॥ వీర లిరువురు వాల్మీకిఁ జేరువారు ।
వీరు లాజన్మసిద్ధాస్త్ర- సారు లెందు ।
నాస్యనకుఁ బోలు వాక్ప్రతి- నందువారు ।
నయసునందనసు ద్యానశా- స్త్రములవారు ॥

రా — ఇట్లే వంశమున బుట్టినందున సంతోషమైనది.

పృ — పిల్లా! రమ్ము రసాతలంబును బవిత్రీకరింపుము.

రా — హా! ప్రేయసీ! లోకాంతరమునకు బోయెదివా?

సీత — తల్లీ! నీలో నన్ను విలీనము నొనరింపుము. జీవలోకపరాభవము లిఁక సహింపఁజాలను.

లక్ష్మ — ప్రత్యుత్తర మేమిచ్చునో?

పృథ్వి — కుమారీ! నాయాజ్ఞచొప్పునఁ బాలువిడుచువఱకుఁ గుమారులఁ జూచికొను
చుందును. పిదప నీ కెట్లిష్టమో యట్లే చేసెదను.

గంగ — ఇది యుక్తముగా నున్నది.

(అని గంగ, పృథివి, సీత, వెళ్ళిరి.)

రా — హా! సచ్చరిత్రదేవతా! సీతా! నీవు లోకాంతరంబున నుంటివని నిశ్చయ మ
యినది. (అని మూర్ఛిల్లుచున్నాఁడు.)

లక్ష్మ — దేవా! మహానుభావా; ప్రాచేతసా! రక్షింపుము. ఇది నీకావ్యార్థంబు.

(తెరలో) మంగళధ్వనిచాలింపుఁడు. ఓజంగమస్థావరములారా! మర్త్యామ
ర్త్యులారా! యిప్పుడు వాల్మీకిచేఁ బ్రతిజ్ఞచేయఁబడిన పవిత్రం బగునాశ్చర్యము చూ
డుఁడు.

లక్ష్మ. చ. కలఁగుచునుండెఁ గవ్వమునఁ- గైవడి గాంగజలంబు తత్త్వవే
త్తలు సుర లాకసంబున ము- దంబున నిండిరి యద్భుతంబుగా
జలమునునుండి పైకి సిరి- సాగరకన్యకఁ బోలి సీత భూ
తలసుత గంగదేవతను- దల్లి వసుంధరఁ గూడి వచ్చెడున్॥

(తెరలో) గీ॥ లోకజననీ! యరుంధతి! నీకు నప్ప
గించితిమి కోడలిన్ లోక- కీర్తనీయ
సీతఁ బావనచరితను- బ్రీతిఁ జూడు
గంగ వసుమతి యను పేరు- గలుగుమమ్ము॥

లక్ష్మ — ఆహాహా! ఆశ్చర్యము ఆశ్చర్యము. పూజ్యురాలా! కష్టము. ఇప్పటికి నార్యుం
డు నిట్టూర్పుపుచ్చుకుండె.

(పిదప నరుంధతి సీతయుఁ బ్రవేశించుచున్నారు.)

అరుం. క॥ త్వరపడుము బాల! జానకి!
విసర్జింపుము భయసా- ధ్వసము వేగం

బరుదెమ్మ నాదుబాలున్ ।
గర్భసౌమ్యస్పర్శనమునఁ గావుము బ్రమకన్ ॥

సీత — (తొందరతో స్పృశించి) ఆర్యపుత్రా; యూఱడిల్లుము.

రా — (నిట్టూర్పు విడిచి) ఆ! ఇదేమిది? (సాశ్చర్యానందముగాఁ జూచి) ఎట్లు? దేవి యగు జానకియా? (సిగ్గుతో) తల్లి యగు నరుంధతియా? ఋశ్యశృంగాదులగు మా గురువులా యెట్లు?

అరుం — వత్సా! యీమె రఘుకులదేవతయు సుప్రసన్నయు నగు భాగీరథి.

(తెరలో) లోకనాథా! రామభద్రా! "అమ్మా! నీవు కోడలగు సీతయం దరుంధతివలెనే శుభసంధాత్రివి గమ్ము" అని చిత్రదర్శనంబున నన్నుఁ గూర్చి యనిన నీవాక్యము దలఁచికొనుము. కావున నే నప్పు దీర్చుకొంటిని.

అరుం — ఈమె నీయత్త యగు వసుంధర.

(తెరలో) "భగవతీ! వసుమతీ! పూజనీయ యగుసీత నపంజూచికొను" మని బాలికాపరిత్యాగసమయంబునఁ బలికితివి. కావున రాజా! బాలికయెడ నాపూచి చెల్లించుకొంటిని.

రా — భగవతీ! కృతాపరాధుండ నైనను నీచేఁ గరుణింపఁ దగినవాఁడను. (అనుచు నమస్కరించుచున్నాఁడు)

అరుం — ఓ పౌరజానపదులారా; జాహ్నవీవసుంధరలచేఁ బొగడఁబడినదియు నాచే సమర్పింపఁబడినదియుఁ దొల్లి భగవంతుండగు నగ్నిహోత్రునిచే నిర్ణయింపఁబడిన సచ్చరిత్ర గలదియు బ్రహ్మాదిదేవతలచేఁ గీర్తింపఁబడినదియు సూర్యవంశంబుకోడలును దేవయజ్ఞసంభూతయు నగు జానకి పరిగ్రహింపఁబడుంగాత. మీ రిచ్చోట నేమి తలంచుచుంటిరి?

లక్ష్మ — ఇవ్విధంబునఁ దల్లి యగు నరుంధతిచే నదలింపఁబడు పౌరజానపదపరంపరా సముదాయంబు పూజ్యురాలికి నమస్కరించుచున్నది. లోకపాలురును సప్తర్షులును బుష్పవర్షంబులఁ బూజించుచున్నారు.

అరుం — రామభద్రా!

గీ॥ హాటకవికృతిప్రతిమ కా- ద్యప్రకృతియుఁ।
ప్రియసతీమణి ధర్మచా- రిణియుఁ బుణ్య।
మైననీపత్ని నధ్వర- మందుఁ గూర్మి।
దగ నియోగింపు ధర్మము- తప్పకుండ॥

రా — తల్లీ! నీ వాజ్ఞాపించినట్లు.

లక్ష్మ — కృతార్థుండ నైతిని

సీత — మరలజీవించితిని.

లక్ష్మ — ఆర్యరాలా; సౌమిత్రి నమస్కరించుచున్నాఁడు.

సీత — వత్సా! నా కిట్లు శుభంబు దలఁచుచుఁ జిరకాలము జీవింపుము.

అరుం — దేవా! వాల్మీకీ! సీతాగర్భసంభవు లగుకుశలవుల నిప్పుడు రామభద్రునకు సమర్పింపుము (అని నిష్క్రమించెను)

రామలక్ష్మ — దైవవశమున ని దంతయు మనము తలఁచినట్లే

సీత — నాపుత్రు లెక్కడ?

(పిదప వాల్మీకి కుశలవులు ప్రవేశించుచున్నారు)

వాల్మీ — కుమారులారా! యీరాముఁడు మీతండ్రి, యీలక్ష్మణుఁడు మీపినతండ్రి యీసీత మీతల్లి. యీరాజర్షి యగుజనకుఁడు మీమాతామహుఁడు.

సీత — (సహర్షకరుణాకూతముగాఁజూచి) నాబిడ్డ లగుకుశలవులా?

కుశలవులు — హాతాతా! హాతల్లీ! హామాతామహా!

రామలక్ష్మ — (సంతోషముతోఁగౌఁగిలించి) నాయనలారా! మీరు నారకితిరి.

సీత — నాయనా! కుశా! రమ్ము తండ్రీ! లవా; రా చిరకాలమునకు లోకాంతరమునుండి వచ్చినతల్లినిఁగౌఁగిలింపుఁడు.

కుశలవు — (అట్లుచేసి) ధన్యుల మైతిమి.

సీత — మహర్షీ; నమస్కారము.

వాల్మీ — అమ్మా; చిరకాలము సౌభాగ్యవతివై యుండుము.

(తెరలో) లవణాసురునిమూలము పెఱికినమధురేశ్వరుం డగుశత్రుఘ్నుఁడు వచ్చెను.

లక్ష్మ — శ్రేయస్సులు శుభాంతరసంబంధసహితంబులు.

రా— ఇదంతయు నే ననుభవించుచుండియు నమ్మను. కాక, శ్రేయస్సులకిది స్వభావము కాంబోలు.

వాల్మీ— రామభద్రా; నీకెం కేమి యిష్ట మొనరింపవలయును.

రా— ఇంతకంటె నా కితర మయిన ప్రియ మేమి?

కాని ఇది భరతవాక్యము.

మంగళమహాశ్రీ వృత్తము:—

ఈపరమపుణ్యకథ- యిష్ట మయి తల్లివలె-
నీడ్య యగుజాహ్నవివలెన్ దాఁ ।
బాపములనుండి యెడఁ- బాపుచును లోకమును-
పావనముఁ జేయును శుభాళిన్ ।
దాపు నభినేయరచ- నస్ఫుటకథావిపరి-
ణామ మగుదీనిఁగవివాణిన్ ।
జూపలు సుశబ్దమును - శుద్ధపరతత్త్వముగఁ-
జూచుబుధు లెంచెదరు గాతన్ ॥

ఇది శ్రీ మత్పరమపవిత్ర హరితసగోత్ర మల్లాద్యన్వయ సహస్ర
పత్రపద్మమిత్రాధీత సకలతంత్ర రామస్వామి శాస్త్రి
పౌత్రుండును సీతా రామ సమసద్గుణ వేంక
మాంబా శ్రీరామావధాని పుత్రుండునగు
సూర్యనారాయణ శాస్త్రి చే
నాంధ్రీకరింపఁబడినయు
త్తర రామచరిత నా
టకమందు సప్త
మాజ్కము.

నాటకము సంపూర్ణము.

రామాయణ శ్లోకముల తాత్పర్యము.

84. పేజీ.

తా॥ జనకునిచే నొసఁగఁబడినదై ధర్మపత్నియగుట సీత, రామునకుఁ బ్రియురాలయ్యెను. మఱియు సద్గుణములచేతను, సౌందర్యాది గుణములచేతను, రామునకు సీతయెడ మిక్కిలి ప్రీతి హెచ్చెను. అట్లేసీతకు రాముఁడు ప్రాణములకంటెఁగడుఁబ్రియుండయ్యెను. వారిపరస్పర ప్రేమమును వారి హృదయమే యెఱుఁగును.

85. పేజీ.

తా॥ ఓ ప్రేయసీ! దేనికి నాల్గుదెసలనీవకుళవృక్షము పుష్పములు వర్షించుచున్నట్లుండెనో యాయీతాతిపలక నీకొఱకుంచఁబడినట్లుండెను.

శుద్ధపత్రిక.

———:0:———

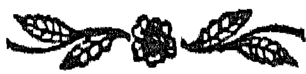
పుటము.	పఙ్క్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
విజ్ఞప్తిలో.		సత్మీలను.	పచ్చీలను.
5	26	జానకిని సరితోష	
8	5	వినయసంపద	
9	13	దరుఁధతి	దరుంధతి
14	7	యీప్రియ	ఈప్రియ
15	6	విచిచి	పిడిచి
17	16	బడతిరి	బడిటిరి
17	17	దుర్మాత్మ	దురాత్మ
33	4	ఊరడిల్లు	ఊటఁబడిల్లు
34	8	నల్లఁగలువ	నల్లగలువ
41	1	ఉ॥	వాసః—ఉ॥
44	7	ఈపాదిరింటి	ఈపాదరిఁటి
50	4	వేడియున్	వేఁడియున్
58	5	వర్తము	వర్తనము
69	25	లంగీకరించు	
78	4	వయిస్యా	వయస్యా

అంటనివియుఁ బ్రమాదపతితంబులు నగు తప్పులింకనుండవచ్చును.

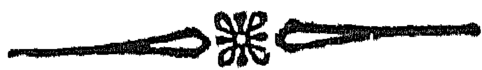
శ్రీరస్తు

కవిసంశయవిచ్ఛేదము.

అడిదమున్సూరకవికృతము.

శ్రీపరవస్తు వేంకటరంగనాథస్వామి అయ్యవారలుగారిచే

టిప్పణ్యాది విన్యాసపూర్వకముగా పరిష్కరింపఁబడి

విశాఖపట్టణమునందలి

స్వకీయార్షముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడి

శ్రీసకలవిద్యాభివర్ధనిలో

ప్రకటింపఁబడియె.

హేమలంబిసంవత్సరము

వెల ౭ అణాలు.

సంకేతాక్షరజ్ఞాపనము:

వి-పు- విశాఖపట్టణపుస్తకము - విశాఖపట్టణమున శ్రీ వే. మంగిపూడి జగన్నాథశాస్త్రులుగారివద్ద సంపాదించిన కవిసంశయవిచ్ఛేదకప్రతి. సంపూర్ణము.

పా-పు- పాచిపెంట శ్రీరాజావారిప్రతి- ఇది అసంపూర్ణము- అనగా 'ప్రవక్తా రాథ' అనునది మొదలు 3 రలక్షణమున 'బెట్టిదుండు । నె' అనువరకునున్నది. శ్రీ సంగమవలస రాజావారి జ్యేష్ఠపుత్రులగు శ్రీరాజా చంద్రశేఖర నిశ్శంక బహాదర్ వారిద్వారా వచ్చినది.

బ్ర-పు. బ్రహ్మశ్రీ భాగవతుల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రులుగారు స్వయముగా వ్రాసిపంపిన ప్రతి- సంపూర్ణము. ఇది ద్వితీయతరంగములో కొంత ముద్రణయయినపిదప చేరినది.

ము-పు- ముద్రితపుస్తకము-

తా-పు- తాళపత్రపుస్తకము.

శోధనము.

సీ॥ యతియుక్త వాక్యానుగతినంటవలయు వత్సంబు ధేనువు వెంట దవిలినట్లు
మెట్టుమీదను గాలుపెట్టగా దండయుందించినట్టులు ప్రాస మెనయవలయు
సానబట్టిన మణి చందాన పదమర్థ నారీశుభాంగిబంధంబువలయు
దవివెలుంగు మెఱుంగుదీగెయట్లర్థంబు దేటతెల్లంబుగా తెలియవలయు
నలంత్రిదోలవద్ద జంద్రమండలమువలన ।
జలజలనరాలు నమృతంపుజాలులీల ।
రసముదులకింపవలెనట్టి రమ్యకవిత ।
రసికరసనారికంస చేప్రిలకున్న ॥ ౬ ॥

వ॥ అనియిట్లు శ్లాఘాలంఘునజాంఘికసుకవితామర్మకర్మనిరూపణ
హృదయుండనై ॥ ౭ ॥ అనునీగ్రంథము 'ఆంధ్రమర్మంబు' అను
ద్యమునకును 'కవిజనసంజీవనిలో' ననుపద్యంబు నకునునడుమను
డవలెను- కాంగా నాపైపద్యములసంఖ్య ॥ ౮ ॥ ౯ ॥ యనియుండవలె
ను- ఈసీసవచనములు ౨-పు; పా-౧. లలో లేవు ౧-పు. లోనున్నది

౨వలక్షణములోని ఛందోభంగము ౩ ప్రతులలోను నేకరీతి
గానుండుటవలన మార్చుటకు సాహసింపలేదు-

పేజీ ౧౦-'అగ్నిహోత్రి' యనుపద్యమునకు '౧*ఆదిపర్వము
[నన్నయభట్టు]' అనిశీర్షికయును టిప్పణిలో '*ఆదిపర్వము ౭వ యా
శ్వాసమున పరాశరుకావించుసత్రయాగంబుననయిన నాగకులప్రళ
యంబుంజూచిపులస్త్యాదులు వసిష్ఠాశ్రమమునకువచ్చి సత్రయాగంబు
సేయవలదని పరాశరుం బ్రార్థించుట' అనియునుండవలెను.

౯వలక్షణమునత్రుతీయపాదము - 'యుండుమూర్తులనేన
వారొండునన్గ' అనియుండవలెను -

పేజీ ౨౭ 'త్రోడనహాయ' యనుపద్యమునకు, '౧ కర్ణపర్వము
తిక్కన సోమయాజి]' అనిశీర్షికయును టిప్పణిలో '౧కర్ణపర్వము
౨వ యాశ్వాసమునకు కేశుండ నెడిపాంచాలకు మారుతాకృపాచార్య
యుద్ధమున' అనియునుండవలెను

పేజీ ౩౦_పజ్త్రి ౧౯--'విదర్భదేశమునయందు'

శ్రీరస్తు.

కవిసంశయవిచ్ఛేదము.

ప్రథమతరంగము

క॥ శ్రీమదుమాశంభులకు ర
మామురవైరులకు వాక్కమలసూతులకున్
చేమోడ్చి వినాయకపద
తామరసంబులకు నెఱఁగి తవిలినవేడ్కన్ ॥ ౧ ॥

క॥ వాల్మీకివ్యాసులకును
నేల్మిగడిచి నన్నపార్యుఁ గీర్తించి కవీం
ద్రుల్మెచ్చఁ గవిత గూర్చన
కల్మషఘ్నుని దిక్కయజ్వఁ గణుతించి తగన్ ॥ ౨ ॥

క॥ చినలచ్చిమంత్రితనయుని
ననఘుని మజ్జనకు భాస్కరామాత్యమణిన్
గొనియాడెద శ్లాఘ్యులం
ఘనజాంఘికకవనధాటిగలిగినమేటిన్ ॥ ౩ ॥

క॥ పుడమిఁగల రసికులెల్లఁ బొ
గడఁ గవిజనరంజన కృతి గావించితి నే
నడిదముసూరకవీంద్రుఁడ
మృడపదపంకజరిరంసు మృదుమానసుఁడన్ ॥ ౪ ॥

సీ॥ ఆంధ్రమర్మంబు దెలియంగననువుపడునె
ప్రకటసంస్కృతరచితసూత్రములచేత
నవనిభాషానిఘటితసూత్రార్థసరణి
తెనుఁగుటీకలచేత సాధింపనగునె ॥ ౫ ॥

క॥ కవిజనసంజీవనిలోఁ
దవిలినపద్ధతులు మఱియితరలక్షణాల।
క్ష్యవినిర్దిష్టగతుల్ చె।
ప్పవలయునని† వేఱె యొక్కపద్ధతి చేతన్॥౬॥

క॥ ప్రియమందగ కవులు కవి।
త్రయ*సుకవిత్వానుసరణి దప్పక కవిసం।
శయవిచ్ఛేదన మను నా।
హ్వయమిడి లక్షణ మొనర్తు నార్యులు మెచ్చన్॥౭॥‡

---

౧ లక్షణము.

గీ॥ ఏవకారార్థ సంప్రాప్తి* హేత్వకార।
మెనసి†యంటుంటకొల్వరేన నెడు§ చోట।
నిడగవచ్చును గొల్వరమేని యనుచు।
భానుశతకోటి సంకాశ పార్వతీశ॥

ప్రయోగము.

౧ ‡ ఆదిపర్వము-శబ్దానుశాసనుఁడు

గీ॥ ఇంక నెవ్వరు* రక్కసు లిద్దురాత్ము।
నట్లు మనుజులఁదినకుండు నదియొ† మనుజ।
భక్షణము జేసితిరయేని§ బకునియట్ల।

---

† 'వలె నెయని' వి-వు

* కవిత్రయమనఁగా భారత కవులు ముగ్గురును.

‡ ఈయేడుపద్యంబులును పా-పుస్తకమునలేవు.

* 'సంప్రీతి' పా-పు.

† 'మొనసి' పా-పు.

§ 'ననెడి' పా-పు.

‡ ఆదిపర్వము ౬వ ఆశ్వాసము; దు బకుఁడు చచ్చుట నాలించి నరు ర్పును విని యొచ్చిన నాగబంధువుల జూచి భీముఁడు నెప్పువాక్యము

* 'నెన్నడు' ము-పు. తా-.

† 'నదియ' వి-పు 'నదియు' ము-పు

§ 'చేసితనియు' అని మహాభారత తా పత్రిపుస్తకములోనును ముద్రిత

చస్తురని రక్కసుల కెల్లసాటెవినంగ‡॥

౨ * అరణ్యపర్వశేషము- § శ్రీనాథుఁడు

క॥ నాదైన యారాశ్రితత్త్వము।
సేదగు చిత్తమునఁ గలిమి† నియతమయేనిన్।
సాదరఫణితుల నన్నవ।
పాదితస్వన్నాను గాఁ బ్రసాదింపుదయన్ ‡॥

౩ § ఉద్యోగపర్వము ఉభయకవిమిత్రుఁడు

చ॥ అది సభయే ప్రియంబడర* నార్యులునిల్వరయేనినార్యులే।
మదిఁ దలపంగి వారలు సమంచితధర్మములల్లరేనిన।
ట్టిదియును ధర్మమే† తగఘటించిననిక్కము లేనిదేనిదాఁ।
బదిలపునిక్కమే యొకనెపంబిడుచొప్పగు నేని భూవరా॥

౪‡ నైషధము- శ్రీనాథుఁడు

గీ॥ అనలసంబంధవాంఛ నాకగునయేని।
యనలసంబంధవాంఛ నాకగునె సూవె§।
[చాలు సందేహ వక్రభావణములింకఁ।

స్తకములోనునుంగూడ నున్నది

‡ 'రాక్షసుల కెల్లజాటిచెప్పె' తా-పు.
రక్కసుల కెల్లజాటిచెప్పె ము-పు.

* అరణ్యపర్వము ౭న యాశ్వాసమున మార్కండేయుఁడు నారాయణుని ప్రభావంబుఁ దెలుపుచు నీయడుగుట

§ ఎర్రాప్రగడయని యుపనామము శంభుదాసుఁడని కవినామము ఈగ్రంథంబున నక్కడక్కడ శంభుదాసుఁడని గూడ వ్రాయబడియున్నది

† 'గల్గి' పా-పు, ము-పు

‡ 'ప్రసాదింపఁదగున్' ము-పు

§ ఉద్యోగపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున సంజయుఁడుపప్లావ్యంబుననున్న పాండవులంజూచివచ్చి పాండవకౌరవులకు విరోధంబు తొలగించుట శ్రేయమని ధృతరాష్ట్రునకుచెప్పుట

* 'బెనఁగ' ము-పు

† 'ధర్మువే' ము-పు

‡ నైషధము ద్వితీయాశ్వాసమున రాజహంసము నలునిగుణములువర్ణించి స్త్రీస్వభావములు చంచలములు గావున నలునియందలి నీయనురాగమిట్లుండునో లేదో యనినంత దమయంతి నలునితప్ప మరియొకని వరియింపనని హంసంబునకు తెలుపుట.

§ 'యతివ' పా-పు. మాతృకలో ప్రథమ ద్వితీయపాదములు మాత్రమె యున్నవి పద్యము పూర్తిగానున్న

దరుణచంకాగ్రాంగ పాథఃపతంగశ్రా॥]

x * కవులషష్ఠము(?)

చ॥ వయసున చిన్నవాఁడనభివంద్యుఁడనాదు నెమికునంచుశం।
శయ మొనరించెదేని మునిసత్తమ కార్యములందునాగమా।
ధ్యయనములందు మంత్రములయందు గరిష్ఠుఁడయేని పెద్దని।
శ్చయ మిది వానియందఖిలసన్నుతమైనను విద్యగల్గుటన్॥

౨ లక్షణము.

సీ॥ ఇడగవచ్చునుల్యప్పపై నిత్యసంధి।
మాత్రమొకొ్కక్క చోటనుమట్టు మీరఁ।
గొలుతు నష్టమదంపఁగోరిందుశేఖరు।
నన్నయట్లు కవిజనానుమతిని॥

ప్రయోగము.

౧ † ఉద్యోగపర్వము- [తిక్కయజ్వ]

క॥ ఇతఁడు మదీయపురోహితుఁ।
డితనికిఁదగనెల్ల* పనులు నెఱిఁగించిపుడే† ॥
ధృతరాష్ట్రు కడకుఁ బనిచెద‡ ।
చతురవచనరచన గఱపి సంప్రీతిమెయిన్॥

రాడంబాగుండునని తలంచి తృతీయచతుర్థపాదములనై షష్ఠమునుండి చేర్చుటయైనది। కావుననేయా పాదములకి [ ] ట్టిచిహ్నంబిడంబడియె ముందుకూడ నీచిహ్నము వ్యస్థగ్రంథము మాతృకలోలేనిదియన్నిటయెఱుంగునది.

*అర్వాచీనకవులచేఁజేయఁబడినయొకగ్రంథములోనిదై యుండిన యెడను కవులషట్కమనియుండిన బాగుండును-

† ఉద్యోగపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున ద్రుపదుఁడు దుర్యోధనుకడకు తనపురోహితునంపుటకై పాండవాదులతోఁజెప్పట.

* 'మదీయాగ్రపురో । హితుఁ డితనికి నెల్ల' ము-పు.

† 'నెఱుఁగించితగన్' ము-పు.

‡ 'బనుపుదు' ము-పు.

౨ § విరాటపర్వము- [సోమయాజి]

క॥ నమ్మము శైదువు* మోపక।
జమ్మిశాఖంబాగ్రఁకవిడచి చాపమునాకం।
దిమ్మనుడు సేయునది తే।
కమ్మగ్గొండమ్మహీజ† మలసత నైకెరన్॥

౩ ‡ రాఘవపాండవీయము. పింగళిసూరన్న

చ॥ విను పలుమాటలేలయలవేలుపుమూకలలోన నేనియు।
న్వెనుకకు వీఁగఁబారకొకవీరుఁడు నిల్వఁగలండె§ యలుక చూ।
పినరులుఁ డించుకేని*సమపేక్షితసంగరకేళిమైనిగు।
డ్చిన ఘనఘోర†సాయక విజృమ్భణమన్యులకోర్వనెట్లగున్॥

౪ ‡ నైషధము- శ్రీనాథుఁడు.

సీ॥ కోరిలేతాగేహకుడ్యతలంబులఁ§ వ్రాయుదురన్నరేశ్వరు†మూర్తి।
వ్రాసినన్యాత్మగౌరవమువిసరవోవదర్శింతు రన్యోన్యతరళ‡దృష్టి।
దర్శించియతనికేతగుదునోతగనాయనించుకించుకసంశయింతు*రాత్మ।
[సంశయించికరాంబుజములఁ గ్రొమ్మించుటద్దములెత్తి చూతురుతమ్ముదారు।
గీ॥ రాజకన్యలు జగతి నాకక్రమమునందుఁ।
గంధువారల నిట్టూర్పుగాడ్పు వేఁడి।
ముకురములు చారుమోహనమూర్తియనఁగఁ।

---

§ విరాటపర్వము ౪వ యాశ్వాసము న శమీవృక్షనిక్షిప్తాయుధ సంచయంబులోని ధనుస్సునుతీయుమని యర్జునుఁడుత్తరునితోఁజెప్పిననతండు పీనుగునంటుకొట్లని సందేహింపుచున్నంత నతనితో నిదియస్త్రిసించయంబుగాని శవంబుగాదనిని రూపించిచెప్పుట-

* 'శైదువ' వి-వు. తా-వు.

† 'ముగ్గొండామహీజ' తా-వు.

‡ 'రాఘవపాండవీయము ౪వయాశ్వాసము ౭౫వ పద్యము.

§ 'సైఁపఁగలాఁడె' ము-వు.

* 'డించుకంత' ము-వు.

† 'డ్చినఁబటుఘోర' ము-వు.

‡ నైషధము ౧౦వయాశ్వాసమున నలమహారాజప్రశంస. పా-పుస్తకమున నీపద్యముగములేదు.

§ 'భాగంబుల' ము-వు.

† 'మహీశ్వరుని' ము-వు.

‡ 'తు రనురాగతరళ' ము-వు.

* 'తగనాకోయంచునించుక సంశయిం

ఒఱఁగు దమయంతి చేతిదర్పణముదక్క] ॥

× † ఆముక్తమాల్యద. ఆంధ్రకవితా
పితామహుఁడు§.

సీ॥ [కొంగవాల్నఖకులంగుళులఁ బట్టుకజబ్బలంటఁగసుట్టిడ వెజ్జు
నరయువారు।
తలఁబడ్డ గుదియదెబ్బలఁ బొతపసియుడియంబలిగంజిండ్లనడుగువారు]
తను సేఁగిఁ జెప్పలో దయమీఱవినిచీరఁ జించిచ్చువారిదీవించువారు।
[నొలఁబడ్డ నెపమునఁగలతేనిసిరిఁ జెప్పిచుట్టలపైఁ దాడిపెట్టువారు।
గీ॥ నైనపాంథులచేతఁ గ్రందైనయాళ్లు।
జాడగా నిటఁ దెచ్చి యున్నడడించి।
వారు నీరానబోవనావ్వారిమగిడి।
వచ్చునాలోన నీహూపువచ్చెనాకు॥]

౬ ‡ సుభద్రాపరిణయము. వంశావళి. [చేమకూరవేంకటకవి]

ఉ॥ ఇచ్చునెడన్వదాన్యమడిగిచ్చునొ తాఁదయసేయఁగాదన।
న్వచ్చునొ [మించియొక్కఁడన వచ్చినదానవియచ్చరించియే।
మిచ్చిన నిచ్చెనేసరగ నెవ్వరి పైదయచేసిఁ జేసెనే।
యచ్చపురాస్యుఁడుం దెలియడచ్యుతశ్రీరఘునాథచిత్తమున్]॥

తు' ము-పు.

† ఆముక్తమాల్యద ౬వ యాశ్వాసము న ౦౫౯వ పద్యము.

§ ఆంధ్రకవితా పితామహుఁడు=అల్లసానిపెద్దన్న కవికర్ణరసాయనమును రాయలవారికంకితము చేసినందునగాను అపరాధక్షమాపణకై రాయలవారిపేరనే యల్లసాని పెద్దన్న యాముక్తమాల్యదం జేసి సమర్పించెనని ప్రథ.

‡ సుభద్రాపరిణయమని విజయవిలాసమునకై నామాంతరము. ఈవంశావళి ప్రథమమున ముద్రించిన పుస్తకములలో మాత్రమె యున్నదిగాని యిటీవల ముద్రించినవానిలో లేదు శ్రీమహామహోపాధ్యాయులవారిచే సంపాదింపఁబడిన రెండుతాళపత్రపుస్తకములలోను గూడ లేదు ఈవంశావళి మ-రా-శ్రీ మంతెన ఆదినారాయణమూర్తిగారి మాతృకంబట్టి క్రొత్తగా వ్రాయించుటయయినది. పా. పుస్తకమున పద్యమంతయు నున్నది. కృతినాయకగుణవర్ణనము ౧వ యాశ్వాసము ౪౦వ పద్యము.

౭. కవులషష్ఠము.(?)

చ॥ అకలివి నిల్పవారిగని యంతకకింకరులెవ్వరయ్యమీ।
రదెజమునాజ్ఞ* దోఁచితిరియెక్కడినుండిటవచ్చినారు।

౮. శుద్ధాంధ్ర రామాయణము. ‡అడిదము భాస్కరుఁడు.

చ॥ డాల్।
నిగిడియవైపుల న్వెడలనేటయినీటగుపిటికోట।

---

౩ లక్షణము.

గీ॥ ఆంధ్రపదముమీదవచ్చు గూర్చికయేని।
గలసియుండునో కెడగలయకుండు§।
గొమ్ముగల్గుహల్లోకడు దక్కనానతి।
యిచ్చిరనఁగనానతిచ్చిరనఁగ॥

ప్రయోగము*.

౧ ‡ ఆదిపర్వము వాగనుశాసనుఁడు-

క॥ ధరణీసుర విరహితమగు।

---

* ‘రిదెజమునాజ్ఞ’ పా-పు.

‡ ‘బాలభాస్కరుఁడు’ పా-పు. అడిదెము భాస్కరకవి సూరకవి తండ్రియను నంశము గ్రంథావతారిక లోని ౩వ పద్యమునను తరంగాంత గద్యమందును స్పష్టము- శుద్ధాంధ్ర రామాయణమెచ్చటను నున్నట్లు కూడవినలేదు- ప్రసిద్ధమైన భాస్కరరామాయణము హుళక్కి భాస్కరాది విరచితమనునంశము సుప్రసిద్ధమే.

§ ‘గలసియుండవచ్చు గలయకుండు’ పా-పు.

* ‘ఉదాహరణము’ పా-పు. వి-పు. స్తకమున నేమియులేదు.

‡ ఆదిపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున, గరుడుండమృతంబు దెచ్చుటకై వెళ్లు సమయమున కశ్యపుని నాహారమడిగిన గజకచ్ఛపంబులం జెప్పె వానిని సంపాదించి పిమ్మట భుజించుటకు స్థలమారసి రోహిణ వృక్షముయొక్క శాఖమీద గూర్చుండ ప్రయత్నింపన దివిరిగ- దానినాశ్రయించి తపంబు సలుపుచున్న వాలఖిల్యులం జూచి

నరణ్యదేశంబు నాకునానతి యిండి।
త్తరుశాఖవిడువవలయును।
ధరము నిరోధమగునని నక్కశ్యపుండనిమెన్॥

౨ * అరణ్య పర్వశేషము. శంభుదాసుడు

క॥ అనిననివిని సూత సూనుడు§।
వినయంబున నిట్టులనియె విప్రాకారు।
బునవచ్చిన వేల్పు వుని।
వనభూ మెవ్వడవు నాకు నానతియీవే॥

౩‡ ఆముక్త మాల్యద. [రాయలు]

క॥ దేవా యిట్లని యానతి।
యీవలదే [గడుపు గూటికింటరానాడ।
ట్బేవారి బ్రోవభిక్షా।
జీవిక వర్ణికిని విధిసృజించెను నాడె॥]

౪ § విరాటపర్వము - ఉభయకవిమిత్రుడు-

సీ॥ [మజ్జనకుండు సన్మాన్య గౌతమగోత్రమహితుండు భాస్కర మంత్రి తనయుం।
డన్న మాంబాపతి యనఘులు కేతనమల్లన సిద్ధనామాత్యవరులు।

ఈ బ్రాహ్మణులు ఛూమింబడిన వీరికి తపోభంగంబును తనకు బ్రహ్మహత్యయు సంభవిల్లునని యెంచి దాని నోటం గఱచుకొని గజకచ్ఛపంబుల శాఖ్లని మిడ్చికొని కశ్యపుని యొద్దకు వెళ్లిన నది చూచి గరుడుని యభిప్రాయంబెఱిగి వాలఖిల్యుల మరియొక స్థానంబునకు బోగుండనియంపె- పిమ్మటయా శాఖను బ్రాహ్మణోత్తములు లేని యరణ్యమునం బడవేయవలయును గాననట్టి ప్రదేశంబు చెప్పుమని గరుడుడు కశ్యపుని నడుగుట.

§ 'నిరోధమిదియనిన' ము-ప్రు.

* 'అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున బ్రాహ్మణవేషమున నొచ్చిన సూర్యుని నీవెవ్వండవని కర్ణుడడుగుట-

§ 'తనయుండు' ము-ప్రు.

‡ ఆముక్తమాల్యద ౪వ యాశ్వాసమున ౭౭వ పద్యము పా-పుస్తకమున పూర్తిగానున్నది.

§ విరాటపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున గ్రన్థావతారమున.

గూరిమి తమ్ముండు గుంటూరు విభుండు కొమ్మనదండనాథు
డు మధురకీర్తిఁ।
విస్తరస్ఫారుఁ డాపస్తంబసూత్రపవిత్రశీలుఁడు సాంగవేదవేది॥
గీ॥ యర్థిఁ గల వచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్ల।
నస్మదీయప్రణామంబు లాదరించి†।
తుష్టిదీపించు కరుణార్ద్ర‡ దృష్టిజూచి]।
యెలమినిట్లని యానతియిచ్చెనాకు॥

× § కళాపూర్ణోదయము [పింగళసూరన్న]

క॥ ఓయనఘ దేవుడవో యో।
గాయతకపిలాదిసిద్ధులందు నొకఁడవో।
నీ యనుభావం బద్భుత।
మై యున్నది నామ మెద్ది యానతి యీవే॥

‡ విజయవిలాసము [వంశావళి. చేమకూర వేంకటకవి]-

ఉ॥ ఆనతియిచ్చెనాయది శిలాక్షర మెవ్వని నైన మెచ్చెనా‡।
వానిఁ గృతార్థుఁ జేయు[పగవాడయినన్ శరణంబుజొచ్చెనా।
యానరు నేరమెంచక తనంతటివానినొనర్చునిచ్చెనా।
యేనుగుగాని యీడుగల రేరఘునాథనృపాలశౌరికిన్॥]

ఇటువలెనె। చీకటిల్లు*, చీకటియిల్లు। కొండంత, కొండయంత। ఊరకుండి, ఊరకయుండి। ఒకెడ, ఒకయెడ। ఒకమ్మడి, ఒకయమ్మడి। మేనత్త, మేనయత్త। కమ్మచ్చు, కమ్మయచ్చు। అని† ఇటు దెలుంగుల ప్రయోగించునది॥

కొమ్ముగల్గు హల్లు కడు దక్క ననఁగా§- నిట్టూర్పు। కట్టాకలి। పట్టంచు। మందాకు। ముద్దాడి। నూరంచులవాలు। యీరేడు।

---

† 'మంబునాదరించి' తా-పు.
‡ 'తుష్టిదీపించికరుణార్ద్ర' ము-పు.
§ కళాపూర్ణోదయము ౨వ యాశ్వాసము ౫౭వ పద్యము.
‡ విజయవిలాసము ౧వ యాశ్వాసము ౪౮వ పద్యము.
‡ 'బ్రోచెనా' వి-పు.
* వి-పుస్తకమున లేదు-
† ఇబ్బంగిని' పా-పు. వి-లి.
§ కొమ్ముగలహల్లుదక్క ననఁగా వి-పు

పోరాట। ఇట్టివి‡ కొమ్ముగల్గు వాల్గులు‡। వీనిమీద నచ్చుగలసియుం డునుగాని కలయకుండదు-

---

౮ లక్షణము.

గీ॥ కర్మధారయంబు గావించు తఱి నకా।
రాంతమైన యట్టి యాంధ్రపదము।
సంస్కృతంబుతోడ సంధి సేయగవచ్చు।
చిఱుతశశి ధరించె శివుఁడనంగ॥

ప్రయోగము.

౧ * ....

క॥ అగ్నిహోత్రి జేసి హూనవ।
భుజ్ఞ్నివహము మరణబాధ పొందింపుచుమా।
డగ్నులయందును నాలవ।
యగ్నివలెన్ వెలుగుచున్నయమ్మునినాథున్॥

౨ ‡ అరణ్యపర్వము [శబ్దానుశాసనుఁడు]

ఉ॥ [నన్నను గౌఁగిలించుకొని నావదనంబున నున్ని జాస్యమా।
నన్నమఁ జేసియొక్క మృదుశబ్దముఁ జేసె మనోహరంబుగా।
నెన్నఁడునట్టి శబ్దము మునీశ్వరమున్వినియే నెఱుంగనా।]
యన్నవబ్రహ్మచారి ముఖమంబురుహోరిసమంబు చూడగన్॥

౩ *ఉద్యోగపర్వము-[సోమయాజి].

చ॥ జగముల నెల్లెడ నమరితసంతమునంబులడంపఁ గోరిబో।

---

‡ ఇటువంటివి వి-వృ-పా.పు-
‡ కొమ్ముగలవాల్గులు వి-వృ-
* ఈప్రయోగము ఆదిపర్వములోని దైయుండవచ్చును. మాతృకలు రెంటిలోనుకూడ శీర్షికతేనందున కనుగొనుటకు వీలులేక పోయినది.
‡ అరణ్య పర్వము ౩వ యాశ్వాసము ఋశ్యశృంగుఁడు వేశ్యను మునికురుగా భావించి విభాండకునితో జెప్ప
* ఉద్యోగపర్వము ౧వ యాశ్వాసము సంజయుండు ధర్మవ్యంబునను పాండవులయొద్దకు వచ్చి సంభాషిం

ల్పొగబర మేష్ని నిల్పిన కాలుంగుమహీసురులట్టివారికిం
దగవు దలిర్ప సత్పురుషదత్తములైతగుజీవితంబులెం|
త గుణుతులైన మార్తురెపదంపడియూ యుపుశ్రీయునొల్లరే|

౪ § నైషధము. శ్రీనాథుఁడు

గీ॥ లలనలజ్జాసరిద్దుర్గలంఘనమున|
రాజహృదయంబు జొచ్చినక్రమముఁ జూడ|
తరుణీమాఘకంభపరికల్పితంబులైన|
వలుదకుచకుంభములపరిభావమునఁ జూవే॥

౫- ‡ఆముక్తమాల్యద. [రాయలు]

సీ॥ [పాథోధిజలయుక్తిఁ బ్రాఁచిపట్టినదిశాకరులనాఁదగు మర
కతపుఁగఱులు|
కరులఁదొండముసికర్పఁ గబళించి మ్రింగినహరులనాఁదొండమొ
ప్పుసుఁదదశ్మ|
హరులుదాఁపిన తాపలమరన్నెసుఁగుఁ వోయినీరార్చనపరంజ
నీటిబ్రాఁత|
శ్రీలు దత్ప్రాపర్ణ్వచితరీతశంఖచక్రము ల్రత్నంపుఁదిన్నెలఁబ్రతి
తిఫలింపఁ|]

గీ॥ బెఱుపురాల్లి గృహశ్రీలఁబెండ్లియాడ|
[భవనరాజులుఁ గట్టినబాసికమునఁ|
దనరు మణితోరణములతో ద్వారవితతిఁ|
బఱగు వీథులు పురిసూత్రపట్టినట్లు॥]

౬ § కవికర్ణరసాయనము సింగసాంఖ్ల నరసింగన్న

సీ॥ [వెడలిపోదలచుచో నొడసి క్రేల్పట్టినదిరికి నెచ్చెలిఁ జూచుదీన
దృష్టి|

---

§ నైషధము ౧వ యాశ్వాసమున నలుఁడు దమయంతీసౌందర్యాదిగుణశ్రవణము వలన మదనపరాధీనుండగుట-న ౫౩ వ పద్యము.

‡ ఆముక్తమాల్యద ౧వ యాశ్వాసము.

§ కవికర్ణరసాయనము ౩వ యాశ్వాసము ౨౧౧ వ పద్యము.

శయ్యకుఁ దిగ్గుచుచోఁ జనుదేక బిగ్గరఁ జరణాంబుజముద్రొ
క్కుచండితనము।
బలిమిఁ గౌఁగిటఁ గ్రుచ్చి తలిమంబుఁ జేర్చుచో నేడఁ బాటు చాలని
నెఱుపయార్పు।
మ్ముం గేలవంచిన మొగమెగయించుచో మెయికొను నేత్రిని
మీలనంబు॥

గీ॥ మాటలాడక చేకొన్న మానముద్రి।
మైదునివిపంచ బాణుని కైదుతూపు।
లయ్యెఁ బతిడెందమునఁ గాఁడునట్టు లేయ।]
నంగనామణి సవికోత్రత్త సంగమమున॥

౭ § రాఘవపాండవీయము- [పింగల]సూరన్న

మ॥ [అనయము] మోలినేకతమహార్ఘ్యగతిందన చిన్నిరామచ।
ద్రినను మోము దామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁ జెలంగఁగాం।
[తనరయు పాండురాజితయశస్కుఁడు రాజవరుండ వారితా।
తనువిభవాధిరాజ్యసముదగ్రమనోధృతినైపవర్తిలన్]॥

౮‡ పారిజాతాపహరణము- ముక్కుతిమ్మన్న

సీ॥ చంద్రిక పూవన్నె జిలుగుదువ్వలువను తడియొత్తె నొక్క*
కాంతాలలామ।
[కొనగోళ్ల నెఱులు చిక్కులువాపి మెలపున శిరసా క్చె నొకతె లేఁ
జిగురుబోడి।
వెన్నెలనిగ్గులు వెదచల్లెడి మడుంగులం దిచ్చె నొకతె పూర్ణేం
దువదన।
నవరత్నమయభూషణ వ్రజంబులు మేనఁగీలించె నొకరాజకీ
రవాణి॥

గీ॥ విరుల సరులిచ్చె నొకయరవిందగంధి।

---

§ రాఘవపాండవీయము ౨వ యాశ్వాసమున ౧౨వ పద్యము-
సమున ౧౨వ పద్యము
‡ పారిజాతాపహరణము ౨వ యా
* పలువ చేతడియార్చె నొక్క' వింపు

యఁట దేఁజందన మొకధవళాయతాక్షి।
సుదతి యొక్కతె కపురంపుసురటి విసరె।
నిలువుటద్దంబు నొకయింతినిలిపె నెదుట॥ ౧౨॥]

౯§ శారంగధరచరిత్రము- [చేమకూర వేంకటకవి]

క॥ [వ్రతమాయిటు వేదమధు।
వ్రతమానికు దితమావిరాళింబడెనా।
రుతమాలించవయో] చా।
రుతమామోదయుత చూచిరుతమారుతమా॥

౧౦ † చమత్కారమంజరి- సింహాద్రి వేంటకవి-

క॥ అన్నలు మోముల దేవుం।
డన్నాతికి లేదుమధ్యమని తెలుపుటకై।
సున్నలిఖించిన కైవడి।
కన్నియకును నాభివింత కాంతులనమరన్॥

ఆంధ్రభాషాభూషణకారుఁడు* వేఁడిమయూఖములు । వాఁడిశరమ్ములు । తనరుమనుష్యుఁడు । పేర్చునశ్వంబు । అనిఇకారోకారాన్తములకే యుదాహరించినాఁడు॥ అకారాన్తములమీద [సూడి] నుండవచ్చునని సిద్ధాంతీకరించుట†-

౫ లక్షణము.

క॥ అగునను క్రియతోఁబాసియు।
తగుపెక్కువిభక్తులం బ్రథమ జెందునుభ।
క్తగణదయమానచిత్తుం।
డగజాధిపుకీర్తి దిశలనలమెననంగన్॥

§ సారంగధరచరిత్రము ౨న యాశ్వాసమున రాజరాజనరేంద్రకృతచం ద్రాద్యుపాలంభనమున-

* చమత్కారమంజరి ౨వ యశ్వాసము ౨౧వ పేజీ-

*మూలఘుటిక కేతన ఈతనికి యథిన వదండి యని నామాన్తరము దానిలో, ౧౬౮- ౧౬౯ పద్యము లరిజూడ వలయును-

† 'యుదాహరించుట, వి॰ ఫ

ప్రయోగము

౧ * ఆశ్రమవాసపర్వము తిక్కయజ్వ-

క॥ మాతం డ్రిపరాశరసుతు।
చేతంబడసితి నానుజ్ఞ శీలపరత్వో।
పేతుండగు ధర్మ్మతనయుండు।
ప్రీతినొడంబడియె బంధుబృందంబలరన్॥

దీనిలో [పరాశరసుతుచేతన నెడి] తృతీయవిశేష్యము. [మాతం డయి నెడి] ప్రథమవిశేషణము.

౨ † ఆదిపర్వము. [వాఁగనుశాసనుఁడు]

క॥ నీకులము ననుఁదగఁగఁబ్రి*।
తోదముతో రథము గడుఁపదొడఁగుము నృపథ।
రోత్సదయుఁడగ్గునుతోఁడను‡
గాదనక రణంబుసేయఁగా సికగు నే॥

[దీనిలో అర్జునతోఁడన నెడి తృతీయవిశేష్యము. నృపథరోత్స యుడ నెడి ప్రథమవిశేషణము]*

౩ § ఉద్యోగపర్వము [సోమయాజి]-

క॥ మీపనుపున రాజ్యముపా।

---

* ఆశ్రమవాసపర్వము ౧ వ యాశ్వాసమున గాంధారివనంబున కేప్పుడు వెళ్లెదవని ధృతరాష్ట్రిసడిగినంత నతను చెప్పుట.

§ బృందయుతముగ ము- పు-

† ఆదిపర్వము ౬ వ యాశ్వాసమున కర్ణున కంగరాజ్యాభిషేకంబైనపిదప సూతుడని యెఱిగి భీముండధిక్షేపించుట.

* లమ్ముననుండగఁబ్రి ము- పు-

‡ రోదయుఁడగునర్జునుతో, ము- పు- తా- పు-

* పా- వి- పుస్తకములలో క॥ ధీసుర్యోధనుడె, గ్గులతోడ నెయుద్ధలైగోమాయురుతం బులు నెచెదుర్గ్రహంబులు పెక్కులు పుట్టెవీనిసవేళన్॥ అని సభాపర్వము ౨ వ యాశ్వాసమందలి విదురధృతరాష్ట్రిసంవాద పద్యములధికముగా నున్నది-

§ ఉద్యోగపర్వము ౧ వ యాశ్వాసమున దుర్యోధనుకడకు దూతనంపుమని కృష్ణుఁడు ద్రుపదునితోఁ జెప్పుట-

లీహాంక్షత నూభవులకు నీకున్న భుజా
టోపభయంకరుఁ డర్జును!
కోపానల మడరి యిట్టికొనదేవాదిన్॥

[దీనిలో అర్జును(=అర్జునుని యొక్క) అను షష్ఠి విశేష్యము- భయంకరుడు అను ప్రథమ విశేషణము-]

౭† అరణ్యపర్వశేషము- శంభుదాసు

ఉ॥ [అగ్రజువాక్యముల్ దలఁచి యర్జునుఁ డప్పుడు వారితోడన!
త్యుగ్రత దక్కి- యెంతయుఁ బ్రియోక్తుల నిట్లను మీకు మాయెడన్!]
విగ్రహమేల నెయ్యమున విడ్వఁడు* గౌరవరాజుఁ బార్థివా!
గ్రసరుండు ధర్మజుని ‡ పంపిద మీకు నలంఘ్య మిత్తఱిన్॥

[దీనిలో ధర్మజుని యను షష్ఠి విశేష్యము. పాగ్రసరుండు అను ప్రథమ విశేషణము]

౨౪§ నైషధము- [శ్రీనాథుఁడు]

శా॥ భారద్వాజపవిత్రగోత్రు విమలాపస్తం† బసూత్రుత్రిః!
ధారారాజీవభవుండు మారయకుఁ బుణ్యాచార భీమాంబకున్!
గారామైన తనూజు నన్ననఘు శ్రీనాథాఖ్యుఁ బిల్పించి ‡!
తాత్కారం బొప్పఁ గారవించి పలికెన్ గంభీర వాక్ప్రౌఢిమన్॥

[దీనిలో మారయకు అను షష్ఠి విశేష్యము- భవుండు అను ప్రథమ విశేషణము-]

౬. §మనుచరిత్రము-[పెద్దనార్యుఁడు]

మ॥ అకలంకావధసత్త్వముం దెలియ మాయాద్వారకావంతికా!
శివకుక్షేత్రగయాప్రయాగముల నే సేవింపకుద్దండగం!

---

† అరణ్యపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున గంధర్వులచేతసికొనిపోబడుచున్న దుర్యోధనుని విడువవలసినదని ధర్మరాజు చెప్పెనని గంధర్వులతో నర్జునుడు చెప్పుట.

* 'వీడుఁడు' ము- పా-

‡ 'ధర్మసుతు పంపు' తా- పు. ము- పు

§ నైషధము ౧వ యాశ్వాసమున గ్రంథావతారమున మృదుమధురాత్యాదివచనానంతర పద్యము

† 'గోత్రుని శుభాపస్తంబ' ము- పు-

‡ 'ఖ్యునింబిల్చిసత్' తా- ము- పు-

§ మనుచరిత్రము ౧ వ యాశ్వాసమున ౧౬ వ పద్యము-

దకపేదండవశిఖావాహరిపుఖడ్గవ్యాఘ్రి మిమ్మంచుకొం।
డపురాఁ జెల్లు నెబుద్ధిజాడ్యజనితోన్మాదుల్ గదా శ్రోత్రియుల్॥
[దీనిలో ఇమ్మంచుకొండకు అనుషక్తి విశేష్యము. వ్యాఘ్రిము అను ప్రథమ విశేషణము.]

---

౭ లక్షణము.

క॥ తొడిగియని పలుకఁజొటను।
తొడియని సత్కవివరుల్ గృతులఁ జెప్పనగున్।
మృడుఁడు మెయి పాపతొడవులు।
తొడియంతయు వింత‡కాంతితో నెప్పననన్॥

ప్రయోగము*.

౧‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

చ॥ పొలుపుఁ గబూసి కట్టితొడి భూరివిభూతి పరికాశితంబుగా।
గలయఁ గదత్పురీజనులు కాంస్యమృదఙ్గ శంఖ భేరికా†।
హళ పటహా*ధ్వనుల్ ‡సెలగ నాటలు పాటలు నొప్ప నెల్లవా‡।
రలుఁ జని చేసి రర్చనలు రైవతకాద్రికి నుత్సవంబుతోన్‡॥

౨‡ విరాటపర్వము [తిక్కయజ్వ]

క॥ తదవ సరంబు ననాకఁట।

---

‡ 'తొడిమిక్కిలి పంత' పా-పు- తా-పు

* ఉదాహరణము వి-పు- పా- పుస్తకమున నేమియు లేదు-

‡ ఆదిపర్వము ౮వ యాశ్వాసమున అర్జునతీర్థయాత్రలో రైవతకాద్రికి యాదవులు చేయు నుత్సవఘట్టమున-

† 'మృదఙ్గములందమొప్పఁగా' వి-పు మృదఙ్గములందమొందగా, పా-పు- 'మృదఙ్గనినాదమొప్పగా.

* కటక పా-పు-వి-పు.

‡ నాటల పాటల నొప్పి రెల్లవా పా-పు వి-పు

† 'నుత్సవంబునన్' తా-పు-వి-పు. పా-పు.

‡ విరాటపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున విరటుఁడు సుశర్మ మీఁద దనరథంబు తోలించి పోరుట

... ర్బు దాడి త్రిగర్తపతివక్షంబునన్ ।
వదనంబు సేసి† విరటుండు ।
మదమున మరగము ... నేసె మఱియు బడింటన్ ॥

* ... మను పరిత్రము [పెద్దనామాత్యుఁడు]

చ॥ ... బాలస్వామి కటఁ బొల్చి ... హారకం ।
... కాంతి ... కాంచి ... ।
మలు వాడి ... జాతవి ... ఘూనియొయ్యన † ।
వ్రేలని ... వేణులఁ జేఁ ... జెం చె‡ వేడుకన్ ॥

§ భాస్కర రామాయణము యుద్ధకాండము-

చ॥ నిరతముగా గవింటఁ గొడి నిండు జెగన్నడి నేయు * నమ్మహా ।
శరమును మారుసేయు శరశక్తి † గదాముల ద్రుంచుచున్ ‡ భయం ।
కరగతి బాటి రక్షసునికంఠము ద్రుంచెను మేరుశృంగ ముల్ ।
దొరయు ... సింహి బొమ్మిక ముక్కి తోడి † శిరంబు వసుంధరం బడన్ ॥
... యన్నందుకు ... తెప్పిరలియన్నందుకు తెప్పిరి ।
ఇటువంటి ప్రయోగములు గలవు ॥

---

౭ లక్షణము

గీ॥ జగము సేయు రూపమున జగత్ప్రభుమడను ।
తత్సమము జేసి లేని ... జనములు ।
... యుగస్య పద్యములకు ।

... ౩
వసర్గము
* ... పా-వు-
† ... యొప్పెన పా-పు
‡ వేణులతోఁ జను దెంచె పా-వు-
భాస్కర రామాయణము యుద్ధకాండ

... జంపుక
ఖలో
* నిండు ... పా-వు-
† శరకొండ ... మూ-వు-
‡ ... చున్ మూ-వు-
§ బొమ్మికము వీ-వు-
† తోడి పా-వు-వి-వు-

తేజము యశస్సు తపమన్న యోజశర్వ ।

ప్రయోగము

౧ ‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

చ॥ ఫలపవనాంబు భోజనశుభవ్రతతృప్తులఁ* జేసి చూడఁడు ।
ర్బలతనులయ్యు బ్రాహ్మణులపార తపోబలసంపదన్మహా ।
బలయుతలట్టివార† లశుభవ్యలకెందు‡ నసాధ్యమెద్దియున్§॥
గలదె చరాచరాఖిల జగంబులఁ బెద్దలుగారె† చూడఁగన్‡॥

౨ § ఆనుశాసనికపర్వము. [తిక్కనసోమయాజి].

చ॥ అజునియనుగ్రహంబున విహంగము వల్లభుఁడట్లు చాలన ।
కర్కజముగ శౌర్యసంపద ప్రకాశత నొందఁగ† నేలి సప్పియుం ।
ద్విజయమహాత్మ్యంబునను ధాత్రి యశఃపరిపూరితంబులై ।
త్రిజగములన్§ వెలుంగనల‡దెచ్చె సుధారసపూర్ణకుంభముల్*॥

౩ † నైషధము- [శ్రీనాథుఁడు]

ఉ॥ [అర్థిపిశాధినాయకుని యానతిసేయుము చిత్తవృత్తి నాం ।
డెట్టియానుం దలంపకుము హీనపరాక్రమ నీతిశాలినీ ।]
ముద్దునుజంది కుట్టహారి మోసలకార్యభరంబు‡ దీర్పఁగా ।

---

‡ ఆదిపర్వము 2వ యాశ్వాసమునందున్న నుడు మత్స్యయంత్రంబుండెగ నేసి కపిధ్వజ బ్రాహ్మణక్షత్రియ ప్రముఖులయిన జనులెల్ల విస్మితచిత్తులైన స్థలవాక్యము-

* 'వృత్తి ము-పు- తా-పు

† 'లిట్టివార తా-పు.

‡ 'కన్న పా-పు- వి.పు.

§ 'మండలన్ పా-పు-వి.పు.

* పెద్దలకారె వి.పు-తా-పు-

‡ 'సద్వ్రజాల్- తా-పు-ము-పు-

§ ఆనుశాసనికపర్వము ౧వ యాశ్వాసమునస గరుడుం డింద్రుని జయించి యమృతంబు దెచ్చుకథలో.

† 'బొందఁగ ము-పు-

§ జగములన్ వి-పు.

‡ 'వెసఁ ము-పు.

* 'భాండముల్ ము.పు.

† నైషధము 3వ యాశ్వాసమునందలి ప్రౌఢ దూతికలు దమయంతి దగ్గఱకు వచ్చి చెప్పుకథలోని యు. ప్రశంస-

‡ 'భయంబు పా.పు.

గద్దియమీఁదనుండి త్రిజగంబుల నేలికొనంగనొల్లదే ॥

౪ *విజయవిలాసము [చేమకూర వేంకటకవి]

చ॥ [అనిమిది మెచ్చి యొచ్చ మొకయందున తేనిమనోహరాంగము |
ల్లనుఁ గొనియాన నె కావ్రతము§ గైకొనియుండెమునన్న నేలదో |
ష్ఠాని తెచ్చి నీ వెడగు గోమలి] భుజగమేడ మారుతా |
శనజగమేడ యంత ఘన సాహసమింతులకంచు నెంచుచున్ ॥

౫ †ఆముక్తమాల్యద [రాయలు].

ఉ॥ [పూని ముకుందునాజ్ఞఁ గనుబొమ్మ నె కాంచి యజాండభాండము |
ల్లానను మీఁదఁ బోవ నడవన్ నెఁ దన్న ననగ్రినిశ్చల |
త్వానుచలత్వ నిష్ఠలె] సమస్త జగంబుల జాడ్యచేతన |
ల్గానుతి కెక్కు సైన్యపతి కాఞ్చన వేత్రము నాశ్రయించెదన్ ॥

---

౮ లక్షణము.

గీ॥ కొనని యనుపల్కునకును జేకురును పూర్వ |
వర్ణదీర్ఘంబు మధ్యమ వర్ణలోప |
ములరుచావక పోవకన్ పలుకులకును |
మధ్యమాక్షర లోపంబు మదన మథన ॥

ప్రయోగము.

౧ §నైషధము‡ [శ్రీనాథుఁడు]

గీ॥ వానిఁ గలలోనఁ గాననివనజముఖియు |

---

* విజయవిలాసము ౧వ యాశ్వాస ౪వ పద్యము-
ముసందర్భసూచన లూచియడు నా § నైషధము ౧వ యాశ్వాసమున నల
గతనిష్ఠయతోఁ జెప్పినవాక్యము- మహారాజ వర్ణనమున-
§ 'దాని కావ్రతము' ము-వృ- ‡ 'కొననియనుటకు తోఁ నవదృటకు' వృ
† ఆముక్త మాల్యద ౧వ యాశ్వాసమున థము వి-ష్ణు

జ్ఞాని పూర్వకంబోర్లోని‡ మానవతియు ।
వానిగానాత్మభావించి వరుసఁగవయు ।
నప్పళింపని సతియు లేదయ్యెనచట ॥

౨ *అందునసె.

మ॥ ధరణింబొందని రోమలాంఘ్రికమలద్వంద్వంబులుం ఘు
కరసిక్తంబులుగాని ఫాలములు సత్ప్రశ్రేణులం బత్రకే
సరమ్ముల్లంతని ఫ్రాన్నంపలు సమేతత్వంబు [illegible] ।
కన్నరసిదంబులున లుప్తరమగనియుంగాంరాల [illegible] మంబొగ్గి

లక్షణము-

ఇయ్యని యనుచోట్ల నిటుల నేర్పయిని యః [illegible] రూపమువచ్చు

ప్రయోగము-

౧ †రామాయణము- ఎ[illegible]గము.

దానమిచ్చితినని యనినిన్నుభంగి ॥

లక్షణము-

భావక పోషకయనుటకు భాకపోకయనిరూపములు వచ్చును-

ప్రయోగము-

౧ § ఉద్యోగపర్వము [తిక్కన సోమయాజి]

స్రగ్ధర॥

గాండీవజ్యారవంబుత్కటమయి బెలువంగిప్పినం*భీష్ముబావ

[illegible] సు. పు-

[illegible] పు-

[illegible]

[illegible] పు-

‡ [illegible] పు-

† [illegible]

§ [illegible] వయాశ్వ [illegible]

[illegible]

[illegible] సఖ్యము

[illegible]

[illegible]

తుండంబుం దొప్ప †తుండభగ్నగజడియుచు రొప్రంబు గా ప్రోదినక్షే ।
దండద్వంద్వంబు మాడిరొండతమికవలు మాగ్యక్షతిం దాకినంజా ।
ఖండంబొకుండగా తప్పులకు వశ మెబిట్టోర్చి †మ్మూర్తిల్లకుండన్ ॥

---

౫ లక్షణము.

గీ॥ క్షితిని యాత్తమపురుషంబు చెప్పుచోట ।
నంద నైయుండకుండును మారొకండననగ ।
యుండు నాధ్యుర నేన (?) మారొకండుననగ ।
భుజగకేయూర శ్రీశైలపురవిహార ॥

ప్రయోగము

౧ *ఉద్యోగపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]

క॥ గాండీవధరుని యాహవ ।
పాండిత్యము దలపకతని భండనమునమా ।
రొకండునన యొకడు దలచుట ।
కొండంగసి తగరు తాకగోరుట కాదే ॥

౨ †విరాటపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]

ఉ॥ ఎండకు వానకోర్చి దనయిల్లు పరివాసపుచోటనాకనా
కొండునలంగుదు స్త్రీ †మరకుంధజితప్పెడు దప్పి †ఫు...

---

† దండంబే పార్శి, ము-పు-
‡ గిట్టిక్క ము- పు-
* ఉద్యోగపర్వము ౧ వ ఆశ్వాసమున దుర్యోధను [illegible] పిన పురోహితుడు [illegible] [illegible] చేసి [illegible] పదునొక అక్షౌహిణులను [illegible] ఏడు అక్షౌహిణులు నుగను [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ద్రు [illegible] ఖీష్మ [illegible] లు [illegible] కర్ణుల [illegible] [illegible]
† విరాటపర్వము ౧ వ ఆశ్వాసమున ధర్మరాజు [illegible] [illegible] [illegible] నము- [illegible] పు- కొండనల [illegible]
† [illegible] ము-

ఖాండవ మెట్లొకో‡ యనక కార్యము వచ్చినచోట నేలినా
తం డొకచాయ జూపినను దత్పరతంబని సేయుటొప్పగున్॥

౩ *సౌప్తికపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి].

క॥ పాండవులం బాంచా†లురఁ ।
జంపభుజావిభవ మొప్పసమయించి‡కృతా ।
ఖండనయి పేరు బెంపున్§ ।
గండున్నెన్నొండు లేక కార్యము దలపన్‖ ॥

౪‡ మౌసలపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి]

సీ॥ [అబ్బంగికృతకృత్యు డైన యప్పఖండు యాదవపురము।
కదుగుచున్న
యెడననుచరులతో నట్టి కార్యంబు నడపక తక్కిన నాథుచన్న
గతికిఁ బోవుటకునై గడగి రుక్మిణీప్రభృతులు మనకు నిల్వఁగవశమె
రేమెల్ల నిప్పని సేయవిభుల కపియ మగునంతకు పేర్చు నబ్ధి
మేలు సేయఁ బోయి యీలోకమంతయు ।
దిట్టునట్టి కీడు దెచ్చికొనఁగ ।]
వచ్చునే స్వదేశవర్తులమై చూచి ।
కొంతమెల్ల పనులు రండు వేగ॥

ఉండురనుటకు¶ ఉండ్రు*। అందురనుటకు అండ్రు । కొందురనుటకు కొండ్రు । మందురనుటకు మండ్రు । విందురనుటకు విండ్రు॥

---

‡ ఖాండవని యెట్లో- ము-పు॥ ఖాండవనమెట్లొకో పా-పు. వి-పు

* సౌప్తికపర్వమునగల యాశ్వాసము నందశ్వత్థామ కృపాచార్య కృతవర్మలతో దన పాండవ స్వీకరించుట-

† లఁగవాఁ ... తా-పు-

‡ భవమిసఁ సమయించి-ము-పు-తా-పు

§ బెంపును తా-పు॥ ఖండనయి బెంపు దేశము ము-పు.

‖ గండుగడ ఖాండు లేక కార్యము దలపన్, ము-పు॥ గండును నొక్కండు లేదు కార్యము నడపన్, తా-పు-

‡ మౌసలపర్వము నందర్జునుడు బలరామకృష్ణులకగ్నిసంస్కారము చేసిన పిదప ననుచరులతో నిప్పవాక్యము

¶ ఉండుర నడాసము పా-పు.

* ఉండురనరాను॥ ఉండుదురనవలెను ఈకల్పము-ఉండ్రు. వి-పు.

౧౦ లక్షణము.

గీ॥ ఒగిహలంతంబులొకకొన్నియూనుచోట ।
తేల్చిపలుకంగవచ్చును తెల్లముగను ।
చేసెను సపర్యలాగిసెంద్రజితుని తండ్రి ।
యజ్ఞరేఖావతంసునకన్నయట్లు ॥

ప్రయోగము.

౧§ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు.]

చ॥ అనుపమితప్రభావుయజనాభిరతున్ భరతాన్వవాయవ‡ ।
ర్ధనుసకలప్రజాహితవిధానుధనఞ్జయసన్నిభున్ భవ ।
జ్జనకుపరీక్షితున్ భుజగసత్తాల్పుడసహ్యవిషోగ్రధూమకే ।
తనహుతిజేసిచేసెనతిదాంతకృతాంతనికేతనాతిథిన్ ॥

౨* అందునవే..

క॥ సుతులనఘులువేవురుదమ ।
యుతులై† యుదయించిసాంఖ్యయోగా‡భ్యాసో ।
¶న్నతిజెసి ముక్తులై భూ ।
రితేజులందఱునూర్ధ్వరేతసులైనన్ ¶॥

౩§ అందునవె

క॥ మనుతులయశంబునంబు ।

§ ఆదిపర్వము ౧ వ యాశ్వాసమునందు జనమేజయునకుతక్షకకృతాపకారమును తెలియజేయుట.

‡ తినవరతాధ్వరదానయజనాభిరతున్ భరతాన్వయాభివ ను-వు-తా-వు.

* ఆదిపర్వము ౩ వ యాశ్వాసమున దేవదానవోత్పత్తికథనమున

† మతి యుతులై తా-వు

‡ సాంఖ్యయో తా-వు

¶ న్నతిజేసిముక్తియుతులై । భూతేజ లుకొందరూర్ధ్వరేతసులైనన్

§ ఆదిపర్వము ౩ వ యాశ్వాసమున దేవదానవాంశోత్పత్తికథనము-ద్రుపదసాత్యకివిరటులు మరుదంశోద్భూతులని జనమేజయునకు వైశంపాయనుడు చెప్పుట.

[illegible]ంము [illegible] ధరణీపట్టి బలుబుసు ।
స్థిరయశుండు ద్రుపదసాత్యకి ।
విరాటభూపతులు భువనవిస్ఫురితకీర్తుల్ ॥

౨౯ అందునె.

ఆకర్ణుఁడత్యంతవిషా ।
హాకలుఁడై లోకనిందయగునధముఁడౌ ।
వాకునసకుదెచ్చుకునితమె ।
సాకునస్వైరాదరిచితలపనాచిన యమునన్ ॥

౩౦ శ్రీ నైషధము [శ్రీనాథుఁడు]

క॥ సమతేందీవరషండమండితలసత్కాసారసీహారతిన్ ।
గమికర్మీకృతనైకనీవృదుఁడనైకంటిన్ విదర్భాంబునన్ ।
[మణిబల్లవపాణిఁబద్మనయనన్ రాకేందుబింబాననన్ ।
మపీనస్తనినస్తినాస్తి చికిత్సాహేతుశ్శాతోదరిన్ ॥]

౩౧ నైషధము [శ్రీనాథుఁడు]

నలినసంభవువాహనము వారువంబులుకలము సామ్ములుమా
గెవలయా[illegible]
[illegible]ంగారుజలరుహంబులతూండ్లుభోజనంబులుమాకు ప్రొప్పబో
[illegible]కము దాకసకలలోకంబులు నాటపట్టులుమాకు సజ్జవ[illegible]
[illegible]ఖరముగన [illegible]మాటలువినంగనమృతాంధసులు యోగ[illegible]
భారతీదేవి[illegible] చెలిపలుకుచిలుక । (నుప
సముద[illegible]సబ్రహ్మచారిమాకు ।
వేదశాస్త్రపురాణాదివిద్య[illegible]ల్ల ।
తలఁచినంగనాన్[illegible]పథంబు [illegible] ॥]

[illegible] శ్రీ నైషధము [illegible] ఆశ్వాసము [illegible]
[illegible] రాజు [illegible]
[illegible]
[illegible] నైషధము [illegible]
[illegible]
[illegible]

౭* రాఘవపాండవీయము[పింగళిసూర్య]-

గీ॥ ఎందు వేఁటరా రెయితరులేమనసుతో।
దారసంగసుఖముఁదప్పఁద్రోచి।
తకటపాండురాజయశమెన్నవైతతి।
క్రూరదశరథేశకులమురోయ॥

౮† విజయవిలాసము[వేంకటకవి]

గీ॥ తామ్రపర్ణినదీతీరధరణినేలు।
దొరతనముదెల్పరాశిగానె అయ్యెఁబోయు।
ముత్తియంబులతలబాలుముదితచేతః।
ముదితచేతసుకౌతెసభాసదులుబొగడ॥

---

౧౧ లక్షణము.

క॥ ఒక్క కవి లేదటంచును।
వక్కాణించుటను చెప్పవలసెను నాకున్।
డక్కెను దక్కెన నంజను।
దక్కెనుజయలక్ష్మిపురవిదారికనంగన్॥

ప్రయోగము

౧ ‡ ద్రోణపర్వము. [తిక్కనసోమయాజి]

ఉ॥ ఒక్కఁడు సన్నవాఁడు§ విజయుంపుమహీరజమెక్కుఁడయ్యెన.

---

* రాఘవపాండవీయము ౧వ యాశ్వాసమున ౨౧౮వపద్యము.

† విజయవిలాసము ౨వయాశ్వాసము నందర్జున చిత్రాంగదవివాహఘట్టమున.
ముదితచేతుల తలబ్రాలుముత్తియాలు

‡ ద్రోణపర్వము 3 వయాశ్వాసమున సైంధవవధకాలమున జనిన యర్జునునకు సాత్యకిని తోడ్పడబొమ్మని ధర్మరాజుసెప్పుట.

§ ఒక్కఁడ చన్నవాఁడు. ము. తా; ఒక్కఁడెసన్నవాఁడు పా. పు.

ద్దిక్కున పాంచజన్యము యుదీర్ణత మ్రోయఁగ*
నక్కటా।
చిక్కనో కౌరవాధముల చేత నతం డిట నీవొ † కండవుం
దక్క నొరుండు‡దిర్పఁగ నుదగ్రుఁడు బంధుఁడు లేమిఁ గావె డేవన్॥
౫౧ అరణ్యపర్వము. [నన్నయభట్టు]

మత్తకోకిల॥ దేవమూర్తులు పాండుపుత్రులు* ధీరచిత్తులు వారి పెం
పే వెలుంగఁగ నీవు గడవే ధరణీశ వాయుసుతుండు గాం
డీవియున్ భుజవిక్రమప్రకటీకృతుల్ వివిధాస్త్రవి
ద్యావిశేషులు వైరివీరుల దక్క నిర్తురె పోరులన్॥
౩† అరణ్యపర్వశేషము శంభుదాసు.

క॥ ఎక్కడి రాఘవుఁ డక్కట।
తక్కువయగు పేదమనుజుఁ డగిలివనములం‡।
జిక్కెడు మూలఁబడదగునే।
దక్కము మది నింక నొండు తలఁపులు వరుణీ॥

దగ్గఱ-దగ్గఱ। దప్పి-దప్పి। డిగి-దిగి। డెప్పరము-దెప్పరము। ఈలాగును శయ్యపద్ధతులఁ బ్రయోగములు గలవు.

---

౧౨ లక్షణము.

గీ॥ నాటగాయను చోటను నాడగాయ।
నంగ జెల్లును సుకవిజనంబులకును।
క్రీడి నాగసములు నాడమాయ భిల్లు।
డించుకేనియు మాడని జలించ డనఁగ॥

---

* రాణింగ తా-పు.
‡ చేనతండిత ఱసీపై ను-పు.
‡ నీవొకండు నుండక్క పరుండు పా-పు-వి-పు-
లేదు వి-పు-
అరణ్యపర్వము ౧వయాశ్వాసమున

వొ...... కండు ... నికి పాం
...లప్రభావంబు తెలియఁజేయుట-
* పాండవేయులు పా-పు-వి-పు-
† అరణ్యపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున
రావణకృతసీతాహరణమున-
యొదవులం ము-పు-

ప్రయోగము.

౧౯ ద్రోణపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి]

క॥ తోడన హయసూతులనో।
గాడగ నేయుట యునతఁడు గనలి ఘనపవి।
క్రీడయఁ బోలెం గొని మై।
నాడగ నిగుడించె త్రిదశ నారాచములన్॥

---

౧౩ లక్షణము.

గీ॥ ఎన్న జాత్యేక వచనము ల్గొన్ని గలవు।
వాని పద్ధతు లెఱుగంగ వలయు కవులు।
హరుని నృత్త కేళి యత్తెత్తి చూచిరి।
యఖిలదివిజ వర్యు లన్నయట్టు॥

ప్రయోగము.

౧ ¶ శాంతిరపర్వము [తిక్కనసోమ యాజి]-

ఉ॥ [దుర్జయవిక్రమోజ్జ్వలుఁడు దోషవివర్జితబుద్ధి కార్తవీ ।
ర్యార్జును డేదీవులను యాన్వితశూరత నేలుచుండు థ।
గ్జార్జనలోలబుద్ధియుడు హాస్త్రబలంబు] గ సాస్రబాహుతా।
స్ఫూర్జనము న్నెబుంగఁగ నృపుల్ దన యాజ్ఞఁ దల న్వహిం
పఁగన్॥

౨* నైషధము [శ్రీనాథుఁడు]

సీ॥ [భక్తి ప్రదక్షిణప్రక్రమంబుల జేసి రాజహంస శ్రేణికిను హంసనంబు॥

¶ శాంతిపర్వము ౨ వ ఆశ్వాసమున

శ్రీకృష్ణుఁడు ధర్మరాజునకుఁ బర
రాముని చరిత్రంబు చెప్పుట.

* నైషధము ౬ ఆశ్వాసమునందలి
యింద్రి వివాహమున.

సంతసక గ్రంథికల్యాణక్రియాచార మాచరించిరి మందహాస
సంగ
నత్తెత్తి చూచిరి యాకాశమండలాస్థానసంవాసినోత్తానపాద
[ద్రై]లోక్యపతి దేవతాఫాలతిలకంబు దవిరి యరుంధతీదేవిగన్న
బ్రాహ్మణోత్తమ పుణ్యపురంధ్రి వర్గ।
మంగళాశీర్వచోయుక్తమహిమశోభ।
నాతుతారోపణంబుల నాదరించి।
తంబు జాక్షియు నిషధదేశాధిపతియు]॥

౩౯ విజయవిలాసము- [చేమకూర వేంకటకవి]

గీ॥ [అనిన పవనుండు మనసులోనైనవాఁడు।
తోయజారాతి పసుజులతో వరాహు।]
తాము తూపులు వెంట్రుకగట్టుబడును॥
[చామయూరకయేటికిజలదరింప॥]

౪౦ మేఘసందేశము [కాళిదాసు]-

శ్లో॥ హస్తే లీలా కమలమలకే బాలకుందానువిద్ధం
[నీతాలోధ్రప్రసవరజసా పాండుతామాననే శ్రీః।
చూడాపాశే నవకురవకం చారుకర్ణే శిరీషం
సీమన్తే చ త్వదుపగమజం యత్ర నీపం వధూనామ్]॥

---

౧౮ లక్షణము.

గీ॥ తెలియ భూతార్థ గోచర జీవ మాన।
వక్రియాపదములు బహువచన యుక్తి।
గలసి వర్తిల్లు నచ్చులు గలయకుండు।

నరత్నాంబునా ము-వు.
విజయవిలాసము ౧వయాశ్వాసము
న చంద్రాద్యపాలంథ నాసంతర
ము సుఖద్రిను ప్రాణసఖులారా

ద్పుట-
§ మేఘసందేశము ౨వసర్గ ౨వశ్లోకము.

హారునకైకేలు మోడ్చిరి యమరులనఁగ ॥

ప్రయోగము.

౧ ¶ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

సీ॥ [వినవయ్య కృతవీర్యుఁడను జనపతి తొల్లి భృగువంశ్యయాజ్యుఁడై పెక్కు క్రతువు|
లొనరించి యగణితధనదానముల వారిఁ దృప్తులఁ గావించి దివికి జనిన|
నతనివంశము వారల తిధనలుబ్ధులై కృతవీర్య నర్థంబు గిలుబు చేసి*|
కొని దాచియున్న వారని భార్గవుల నెల్ల బలికిన భార్గవుల్ భయముఁ బొంది|]
కొంద ఱర్థముల్ వారికిఁ గూర్చి యిచ్చి† |
రవనిసురులకు నిచ్చిరి యంత కొంద|
రెవ్వరికి నీయక తమ యిండ్ల పాతి‡ |
కొని సుఖంబుండి రక్షములై కొంద ఱందు ॥

౨ *ఉద్యోగపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]

మ॥ గురుభీష్మాదులు చూచుచుండ సభ మీకుం గీడు నాఁడట్లము|
ఢరులై చేసి రియంత చేసియు ననుపశ్చాత్తాపముం బొందరో |
పరు వారెన్నఁడు నట్టిచోటఁ గృపయుం బంధుత్వ ముందక్కమె|
వ్వరు గోపింపరె యాదురాత్మకుల గర్వక్రౌర్యములూనినన్ ॥

౩ † నైషధము శ్రీనాథుఁడు-

¶ ఆదిపర్వము ౭వయాశ్వాసమున వసిష్ఠ వలనఁ గల్మాషపాదుండు శాపముక్తిఁ జెందుట.

* వీర్యధనమెల్లఁ గృత్తుఁ జేసి తా-ప్రు.

† గూడనిచ్చి ము-ప్రు

‡ ఎవ్వరికినీఁక తమతమ యిండ్లఁ బాతి ము-ప్రు; ఎవ్వరికి నీక తమ యిండ్ల యొద్ద పాతి తా-ప్రు

* ఉద్యోగపర్వము ౩ వయాశ్వాసము నకృష్ణుఁడు ధర్మరాజుతో కౌరవుల దుర్నయంబుల జెప్పుట

† నైషధము ౩ వయాశ్వాసమునం దింద్రాదులు నలుని మాతగా నంపి నలునకై నిరీక్షించుచుండు కథలో

మ॥ బలభిద్వహ్ని పరేతరాజవరుణులు వ్యత్సు కత్వంబున
దిలఁగూర్చుండరిపొందారుంగఁడిసియాథిఁదత్ప్రదేశంబు
[న్నలనాలీకమృణాళ నాళలతికా సఖ్యప్రణాళీమిల।
ల్లలనాలాపకథాసుధానుభవలీలాలోలచేతస్కులై]‡॥

---

౧౫ లక్షణము

గీ॥ పరఁగ లోకము నగదని పలుకు చోట।
లోకమునయంద నగవచ్చు ప్రాకటముగ।
వినుతి కెక్కు లోక మునయందు చంద్రరే।
ఖావ తంసు. కీర్తి యన్నయట్లు॥

ప్రయోగము-

౧ § అరణ్యపర్వశేషము [శంభుదాసు]-

చ॥ ఉరమునయందుగన్నులుపృథూదరదేశమునందు నోరుబ్రా
స్ఫురితభుజద్వయంబుగలభూమిధరోన్నతభావముంగరం।
బరుసగనుగ్రమైన వికృతాకృతితోడనశేషసత్వఘ।
స్మరుడగుచున్నవాని బటుసత్త్వఁగబంధుని గాంచిరచ్చటన్॥

౨ ‡ నైషధము [శ్రీనాథుడు]-

మ॥ ఒకరత్నంబు విదర్భదేశములయందుద్భూతమై పార్థివ।
ప్రకరంబుంభ్రమియింపుచున్న యదిసౌభాగ్యప్రభానిత్య
త్మికిసంకేతనివాసమై మదననిస్త్రింశంబు నాభీమక।
న్యక నాఁగాదమయంతి నాఁ గలుగుపర్యాయాభిధానంబులన్

---

§ పా-పుస్తకమున పూర్తిగానున్నది- అరణ్యపర్వము ౬ వయాశ్వాసమున శ్రీరాముఁడు కబంధునిఁజూచుట-

‡ నైషధము ౩వయాశ్వాసమునన దుఁడింద్రాదులతో దమయంతీ యందరమును తెలియజేయుట

౧౬ లక్షణము

గీ॥ కర్ణధారయోంబు గావించుచోటను।
నాదిపల్కుకవచ్చునాకరుచోట।
స్ఫటికప్రహావిభూతి బొలుచుశివుడుమాకు।
నభిమతార్థ మిచ్చు నన్నయట్లు॥

ప్రయోగము

౧ కవులషష్ఠము(?)

శా॥ శ్రీరామామణి సీత నాథుని యురస్సీమ నెక్కజచ్ఛాయ గ!
నాకరంగన్గాని యాత్మనన్యవసితేష్యాణంబూనతత్కంధరన్।
హారంబు న్పచు నింకజూడుమన తా నాటందప్రపంజెందజే।
ల్వాయన్రాముడుఁబోల్చుగాఁతచికతిమ్మా[1] ధీశుతిమ్మాధిపున్॥

---

౧౭ లక్షణము

గీ॥ ప్రతిఘటించె ననెడు పట్టునప్రతిఘటి।
యించె ననఁగ జెల్లు నెల్లిదముగ।
భాను కోటి తోన ప్రతిఘటి యించెను।
హరుని దివ్య తేజమన్నయట్టు॥

ప్రయోగము-

౧* నైషధము [శ్రీనాథుడు]

క॥ ఆరయనీతేజమునకు‡॥

---

1 యిక తిమ్మాధీశు పా-వు- ప్రశంసించుట-
* నైషధమున వయాఖ్యానమున దేవదూతయై వచ్చిన నలునితోదమయంతి
‡ నీయుదయమునకు ము-వు-

గారణమగు నేకులంబో గాంభీర్యమునం|
దారాపతికన్నగయః|
పారావారంబుతోడఁ బ్రతిఘటియించెన్||

ఆంధ్రభాషా భూషణకారుఁడు సమస్త లఘుస్వరాక్షరః మీఁదగాని వికల్పము పుట్టదన్నాడు- చతురక్షరముల మీఁద[గూడ] డవచ్చును

---

౧౮ లక్షణము

గీ|| పరఁగ సంతోషశబ్దతద్భవము సేయ|
జనును సంతోషమును సం-తసంబటంచు|
నిరుదెరంగుల పలుకంగ నెల్లఁగృతుల|
భుజగకేయూర కాశికాపురవిహార||

ప్రయోగము-

౧ ‡ ద్రోణపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి]

క|| నీసైనికు లెంతయు సం|
తోసిల్లుచునార్చిరి పుడు దుఃఖితులై కం|
తీసుతులవారుదీనత|
గాసంగతులైరి బాష్పజలములు దొరుఁగన్||

---

౧౯ లక్షణము-

క|| పేనచికొని దూడుకొని యిడి|
కొని యను శబ్దములఁ గృతులఁ గూరుచు వేళం|
గొనిశబ్దపూర్వవర్ణం|
బునకిత్వోత్వములు వచ్చు భుజగవిభూషా||

ఆంధ్రభాషాభూషణము ౧౬౦వ పద్యము

‡ ద్రోణపర్వము ౨ వ యాశ్వాసము నందభిమన్యుమరణమున-

9-4-97

ప్రయోగము.

౧ *కర్ణపర్వము. [సోమయాజి]

ఇత్వమువచ్చినందుకు—

చ॥ వికలతరప్రియత్నపృథివీపతిగర్వనిరోధిణపుత్రిక।
ణాక్కృపులుతక్కునుంగలుగునాయకులున్ రయమూరవచ్చి
డికొనినజూచియంతయునడిన్ జనుదెంచిరి. ధర్మసూనుపాం
తకుసమందగు ప్రియతనితమ్ములు సంగరకౌతుకంబునన్॥

౨॥ ఆముక్తమాల్యద [రాయలు]

ఉత్వమువచ్చినందుకు—

చ॥ ఒకమతిబుద్ధిగింపవిలయోదకముల్పయికుబ్బిచిప్పవ్రి।
చ్చుకొని మహాభ్రవీధి జనసూకరతస్స్రయివంచివెండిక్రి
దికిఁగయి వాలుతత్సలిలనిర్మలధార నతఃపర స్ఫుర।
త్ప్రకృతికినీయజాండమునుబంగరుముంగరఁగానొనర్పవే

---

౨౦ లక్షణము.

క॥ జడపద బహువచనములకు।
నిడదగు నువిశేషణముల నేకవచనము।
ల్మృడుని ఘనకీర్తులు జెడం ।
గడరెం దట్టవ్వయిదిశలనన్నవిధమునన్॥

ప్రయోగము.

౧* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

మాలిని॥ సురపతిసభ జూడంజూడనంగా రవ్వ్య।
ల్గురిసె కులిశధారలుగ్రం తితంబ వెవ్వెదుట

---

* కర్ణపర్వము ౧వ ఆశ్వాసము ; న ౨౧ పద్యము
ధర్మరాజదుర్యోధనులయుద్ధము ; * ఆదిపర్వము ౨ ఆశ్వాసము

జరమడమఱలడంగెన్ సర్వదిక్పాలకాంతః।
కరణములుభయోద్వేగం బునన్నం చలించెన్ ॥

౨† ఆముక్తమాల్యద [రాయలు]-

శా॥ ప్రాతర్వేళల నట్టువెట్టు సొగసైపాటిల్లెఁగుంభోంభన
ద్భూభ్రుతాంబు ధ్వనివాద్యమైమరుదథః పుంజీభవత్పాటల
వ్రాతాంమ్రేడి తసిక్తభూసురభిళారామంబుతుల్యాబహు
స్రోతస్సంధులనంధుయంత్రినతికృత్రోత్పద్ధిత గేయాఘముల్

౨౧ లక్షణము.

క॥ నిలువుము కొలువుము పిలువుము।
గెలువుము విడువుమనంగాదగినబహుశబ్దం।
బులకుం దృతీయవర్ణము।
తొలగినదోషంబులేదు తుహినాంశుధరా॥

ప్రయోగము.

౧ * విరాటపర్వము-[సోమయాజి]-

ఉ॥ బుద్ధులుచెప్పుచెల్లనటుపో విడుమెన్నెయినైననౌఖ్యసం.
సిద్ధియొనర్పునాకు నెడ జేసినఁబాపమురూపుమాపునా।
వృద్ధియఁకోరుదేనియవివేకివినీవసినన్నునిల్లసం।
బద్ధములైనవాక్యములుపల్కకవేపలిపింపుకోమలిన్॥

౨౨ లక్షణము.

క॥ ఏయననైననసుటయగా।
నైయన కలిగియనునర్థమలవడియుండున్।

† ఆముక్తమాల్యద ౨వయాశ్వాసము ౯౭వ పద్యము
* విరాటపర్వము ౨వయాశ్వాసమున ద్రౌపదిని కామించుట శ్రేయముకాదని సుధేష్ణ చెప్పినంత కీచకుడు చెప్పుట.

సేయఁగ ననియెడిచోటను।
సేయుడని వచింపఁజెల్లు శేషవిభూషా॥

ప్రయోగము.

ఏయనుటకు—

౧ † నైషధము [శ్రీనాథుఁడు].

ఉ॥ [హాలహాలద్వయంబు గలశాంబుధిఁ బుట్టె వినీలపాండుర।
జ్వాలలతోడ నందొక విషంబొక వేలుపు మ్రింగె] నెందఱే‡।
వేలుపులోలిమై ననుభవించిన [రెండవయీవిషంబుని।
ర్జ్వాలము గాకయున్నయది ముద్దియ పాంథుల పాప మెట్టిదో]॥

ఎందఱేయనఁగా ఎందఱైనననుట.

ఐయనిన కలిగినను నర్థము వచ్చినందుకు—

౨ § ద్రోణపర్వము- [సోమయాజి.] (మొనర్ప]।

సీ॥ [అర్థి విశ్వావసుఁడాదిగాఁ గలుగు గంధర్వులు హృద్యవాదన
నప్సరోగణములు¶ నాటలు పాటలు నైపుణ్యోదయింపఁగ[నమరగణము।
బహువిధాలంకారభంగుల విన్యాసములు సూపదివ్యములు నుతింప।
మనుజలోకంబెల్లఁ గనకాన్నవస్త్రభూషణదానములఁ దృప్తిఁ బొనగ నశ్వ
మేధసమితిఁ జేసి మెప్పించె నింద్రుని।
శతతమాధ్వరముల నతఁడు హయము।
నాసపడిన నిచ్చె నాదిలీపునిఁ జూపు।
మాధరిత్రి నిపుడు మనుజనాథ]॥

---

† నైషధము ౨వ యాశ్వాసమున దమయంతీకృతచంద్రోపాలంభమున.

‡ నెందఱో ము॥ ప్ర.

§ ద్రోణపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున షోడశరాజచరిత్రమున.

¶ రోనిక్కరంబమాట, ము॥ ప్ర॥

ఁనీయాడనుటకు—

3* భీష్మపర్వము- [సోమయాజి]

క॥ ఆపన్నిద్దరు సైన్యా|
టోపసమేతులయి గదియుడఁను [పాంచాల |
క్ష్మాపాలసుతుఁడు భీముఁడు|
నేపారి రిపుసేన మొనకంబడఁగన్]॥

గదియుడనఁగా గదియఁగా ననుట-†

---

౨౩ లక్షణము.

గీ॥ వర్తమానార్థఘటన చేవఱలు కర్మ|
ధారయపు టుత్వమున నచ్చు దగిలె నేని|
యగు ద్రుతంబుగ నత్వమే లత డనంగ|
జెల్ల దేలు నతండన జెల్లు సర్వ॥

వర్తమానార్థము చెప్పని కర్మధారయములకు నచ్చుపైన నకారప్రాప్తి లేదు. ఎటులనంటే—నూరంచులవాలు- పెక్కేనుఁగు- యీ రేతుజగంబులు- పట్టంచులదుప్పటి- మంచాకు- ఇత్యా

---

౨౪ లక్షణము.

గీ॥ షష్ఠిమీఁద నచ్చు సంధి చేసిరయేని|
మొదవుబాయు నత్వ మొక్క వేళ|
నాకు నానతిచ్చె నాకానతిచ్చెన|
నంగ విగతదోష నాగభూష॥

---

* భీష్మపర్వము- ౨వ యాశ్వాసమున (ఆఱవనాటియుద్ధమున) ధృష్టద్యుమ్న భీమసేనులకు పేకురుకేకయులను ద్రౌపదేయులను ధృష్టకేతుని నభిమన్యునింజూచి తోడ్పడమన్నం: వారుపంద్రెండుగురును తోడ్పడుట

† ౨౩వ లక్షణము, మొదలు ఇంతవ: కునుపా- పుస్తకమున లేదు.

౨౫. లక్షణము.

క॥ నాంత క్రియాపదంబుల ।
బాంతులన వచ్చినన్న తత్వము ధ్రువంబుగనౌ ।
సంతత మొదవుం బాయును ।
చెంతల హల్లుండె నేని శ్రీశైలపతీ॥

---

౨౬. లక్షణము.

గీ॥ పురమునందలి వారని పొసగఁ బలుకు ।
నెడ పురంబున వారని యిడఁగవచ్చు ।
నిట్టి వింత ప్రయోగమ్ము లెఱుఁగవలయు ।
నాంధ్రసుకవుల పార్యకన్యాసహాయ॥

ప్రయోగము.

౧† సభాపర్వము- [నన్నయభట్టు]

చ॥ అవనితలంబు వ్రస్సెనొ హిమాచలశృంగము భిన్నమయ్యెనో ।
శ్రవణవిదారణంబయిన శబ్దము దానది యేమి యొకొ § భై ।
రవముగఁ బిచ్చెనంచును పురంబున వారు భయంబు నొందగా ¶ ।
నువిదల గర్భముల్ దలగెను కర్ణ గెఱ మగధేశ సైన్యముల్ ॥

౨* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

క॥ తల్లి సిసుల గోత్రిసౌందర్యములకు ।
దగిన పత్రి గంటే దానికి దగగర్భ ।
మయ్యెనిడు గర్భమున వాఁడఖిలభువన† ।

---

† సభాపర్వము ౧ వయాశ్వాసమున భీముడు జరాసంధుని చంపు కథ.

§ భైరవపయివిచ్చెను- పు-

¶ భయంబు నొందగా ౭-పు- పాం-పు-

* ఆదిపర్వము ౪వ యాశ్వాసమున కణ్వమహాముని శకుంతలను జూచి గాంధర్వ వివాహమున తగిన పతిని గంటివని చెప్పుట.

† మయ్యెని గర్భమున వాడె (డు)ం- లభువన పా పుం-౭-పు-

వహానమహానీయుఁడగు చక్రవర్తి సుమ్ము.

3‡ అందునసే.— (సీసం;

సీ॥ [పలుకులముద్దును గలికి కన్గొన్నుల తెలుపును నలుపును
నలఘు కాంచీపదస్థలముల యొప్పును లలితానన్నంబు నందలి మురిపి
నళినీలకుటిలకుంతలముల కాంతియు నెలజవ్వనంబును విలసనము;
[నలసభావంబును బాలుపును మెలపును గలుగునగ్గరితకుఁ జూడఁ జితలంచి
ముదితయందుఁదనహృదయంబు నిలుపుటఁ |
జేసి రాగమునదరభాసురముగ |
రమణతోవనాంతరమున రేతస్స్యంద |
మయ్యెనవనిపతికిని నెయ్యాడుమదర ॥

౪ § అరణ్యపర్వశేషము— [ఎఱ్ఱాప్రెగడ] (చేకతంబు

సీ॥ [మృగనేత్రి దారుణమృగసమాకులమైన యుపవనాంతరమున
నిట్లున్న యానికికి నెయ్యాదిమూలమివ్వన దేవతవో సురేశ్వరుని తోడ
నలిగి ధరిత్రికి నరుగుదెంచిన శచీదేవివో హరిరమణిస్థితివోలంగ]
తెల్లగుస్తరుపద్మగేహ శోభపదీయజన¶ కల్పముం సముజ్జ్వలితమైన
పుణ్యుఁడేవంశమున వాఁడు పుష్పబోఁడి* |
[జీవితేశ్వరుఁడగు పక్షిజీవితాత్మ |
డెవ్వఁడబల నీనామమై యొంపు మిగుల |
శబ్దమెయ్యది నాకు నిజంబు చెపుమ] ॥

౨౭ లక్షణము.

గీ॥ ఒకరుఁడు నొకండు నుండును రుండ్రు వాండ్రు;
వారు వారలు సేయుచున్నారు సేయు |

‡ ఆదిపర్వము ౩ ఆశ్వాసమున గ రికత్తె మాంసంబు తెచ్చుటకరణ్యమునకు వెళ్లిన యుపరిచరవసు మహారాజస్థితి
అరణ్యపర్వము ౬ వ ఆశ్వాసమున సైంధవుఁడు ద్రౌపదిని కాంచుట

¶ పర గేహిన [illegible] ము- ఫు-

* వాఁ[illegible] ము- ఫు-

§ [illegible] లు పా- పుస్త కంబున [illegible] వ్యంబులు న్నవి. [illegible]

చున్నారి యదు వింజ్ఞసిబ్రయోగ భేదం।
ములఁ దెలిసి గలుగవలెఁ గవుల్కు జగభూషా॥

ఱ లక్షణము.

గీ॥ ధర ఋకారాంత శబ్దంబు ద్వంద్వమైన।
రేఫ యగుచు మువ్వరి ల్లు పృథముగాను।
పత్రి వరహాయ హాగ్యహా నేత్ర, ముఖను।
రాసివందిత పాదాబ్జ యన్న యట్లు॥

ప్రయోగము.

౧* ఆదిపర్వము- [నన్నయభట్టు]

ఉ॥ క్షత్రియవంశ్యులై ధరణిఁ గావఁగఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ।
క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులనఁ గాంగలనాలుగు జాతులన్ స్వధా।
రిత్రము దప్పకుండఁగ బరీక్షితు గాచిన యట్లు రామమాం।
ధాత్రిరఘుక్షితీశులు ముదంబున గాచిరయోయుగంబునన్॥

గద్యము.

ఇది శ్రీమదశేషమనీషిహృదయంగమ మృదుపదనిరంతరీకృతాంధ్రరామాయణాద్యనేక ప్రబంధరాదికము బాలభాసుర రకవితసాభవసరస కవిత్వవైభవ సౌజన్యనిధాన సూరయాభిధానప్రణీతంబైన కవిసంశయవిచ్ఛేదనంబను లక్షణంబునందు ప్రథమతరంగము సంపూర్ణము.

వసూడదవ ఁదునై పియుడుల యుతుల
చ్చులగుణ। కృష్ణుదు ప్రిసవాయుంను
ని మూ। దసకంటి౦బూడ భక్తుస
దెయ్యన్నం [illegible] ॥ (ప్రయోగము) స
భావగ్య [illegible] ॥ ఆ [illegible] డు
డవ [illegible] భాగ [illegible] ండె
యు [illegible] ॥ వాడిజాతావ
హారణను చ॥ కువలయపత్ర నేత్ర
గను గొంటి నెకన్నుల సంబువయ్యెరెం
। డన వినుతాతనాభుని యందమును॥

* ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున జనమేజయునకు పరీక్షితుని ప్రతాప కారణము మంత్రులు చెప్పట-

ద్వితీయతరంగము-

ఱ లక్షణము.

గీ॥ ఊదిపలుకు చోటనాఁగి తేల్చిపలికిన ।
రేఫ గాదు శకట రేఫగాని ।
తద్భవపు పదముల దవిలినయా రేఫ ।
రేఫగాని శకట రేఫగాదు ॥

ఊదిపలుకుచోట తేల్చిపలుకుట యెటువలెనంటే— కత్తిను, కఱిమేను- క్రిత్తుచెప్పు, కిఱుచెప్పు, గొత్తె, గొఱియ- పుత్తె, పుఱిం కత్తెత్తి, కత్తెఱ- ఇటువంటివి-

శ్రీ, సిరి- స్వరుండు, మరుండు- అప్సరస, అచ్చర- ర్పూరము. కప్పురము- నిర్ఘరము, నిబ్బరము- స్థిరము, తిరము- ద్భుతము, అబ్బురము- ఆశ్చర్యము, అచ్చెరువు- అర్ఘము, అ గర్వము, గఱువము. పర్వము, పఱువము. ధర్మము, దరమము- ఇటువంటి తద్భవపదముల మీదవచ్చిన రేఫలు శకట రేఫలుగావు.

శకటరేఫ పద్యములు.

క॥ చెఱు కెఱు కోఱపు మెఱపు కొం।
దఱు పల్లఱు గొఱియ పుఱియ తఱి నెఱి మఱియుఁ
గఱచుట మఱచుట పఱచుట ।
వెఱచుట చెఱచుట విఱచుట వెఱగుం జెఱుగు ॥ ౧

క॥ మఱువును వందఱయును జూ ।
పఱ డగ్గఱ నాతెఱయును పఱి యఱిముఱియుఁ
గిఱిగొని గుఱుకొని నఱకుట ।
కొఱకుటయును కఱకు చుఱుకు కుఱుచ తఱుచనన్ ॥ ౨

క॥ నెఱుకలు పెఱవా రఱచే ।
యొఱకలు కొఱ కొఱవి తఱుము టిఱుకట పిఱుదన్
వఱలుట పఱిగ్గయులు వఱియలు ।
ఉఱు వఱముట తెఱచు టనఁగ కొఱగామ్మనగన్ ॥

క॥ ఊఱు మఱ చేర్పఱచి వఱత ।
దఱియ యఱక యెఱుక పెఱిక తఱుముట మిఱుమి ।
ట్లఱువది కుఱుకులు నేమఱి ।
యెఱచుట నుఱుమాడి కోఱత యఱకడ చఱియన్ ॥౪॥

క॥ తెఱ యేడ్తెఱ పఱపు పిఱికి ।
కఱటిలయు చిఱునగవు పగఱ కట్టఱ కఱియున్ ।
కఱచు అఱపును కఱకంఠుడు ।
చుఱచుఱ యుక్కఱయు నుఱుపి చోఱుము డనంగన్ ॥౫॥

ప్రయోగము.

౧* ఆదిపర్వము- [నన్నయభట్టు]

క॥ ఊఱక నాక చేత† గూర్మము ।
వెఱ చేత గజంబు పట్టి పెనచి ఖగేంద్రుం ।
డిఱికికొని గగన వీథిం ।
బఱ చె వియచ్చరవిమానపంక్తులు దూలన్ ॥

౨‡ ఆదిపర్వము- (కావింత మత్రఁడు ॥

సీ॥ [జన్మమేజయుఁడు సేయుసర్పయాగమునకు విఘ్నకారుండఱమి
ధమార్గ దీర్ఘగాపునఘారుణీసురుల మైయడుగుడమ్రోక్షితుపుడుఁగమునియు ।
గొందఱమతనికి గూర్చుమంతులుమనై యాజకుక్రియఁ జేసియుభా
పరములు) (కఱిమొగిన ।
కగుఁ బెక్కుదోషంబులని హేతువులుసూపియుడిగింత మండఱు మొ
భక్ష్య భోజ్య లేహ్య పానీయ ములమీఁద ।
సదములోని విప్రజనులమీఁద ।]
వెఱగుపడఁగఁ బాఱి వెఱపింతు మొజ్జలు ।
తత్ప్రయోగవిధులుఁ దప్పిపఱవ ॥

---

* ఆదిపర్వము- ౨వ యాశ్వాసమున గరుడుండాహారమునకై గజకచ్ఛపంబుల స్వీకరించుట-

† వాఁచియొకశ్చేత- ము- లు-

‡ ఆదిపర్వము ౨ వ యాశ్వాసమునఁ జనమేజయసర్పయాగమునకు భయపడిన శేషునకు నాగకుమారులు చెప్పుట-

౩ § ఆదిపర్వము- (బునందు।

సీ॥ [పాండుకుమారులు పాండుభూపతిపరోక్షంబునహస్తిపురం
ధృతరాష్ట్ర)సోద్దదత్సుతులతోనొకట-టఁబెరుగుచుభూసురవరులవలన]
వేదంబులునుధనుర్వేదాదివిద్యలుగఱచుచుగడలేనియెుతుకిఁడినరు ।
[చన్నదీవ్వపులగుణోన్నతిసైఁపకదుర్యోధనుండుదుష్కార్యమెత్తి ।
దుర్వ్యయమునశకునికర్ణదుశ్శాసనుల్ ।
గరపఁబాండవులకునలయఁజేయఁ ;
గడఁగెఁబాండవులును గడుధార్మికులుగాన ।
బోరయరైకివారిదురితవిదుల॥

౪¶ ఆదిపర్వము-

క॥ ఎఱుకగలవారి చరితలు ।
గఱచుచు సజ్జనులగోష్ఠిఁగదలకధర్మం ।
బెఱుఁగుచు నెఱిఁగినద్దానిన ।
మఱువకనుష్ఠించునదిసమంజసబుద్ధిన్ ॥

౫* ఆదిపర్వము.

క॥ నేటి నుఱక వైరివీరుల ।
నెఱకలుదూలంగ నేయు నృపపుంగవునం ।
షఱకోపకదయవెడిరి ।
వెఱవి విప్రులయి సకల విషయాధిపతుల్ ॥

౬‡ ఆదిపర్వము-

గీ॥ పఱువనోపకయున్న మైమఱవిపెంటి ।
జెనంగయున్నను ప్రసవింపమొనసియున్న ।
దెవులు పడియున్న మృగములదివిరియేయ ।

§ ఆదిపర్వము 3 వయాశ్వాసమున పాండవధార్తరాష్ట్రులకు భేదకారణసంగ్రహము.

¶ ఆదిపర్వము- 3వయాశ్వాసమునం దింద్రియయాత్రి సల్లాపముల.

* ఆదిపర్వము ౪వయాశ్వాసమునభీష్మదు విచిత్రవీర్యుని కై యంబ మొదలగు కన్యలదోడ్తెని చనుదెంచు సమయంబు నందలియుద్ధము.

† పఱికోపకపిఁబుదుజనిరి । మూ-పు.

‡ ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున పాండురాజాసక్తశాపంబుగలుగుట-

వెలుచు నాహారముగను నెఱకుఁ బైన¶ ॥

౭* ఆదిపర్వము.

క॥ కలచు నెడ నేయు నెడ వడి।
బలచు నెడఁ బెనఁగు నెడ నపార బలంబుల్।
మెఱయు నెడ భీమునకునం।
దఱగీడ్వడ దొడఁగి రుద్ధతులు రాజసుతుల్।

౮† ఆదిపర్వము.

క॥ మఱియు నొకనాఁడు నెవ్వరు‡।
నెఱుఁగక యుండంగ§ గౌరవేంద్రుండు ధర్మం।
బెఱుఁగక విషమన్నముతో।
గుఱుకొని పెట్టించె గాఢ్పు కొడుకునకోర్కిన్¶॥

౯* ఆదిపర్వము. (సుమహాత్ముఁ।

సీ॥ వినవయ్య గౌతముండనఁ బ్రసిద్ధుండయిన ముని శరద్వంతుండ
కురుతర తేజుఁడై శరసమూహంబులోనుదయించి వేదముల్ చదువనొల్ల
కతిఘోరతపమున నతభూసురోత్తముల్ వేదముల్ చదువునట్టాదరమున।
సర్వాస్త్రవిదుఁడు ధనుర్వేదమొప్పంగ బడసి మహానిష్ఠ గడగి తపము।
సేయుచున్నది విజనాయకుఁడతి భీతి।]
నెఱిఁగి వాని తపము చెఱుపఁ బనిచెఁ।
[జలజనయనఁ దరుణి జలపద యనియెడు।
దానినదియు వచ్చె వానికడకు॥

౧౦† ఆదిపర్వము.

క॥ వెలచలవనీతిలోన।

---

§ 'ర లచియాహ' ము-వు.

¶ 'కులయిన' ము-వు.

* ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున ధార్తరాష్ట్రులును పాండవులును క్రీడించుట.

† ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున దుర్యోధనుఁడు భీమునకు అన్నములో విషమును పెట్టించుట.

‡ మఱియును నొకనాఁడెవ్వరు ము-వు.

§ నెఱుంగకుండంగ ము-వు.

¶ కొడుకునకలుక ము-వు.

* ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున కృపాచార్యకృపుల యుత్పత్తిక్రమము

† ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున గంగాస్నానార్థము జనిన ద్రోణుని తొడ మొసలి పట్టుకొనుట.

కఱ-అగా ‡ నొక్క మొనసి చూటికిన గోచరమై ।
పఱతెంచి కుంభసంభవు ।
చిఱదొడవడి బట్టికొని యొశిష్యుల చెదఱన్ ॥

౧౧ §ఆదిపర్వము-

క॥ గుఱుకొని కార్యాకార్యము ।
లెఱుగక దుశ్చరితుఁడైయపితుఁడగు నేనిన్ ।
మఱువక గురుఁడైననుజను ।
లెఱుఁగక¶ శాసించునది మహీశుఁడు బుద్ధిన్ ॥

౧౨* ఆదిపర్వము-

క॥ తఱియగునంతే దురిపుదన ।
యఱకటఁ బెట్టికొనియుండునది దఱియగుడుం† ।
జెఱచునది శాత్రవుఁదను ।
వఱలగ మృద్ఘటము నెత్తివైచిన భంగిన్ ॥

౧౩‡ ఆదిపర్వము-

క॥ ఎఱిఁగితిమిదిని తెఱఁగే ।
మఱ కెఱుఁగనియట్లు గాఢమతినుండుదమిం ।
దఱమిందపురోచనకృతి ।
నెఱి నేర్పడు నంతకున్వినీతాత్ములమై ॥

---

‡ ఆతురము గానని యర్థము-ఒక్కొకర గాననిము. వృ- శకటరేఫగా దనితో చూడిని.

§ ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున కణికుఁడు దుర్యోధనునకు రాజనీతి చెప్పుట.

¶ 'ఎఱుఁగఁగ' ము-వృ-

* ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున కణికుఁడు దుర్యోధనునకు రాజనీతి చెప్పుట-

† 'యుఁడియవసరమగుడుం' తా. వృ. ముద్రిత పుస్తకమున నీపద్యము లేదు

‡ ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున ధర్మరాజు లాక్షాగృహంబును కృత్రిమగృహంబని యెఱిఁగి భీమునితో జెప్పినంతనతనిచ్చట నుండుమఱగా దమనినంత ధర్మరాజు చెప్పుట-

౧౭౯§ ఆదిపర్వము. (వుచున్న।

సీ॥ [కడుసిద్రఁగానమిఁదొడరుచు వడిగొసినడువంగ నేరకతడు
నెరిఁగి చెప్పెరఁదల్లినఱకటని డిధర్మసుతవిజయులఁదనవితతబాహు]।
యమలంబు లెక్కించియమలను త్సంగబు లెక్కించికొని భీముడక్కజము గ।
నరి గెడురయమునఁదరులు సాల్వడి మ్రొగ్గఁబడఘట్టనంబులఁజదిసిరాలు]
నుఱుము గాఁగనిట్లు నెఱయంగ సత్వంబు ।
మెఱసి రాత్రి నెల్లను¶ అకఁబవన ।
తనయుఁడరిగెఁ [బవలుననినట్లుచీకటి ।
యనక ముండ్లుగండ్లు ననక తెరలి] ॥

౧౭౬* ఆదిపర్వము. ('దాడికిన్' ।

చ॥ ఉఱుము సురేంద్రునైన బలియుండు హిడింబుఁడు వాని
వెఱవనివారలుంగలరె వీరలు ముందఱెఱుంగరక్కటా ।
మొఱిగిరయేని యిట్లుతమయుండులనుండినయట్లు మెచ్చవే ।
మఱిశేయసింతురే కడుఁబ్రమాదము సేసిరి బుద్ధిహీనులై ॥

౧౭౭‡ ఆదిపర్వము. (లుచుండు ।

సీ॥ [కాలమేఘంబును బోలిక్ విశాలమై నీలమై దేహంబు గా)
ఘనతట్టిల్లతలయిట్లనిమిదిదంష్ట్రలు మెఱయంగఁబంజులుగా రికికొనుచు¶।
[నతిరోషరోహితాయతవృత్త నేత్రముల్దిరుగంగఁబెట్టుచుబరుషకేశ।
జాలఁబుగాడ్పునఁదూలంగఁగాలోపమానుఁడైచను దెంచిమానుషాదు
డనుజఁజూచి కిత్తమనుజులఁగూడినా ।
పనుపు సేయకుండఁ జను నెనీకు] ।
ననుచునదరి పలుక* విని హిడింబయాఁగడు ।

§ ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున
లాక్షాగృహమునుండి భీముడుధర్మ
రాజాదులందీసికొనిపోవుట-
¶ మెఱసిశీఘ్రగతినిను! తా- పు-
* ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున
హిడింబ నిద్రింపుచున్న ధర్మరా
జాదులంజూపి భీమునితో చెప్పుట-
'వాతికిన్' తా- పు- ల-పు- ని-పు;

'భారికిన్', ను-పు-
‡ ఆదిపర్వము ౬వయాశ్వాసమున
పాండవుల యొద్దకు పంపినహిడిం
బరామి కాశ్చర్యపడి కోపముతో
హిడింబుడువచ్చుట-
§ బోలె, ను- పు-
¶ కొరికిబెలుచ వి- పు-
* ననుచును దరిపలుక- తా- పు-

వెఱవి భీమసేను మరువుసొచ్చె ॥

౧౭† ఆదిపర్వము.

చ॥ నెఱికురులున్ విలోలసితనేత్రయుగంబును నొప్పులొప్పవా
తెఱయనుదీనియాననము తెల్పుకరంబు మనోహరంబు నే
నెఱిఁగిన యంతనుండియును నిట్టిలతాలలితాంగఁ జూచియే
నెఱుఁగసురేంద్రకన్యకలు నిట్టిరె రూపవిలాస సంపదన్ ॥

౧౮¶ ఆదిపర్వము.

సీ॥ [యజ్ఞసేనప్రభుయజ్ఞ మహావేదిఁ గవచశరాసనఖడ్గబాణ
రథయుక్తుఁడై మహారథుఁడు ధృష్టద్యుమ్నుఁడనను దయించిననతనితో
నొక్కటఁ బుట్టెను నొకకన్య కృష్ణనానసితో*త్పలశ్యామలామలాం
మెఱుపును బోలెను వఱలునుత్పలగంధి†[బంధురతరసౌరభంబు గలు
దానిద్రుపదరాజ తనయఁ దదీయస్వ ।
యంవరోత్సవంబునందుఁ జూడ‡ ।
గనినవారు దృష్టి గనినఫలంబెల్లఁ ।
గనినవారు పరమ కౌతుకమున] ॥

౧౯§ ఆదిపర్వము.

క॥ కఱకుదర్భపూరి పఱుపులు భిక్షాన్న ।
మశనమట్టివారి నతిముదమున ।
నాదరించెఁ బ్రీతి నాది గర్భేశ్వరి ।
యయ్యసేవగింప దయ్యెఁ గృష్ణ ॥

---

† ఆదిపర్వము ౭ వ యాశ్వాసమున సంవరణుఁడు తపతిం జూచి మోహించుట.

‡ నుజాలనొప్పువా తా. పు.

§ జూచియు। న్నెఱుఁగ తా. పు.

¶ ఆదిపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున పాండవులు దక్షిణపాంచాలంబునకరుగుచు ద్రుపదపురంబునకు బోవుచున్న బ్రాహ్మణులను మీర లెచటికిం బోవుచున్నారని యడిగినంత వారలు చెప్పుట

* 'నొక్కట కృష్ణనానుదయించె కన్యయసితో' తా. పు.

† 'యొప్పులకుప్పగు నొనరు ను గంధి' తా. పు.

‡ 'బునపుడు జూడ, తా. పు.

§ ఆదిపర్వము ౭వ యాశ్వాస. ద్రౌపది ప్రచ్ఛన్న బ్రాహ్మణవేషులైయున్న పాండవులకు తోపరిచర్య చేయుచుండుట.

౨౧¶ ఆదిపర్వము-

క॥ ఊఱుముచు మెఱయుచుఁ బిడుగులు ।
వఱలఁగ నగ్గడలఁ బడన వారిత వృష్టుల్ ।
గుఱుకొని కురియఁగఁ బంచెను ।
మఱియును నయ్యనలు మీఁద మఘవుండలుకన్ ॥

౨౨* ఆదిపర్వము-

గీ॥ వెఱచి తల్లిదోఁక గఱపించుకొని దివి ।
బఱచు వానిఁ జూచి పార్థుఁ డలిగి ।
[వాని తల్లి శిరము తోన తత్పుచ్ఛంబు ।
దునిసి యగ్ని శిఖల దొరగ నేసె] ॥

౨౩† ఆదిపర్వము-

క॥ మఱచునొకొ మఱవకుండియు ।
నెఱుఁగకయుండునొకొ యనలుఁ డెఱిఁగియానెద నే ।
మఱునొకొ పుత్త్రులఁ గావం ।
గుఱుకొని నష్టంగఁ దగునె క్రూరాత్మకులన్ ॥

౨౪‡ సభాపర్వము.

క॥ వెఱచఱవఁ బట్టికొని వడిఁ ।
జఱచి జరాసంధునొడలి సంధులమెత్తుల్ ।
విఱిచి వధియించి యార్చెను ।
వఱలఁగ భీముండు భువన వలయంబదురన్ ॥

¶ ఆదిపర్వము ౭ వ యాశ్వాసమున శ్రీకృష్ణార్జునులగ్నిచే ఖాండవమును దహింపఁ జేయుచున్న సమయమునందింద్రుండు వర్షించుట-

* ఆదిపర్వము ౭ వ యాశ్వాసమున ఖాండదాహసమయంబున తక్షకవంశస్థుఁడగు నశ్వసేనుఁడను వాఁడు తల్లిని సంరక్షింపఁబ్రయత్నించుట-

§ ‘తఱుగుచున్నఁజూచి’ వి-పు- ల-పు.

† ఆదిపర్వము ౭ వ యాశ్వాసమున ఖాండవదాహమునకు మున్ను శార్ఙ్గకుఁడు జరితయందు పుట్టిన సంతానమును రక్షింపుమని యగ్నితో జెప్పి ఖాండవదాహానంతరము చెప్పినటుల కావించెనో లేదో యని సంశయించుట

‡ సభాపర్వము ౧ వ యాశ్వాసమున భీముఁడు జరాసంధుని చంపుట.

౨౮§ సభాపర్వము-

క॥ వెఱచఱవ నింతకంటెను ।
దఱుచుగ బాణంబులేసి తడయక పగఱం ।
జెఱుతునని యిసుము చల్లుచు ।
నుఱక ధనంజయుఁడు రణజయోన్నతుఁ డరిగెన్ ॥

౨౯¶ అరణ్యపర్వము.

క॥ ఎఱుకని యెఱుఁగక నీకున్ ।
మఱుకువమార్గాన్న తప్పు మఱువు మునన్నుఁ ।
గలకంటా క్షమియింపుము ।
నెఱినెవ్వరి కెఱుఁగనగునె నీచరితంబుల్ ॥

౩౦* ఆరణ్యపర్వము- (తుఁ జేసి ।

సీ॥ [అర్ధరాత్రమునప్పుడందుల కేతెంచె గజయూథములు జలాశ
యంబుధివిమలజలంబులాస్వాదింపఁ జనుదెంచు జలధరసమితియట్లు।
చనుపలో నిద్రావసక్తులై యున్నవారున్నతద్వీపములయుగ్రపాద
హతిఁ జేసి మర్దితులైరి కొందఱు దంతహతిఁ జేసి భిన్నాంగులైరి కొంద]
అలిచి ప్రాణభీతిఁ బలిచి మహీజంబు ।
లెక్కిరందుఁ గొందఱుక్కణంగి ।
[చనుప యిట్టిపాటఁ జెను పతియవినీతు ।
సిరియపోలెనడఁగి విరిసి చెడిరి] ॥

---

§ సభాపర్వము ౨వయాశ్వాసమున విదురుఁడు ధృతరాష్ట్రునితో పాండవులడవికిఁ బోవుచున్నరీతిం దెలియ జేయుచు నర్జునునిరీతి చెప్పుట.

¶ అరణ్యపర్వము ౧వయాశ్వాసమున కిరాతవేషమును విడిచి నిజస్వరూపంబులో నీశ్వరుండర్జునునకు ప్రత్యక్షమైనంతన తనుస్తోత్రము చేయుట

* అరణ్యపర్వము ౨వయాశ్వాసమున (నలచరిత్రమున) చేదిపట్టణంబునకు పోవుచు త్రోవలో బసచేసియున్న సార్థవాహసంఘము పానీయార్థమై చనుదెంచిన గజయూథముచే బాధనొందుట.

౨౭† అరణ్యపర్వము-

క॥ అఱపోఱడు కుఱుచచేతులు ।
నోఱవశరీరంబుఁ గలిగి యొరులకుఁజూడం ।
గోఱగాఁడుండియు మన్మథు ।
నొఱపులఁబడియెడు నితఁడు యువతీప్రియుఁడై ॥

౨౮‡ అరణ్యపర్వము-

చ॥ వఱలఁగ రాముఁడంతనన వచ్చుఁడు వచ్చి మహాప్రలాపియై ।
యఱచుచునున్న తల్లిని గృతాంతవశీకృతుఁడైన తండ్రినిఁ ।
గఱఁగని తీవ్రశోక పరిషద్దహతుండయి తత్ప్రకారముఁ ।
దెలిఁగి మహార్తమైనయు సహింపఁగనోపక క్రోధదీప్తుఁడై ॥

తన్నయభట్టుగారి ప్రయోగములు ముగిసెను.

ఇఁక నెల్లప్రగడ* గారి ప్రయోగములు-

౨౯§ అరణ్యపర్వశేషము

క॥ ఉఱవగు నారికపంటలు ।
గొఱియల పాఁడియును దఱచగున్ బురుషులకున్ ।
దెఱవలు చుట్టములయ్యెద ।
రెఱచియె భుజియింతురధిక నెల్లజనంబుల్ ॥

౩౦¶ అరణ్యపర్వశేషము-

చ॥ ఎఱుఁగక తప్పుఁజేసితి సహింపఁగ దేకడు దుర్భవంబునన్ ।
బఱుపకుమయ్య నాపుఁడు కృపన్ మునినాథుఁడు నివ్విధంబుగా

---

† అరణ్యపర్వము, ౨వ యాశ్వాసము న వికృతరూపుడై యుండలుడు మన్మథ బాధనొందుచున్నంత జీవలుడు వితర్కించుట-

‡ అరణ్యపర్వము ౩వ యాశ్వాసము న పరశురాముఁడు కార్తవీర్యపుత్రులచే చచ్చినతన తండ్రిని ధుఃఖించుచున్న తన తల్లిని చూచి ప్రతిజ్ఞ చేయుట-

* ఇఁక చెదలవాడ ఎఱ్ఱాప్రగడ ౧౦పు

§ అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసము న మార్కండేయుఁడు ధర్మరాజుకు కలియుగ ధర్మంబులు చెప్పుట-

¶ అరణ్యపర్వము ౫వ యాశ్వాసము న ధర్మవ్యాధుఁడు కౌశికునకు తన పూర్వవృత్తాంతంబు చెప్పుట-

నెఱుకపలంబునందుజనియించియుధర్మువు నెల్లనిమ్మగా|
నెఱిఁగెడుతల్లిదండ్రులకు నెంతయుఁ బ్రీతియొనర్తుభక్తితోన్ ||

౩౧* అరణ్యపర్వశేషము-

గీ|| పిఱికితనమేమఱుటయును నెఱవుతనము † |
[మెత్తబాటును గార్యంబు నెత్తెఱంగు|
నేరమియును విషయంబులంగూరుటయును |
గలుగువత్రికినొంపదుసిరితొలఁగిపోవు] ||

౩౨‡ అరణ్యపర్వము-

గీ|| [సవ్యకరమునందునునపసవ్యకరము |
నందును బర్యాయసంగతమగుచుఁ జూడఁ] |
గొఱవిద్రిప్పినయొప్పునమెఱసెఁబార్థు |
[గాండివము వాలుమూఁపులగనియనంగ] ||

౩౩§ అరణ్యపర్వశేషము-

మ|| పఱచున్దవ్వగఁ జేయలంతినిలుచుం బట్టీకఁజూసాసలం |
బిఱువోవుం బొదలందుడిందుఁ బొడముంబిట్టులికి- వేదాఁటుఁగ్ర |
మ్మఱిచూచుం జెవిదార్చిరిల్లుగలచున్మట్టాడుఁగోరాడు నే|
మఱినట్లుండుఁ దృణంబు మేయుమలయున్ మాయామృగంబిమ్ములన్ ||

౩౪¶ అరణ్యపర్వశేషము-

వ|| తెఱపిగనిదానవేశ్వరుఁ|
డుఱకఁ గృపాణమునవాఖగోత్తము నెఱకల్ |
నఱికినఁగూలెన తండిల |

---

* అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున గంధర్వులచేపరిభవింపఁబడిప్రాయోపవేశంబు చేయఁబూనియున్న దుర్యోధనుతో శకుని చెప్పుట.

† 'పిఱికితనము నేమఱుటయు గఱువుతనము' ము-పు.

‡ అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున ద్రౌపదినపహరించి పోవుచున్న సైంధవునితో నర్జునుఁడు యుద్ధము చేయుట.

§ అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున మారీచుండు మాయామృగంబై శ్రీరామచంద్రుల యెదుట చేయు చేష్టలు.

¶ అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున సీతనెత్తికొని పోవుచు రావణాసురుడు తనకాతంకము చేసినజటాయువును చంపుట.

నజవజ్రైపవనహతమహాభ్రిముఁబోలెన్ ॥

౩౫* అరణ్యపర్వశేషము.

క॥ అఱువది కోటులు కపివరు|
లుఱకజగత్త్రయముఁబెలుచను వ్రేత్తుగొనం |
దఱిగొన్నయిట్టిన నువఁగ|
నెఱ్ఱసికుమిముఁడరుసుదెంచిన్నృపవరుఁగనియెన్ ॥

౩౬† అరణ్యపర్వశేషము-

చ॥ ఉఱుముచునంత్యకాలజనితోగ్రబలాహకలీలవోఁపఁగాఁ |
దఱుచగుఘోరపుంబిడుగుతండముఁబోనిశరప్రతానము |
కఱ యవోఱగించుచుంగపిబలావళిద్రుంచికలంచైసేపున|
న్నెఱఁకులునొంచిబాణమయనీరధిముంచెరఘుప్రవీరుల్లన్ ॥

౩౭‡ అరణ్యపర్వశేషము-

క॥ వెఱగుపడి హార్ద్రరాగము|
గఱిగినఁగడువెల్లనైవదనముల్వాఁడిలన్|
దెఱగేదిఱిచ్చవడర|
త్తెఱఁదత్పరిజనములెల్లఁదగ్ధయువంతన్ ॥

౩౮§ అరణ్యపర్వశేషము-

చ॥ ఎఱుఁగక తప్పుగా మెలగనేనియుదానికిసైఁచి నేరుపు |
గ్గఱపిప్రియంబుతోఁగొలువుగైకొనఁగాఁదగుమీకుఁబాలురుం |
దెఱవలువృద్ధులుందమకు దెల్లముదప్పులుచేసిరేనియు |
న్మఱుతురుగానియల్గరుసమగ్రశమాన్వితులైనతాపసుల్ ॥

---

* అరణ్యపర్వము ౭వయాశ్వాసము నవానరవీరులు నానాదేశంబులనుండి సుగ్రీవునొద్దకువచ్చుట.

† అరణ్యపర్వము ౭వయాశ్వాసమునందింద్రజిత్తు లక్ష్మణుతోడ యుద్ధము చేయుట.

‡ అరణ్యపర్వము ౭వయాశ్వాసమున శ్రీరామచంద్రుడు రావణాసురుని సంహరించిన పిదప తనసమీపమునకువచ్చిన సీతతో నీవింతకాలము పరగృహంబున నుంటివి గాన నేనొల్లననినంత సీత మోహముం జెందుట.

§ అరణ్యపర్వము ౭వయాశ్వాసమున కుంతిభోజుండు కుంతిని దుర్వాసునకు పరిచర్యచేయ నియమించిన దుర్వాసునకామెం జూపి చెప్పుట.

౩౯¶ అరణ్యపర్వశేషము.

మ॥ నెఱయంబున్నమచందురుం బెనయునీ నెమ్మో
చిఱునవ్వొప్పఁగఁ జూడనీకపుల కప్పైవ్వొంద
కఁ బదరం బారినకున్నసంగరము వేడ్కన్ జేర
వలదం దోవఁగఁ జేసెనే యకట దైవం బెందుఁ

౪౦ * అరణ్యపర్వశేషము-

చ॥ ఎఱిఁగితి నేను నిన్ను విబుధేంద్రుఁడవీవు జగత్ప్ర
చ్ఛభవనీయ రక్షణమునందు వెలుంగుచునుం
న్నలువుగ నేను వేఁడుకొనయుక్తుఁడఁగాక వె
కఁ బడిసీవు వేఁడుటిది కర్జ మెనిర్జితదైత్య చెం

ఎఱ్ఱాప్రగ్గడగారిప్రయోగములు ముగిసెను.

ఇఁకసోమయాజిగారిప్రయోగములు.

౪౧† విరాటపర్వము-

క॥ ఎఱిఁగెడువారికి నైనను
గఱపక తక్కఁగుచితప్రకారము లెల్లం
గొఱలు హితులట్లగుటనం
దఱకును జెప్పంగవలయు దగి మెడు బుద్ధుల్॥

౪౨‡ విరాటపర్వము-

గీ॥ తొఱగవోకుండ మెకములు గఱవకుండ
బాడిదఱుగకయుండ నా పాటిగొల్ల
లిచ్చ మెచ్చఁగ నీదృష్టి కెక్కఁగఁ దుపు
నఱయ నేర్తునన్నెలు ముధరణినాథ॥

¶ అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసము
న కుంతి సూర్యవరంబున కర్ణునిఁ
గని లోకాపవాదమునకు బెదరి పె
ట్టెలోనుంచి యశ్వనదీప్రవాహము
నవిడిచియాతనికై దుఃఖించుట-
అరణ్యపర్వము ౭వయాశ్వాసము
న కవచకుండలములు నీయుమ్మని బ్రా
హ్మణవేషధారియై వచ్చిన యింద్రు
నితో కర్ణుఁడు చె ప
† విరాటపర్వము ౧
నందజాతవాసమున
ముచేయుచున్న పా
మ్ముఁడు చెప్పుట-
‡ విరాటపర్వము ౧వ
సహదేవుండు గో
రటుఁగొల్లవచ్చుట-

౭౩ § విరాటపర్వము (గుణముమోత్రంత।

సీ॥ [శ్రవణపుటంబులు వ్రియ్యంగఁ దాఁకి సంక్షోభంబు గావించె
బ్రహ్మాండభాండంబు వగులించి భూతనిశ్చైతన్యమొనరించె శంఖరవము।
గగనభాగంబెల్లఁ గప్పి క్రాలుచు బెగడడరించె నుగ్రంపుపడగపఱపు]
మిఱుమిట్లుగొని చూడ్కి పఱివోవఁ బెఱిగి పరిభ్రాంతి సేసెఁ గిరీటకాంతి
[తెల్లమిది గాండివంబును దేవదత్త ।
మును గపిధ్వజమును వాసవుని వరమునఁ ।
గన్నమకుటంబునగు వేఱొకొన్నైయైన ।
నుజ్జ్వలాద్భుతభంగులై యున్నె యిట్లు] ॥

౭౪ ¶ విరాటపర్వము-

గీ॥ అఱసికొని యెన్నిభంగులనైననతని ।
తెఱవుమన బారికగపడు తెఱఁగుగాంచి ।
యుడరి బాసటయై యెవ్వరడ్డపడిన ।
మెఱపు మెఱసిన తెఱఁగునఁ దఱియఁ జోరుము ॥

౭౫ * విరాటపర్వము-

క॥ అఱిముఱినంగము లెల్లను ।
న్గఱుముగనిల్లడరనర్జునుని యమ్ములకున్ ।
వెఱచఱచి సూతపుత్రుఁడు ।
పఱచెఁ బుడమియదుర్వ మత్స్యపతిసుతుఁ డార్వన్ ॥

---

౭౬ † ఉద్యోగపర్వము- (బాహు।

సీ॥ [కవలగ్రజన్ములకంటె నేమిటఁ గీడు ద్రుపదుఁ డల్లుండె తత్సుతులు

---

§ విరాటపర్వము ౪వ యాశ్వాసమునం దుత్తరగోగ్రహణమునకు వచ్చుచున్న యర్జునుం జూచి దుర్యోధనుతో ద్రోణాచార్యుఁడు చెప్పుట.

¶ విరాటపర్వము ౫వ యాశ్వాసమునం దర్జునుఁ డుత్తరునితోఁ దన్నరథంబున కెవ్వరడ్డపడినను తప్పించుకొని దుర్యోధనునికడకు నడిపింపుమని చెప్పుట-

* విరాటపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున కర్ణార్జునుల ద్వంద్వయుద్ధము.

† ఉద్యోగపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున ధృతరాష్ట్రుఁడు సంజయునిఁ బాండవులయొద్దకు పంపుచుఁ జెప్పిన వాక్యములు.

గర్వసముగ్రులుగా రెవిరాటుండును నాతనితమ్ములు నాత్మజులును।
ననదు లేసాత్యకియలఁతులఁ బోయెడువాఁడె వృష్ణికుమారవరుల నేకు।
లట్టియోధులు పోరన రవాయి గొందురే బాండ్యుండు కేకయపతులు నాఁడ।
మైనబంధులు మిత్రులు నగ్గలికలఁ।
గొఱఁతవడియెడువారెయందఱును గెల్వ।
నోపినను రుద్రునకునైన నోర్వరాని।
ధర్మపుత్రు కోపమునకుఁ దలఁకవలదె॥

౪౭ † ఉద్యోగపర్వము.

క॥ ఎఱకలు విచ్చుచుఁ దుండము।
దెఱచుచు వ్రేఁగడరి పోలితేలివివశుఁడై।
యఱచిన నోడకు మనిహరి।
నెఱి చకరఁగఁ ద్రోచి యెత్తె నెగయంగృపతోన్॥

౪౮ § ఉద్యోగపర్వము.

క॥ మఱచిరె ద్రౌపదిఁ గొలువునఁ।
బఱచిన బన్నంబు ధర్మపథముం దొలఁగక।
వెఱచుట కప్పటి కదిదగుఁ।
జెఱచినచో వేదకపలదెచిరతరకీర్తిన్॥

౪౯ ¶ ఉద్యోగపర్వము.

క॥ పెఱవారి నెల్లదఱమిడి।
నఱుకుదు బాంధుక్షితీశ నందనుల నురూ।
పఱ జేయ జేతులాడవు।
దఱుమరు నామీద నత్యుగ్రతవారున్॥

---

† ఉద్యోగపర్వము ౩వయాశ్వాసము నకర్ణుండు దుర్యోధనుతో గరుత్మంతు నివృత్తాంతంబు చెప్పుట.

§ ఉద్యోగపర్వము ౪వయాశ్వాసము నశ్రీకృష్ణుండు దౌత్యానంతరము పాండవులయొద్దకు వెళ్లుచు కుంతిని వర్తమానము లడిగి సంతసాపెం చెప్పుట.

¶ ఉద్యోగపర్వము ౪వయాశ్వాసము నభీష్మునికి సేనాధిపత్యముం గట్టుటకు ప్రయత్నించుచున్న దుర్యోధనుతో భీష్ముఁడు చెప్పుట.

౫౦* భీష్మపర్వము.

క॥ కోఱవియుఁ గోఱవియుఁ దాఁకిన।
తెఱఁగున నర్జునుఁడు సురనదీసూనుఁడు చూ।
పఱవోఁగడఁ దాఁకుటయుని।
ద్దఱదిక్కుల సైన్యములును దలపడియె వడిన్॥

౫౧ †భీష్మపర్వము-

క॥ ఉఱకవిరాటుబలముపై।
గోఱియలపిండునకుఁ గవియు కోల్పులి క్రియ బి।
ట్ట ఱగవిసి నదీసూనుఁడు।
నుఱుమాడె వియచ్చరులు వినుతి సేయంగన్॥

౫౨ ‡భీష్మపర్వము-

క॥ అఱవఱలయిన రథంబుల।
నెఱిదప్పకబడిన యశ్వనికరంబులచే।
దఱచు గగూలిన కరుల।
నిఱిగొని యొన్సమర మేదినీతల మెల్లన్॥

౫౩§ భీష్మపర్వము-

క॥ మ్మఱుతురె యాడినమాటలు।
బిఱుసని పోదను నెమీఁకు బెదరక యెదురయి।
తఱుముఁడు భీష్ముని గీష్ముని।
నెఱుగరెము న్నను గలుగ నేలా వెఱవన్॥

---

* భీష్మపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున భీష్మార్జునుల యుద్ధము- (ఇది యాశ్వాసాంత సమీపమున)

† భీష్మపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున భీష్ముడు విరాటబలముతో యుద్ధము చేయుట- (ఇదియు నాశ్వాసాంతముననే)

‡ భీష్మపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున దుర్యోధనుడు భీమునితో యుద్ధము చేసి మూర్ఛితుఁడైనే దదిరి భీష్మక్రో ఱులమారినంత భీష్ముడు భయంకర యుద్ధముం జేయుట

§ భీష్మపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున (మూడవనాటి యుద్ధమున) శ్రీకృష్ణుఁడు భీష్ముని పరాక్రమమున నిలువలేక పారిపోవుచున్న పాండవసేనను పురికొల్పుట- (ఈపై నిశ్రీకృష్ణుఁడు చక్రముం ధరియించి భీష్ముని మార్కొనబోవుట)

౨౪¶ భీష్మపర్వము-

క॥ వెఱచఱిచి వెగడుపడని।
వ్వెఱఁగందుచుఁ గురుబలంబు వీరులతనిఁద।
గ్గఱకంతనంతఁ జూడఁగ।
నుఱక నదీసుతుఁడు దాఁకె నుద్భటభంగిన్॥

౨౨** భీష్మపర్వము.

క॥ విఱుగుట నొచ్చుట మనదెసఁ।
దఱుచుగఁ జెప్పెదవు పాండుతనయులబలమే।
ద్దెఱదఱుఁగక పెనఁగుటపలు।
మఱు జెప్పవవకట యేమిమాయయొ దలఁపన్॥

౨౬*† భీష్మపర్వము-

క॥ అఱిముఱి గుఱ్ఱపు దడముల।
తఱికి కవలు రౌద్రరసమహోగ్రాకృతులై।
నఱికిన నచ్చట రథములు।
మఱపఁగ రాదయ్యె నుభయబలయోధులకున్॥

౨౭*ద్రోణపర్వము-

క॥ తెఱపిగొనినీవు సొచ్చినఁ।
బెఱుదన సొచ్చెదము రిపులు పెల్లగిలఁగనం।
దఱమును మాకిది యెంతయు।
నుఱునట్టివరంబు దీనినొసఁగుము పుత్రా॥

౨౮†ద్రోణపర్వము.

క॥ పెఱకితినలుగులు మేనులు।

¶ భీష్మపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున (మూఁడవనాటియుద్ధమున) భీముని యుద్ధవర్ణనము-

** భీష్మపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున ధృతరాష్ట్రుఁడు సంజయునడుగుట-

† భీష్మపర్వము ౩వయాశ్వాసమున (ఎనిమిదవనాటి యుద్ధమున) నకులసహదేవయుద్ధప్రశంస.

* ద్రోణపర్వము ౨వయాశ్వాసమున ధర్మరాజు పద్మవ్యూహమును భేదింపు మనియభిమన్యుతో చెప్పుఘట్టమున

† ద్రోణపర్వము ౩వయాశ్వాసమున

నెఱివడ నెల్లెడలఁ గలయనివిరితిహారులీ।
తఱినీళ్లు బ్రావకతె।
ప్పిఱవెల్లాకో శతుప్రెసైన్యభీషణమూర్తీ॥

౫౯‡ ద్రోణపర్వము.

క॥ ఎఱిగిన జేజేడు చెఱుచుటక్ష్
యొలుక మెయిన్ మనకు దైవమిచ్చినసిరి ఖు।
ట్లెఱిమినయీఁలోగక్రిగుసగ।
నలుకుమితఁడు దెగినమన మనఃపీడ దెగున్॥

౬౦¶ ద్రోణపర్వము.

చ॥ అఱిమిఱి దెర్లెఁ దేరులు గజావళి గూలెఁ దురంగమాంగము।
ల్గిఱిగొని యెన్మహిన్మటులు లెక్కకు మిక్కిలి సేనపాడుగా।
నుఱుపయిరప్పుగృష్ణుఁడు నినాదము భూగగనాంతరంబునన్।
దఱుచుగ నొత్తెనిర్మథిత దానవసైన్యముఁ బాంచజన్యమున్॥

౬౧* ద్రోణపర్వము. (ముల్।

మ॥ విఱిగెం బెక్కు రథంబులొక్క మొగి నుర్వింగూలె శుండాలం
ధటిఘ్ చైరా లెఁదురంగమావయవ సంతానంబు లింతింతలై
కుఱుకుల్లై భటాంగకంబులు రణక్షోణిం బ్రవాహంబులై
పెఱచెన్నెత్తురు భూతకోటివిహరింపం బ్రస్తుతింపన్ సురల్॥

౬౨† ద్రోణపర్వము.

క॥ మఱియున్నతని మెయి బాణము।

(సైంధవవధ ఘట్టమున) గుఱ్ఱములను సేదదీర్చుటకై నీళ్లు కావలెనని శ్రీకృష్ణుఁడర్జునునో చెప్పట- (ఈపైనిదవ్యాస్త్రముచే భూమినిపగుల గొట్టి నీరు తెప్పించి తక్షణమె గడ్డి పుట్టించుట మొ॥)

‡ ద్రోణపర్వము ౩వయాశ్వాసమున దుర్యోధనుడు కవచమును ధరించి యర్జునితో దలపడినప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడర్జునితో చెప్పట-

§ చేసుట ము- పు-

¶ ద్రోణపర్వము౩వయాశ్వాసమునం దర్జునపరాక్రమ ప్రశంస-(ఈపైనినృపసేనాదులెనముందు నర్జునుని మార్కొనుట-)

* ద్రోణపర్వము ౪వయాశ్వాసమున సాత్యకియుద్ధమున.

† ద్రోణపర్వము౪వయాశ్వాసమున (సాత్యకి యర్జునునకు తోడ్పడబోయినపిదప) శిశుపాలపుత్రద్రోణా

లఘువదిగేల్గా ఘనాబృహత్తుత్రిం డే।
ద్వైతసూతునొంపనాతం।
దత్తిముతినారాచతుతులనవిభుఁబొదివెన్॥

౧‡ విరాటపర్వము-

చ॥ పరివను డెందిగోగ్రణముఁ బట్టెననన్విని పిన్నగానమిఁ।
దరయక రాజనందనుఁడహంకృతిమైఁ జను డెంది సైన్యవి।
స్ఫురణముఁ జూచిభీతిఁ డనబుద్ధిగలంగినఁ బాఱఁ జొచ్చెని ।
ప్పురుషుని శౌర్యసంపద యాభూరిబలంబు నెఱుంగఁ డేమియుఁ ౯॥

పరి చనుదెంచె నంటే కాలరులు వచ్చె ననుట-ఇది రేఫ యయి పరివర్తించును.

౨§ శాంతిపర్వము-

చ॥ పరిమెయిఁ బాత్రివాని గనిపట్టి వెసన్ బెడకేలు గట్టి తే।
చ్చిరసురభర్త చూచియిటు చేరఁగ దేవలదీకృతఘ్నునిం ।
బొరిగొని వేతినుండనినఁ బోకడమాలిన వారమయ్యెయి ।
స్ఫురితశరీరముం దినఁగదోసము మాకని వారలొల్లమిన్ ॥

పెరుగుటయన్న రేఫయగుటకు—

౩¶ స్త్రీపర్వము-

క॥ పెరుగుట సిగ్గఁగజవులం ।
బొరయుట యరుచంబుగాఁగఁ బుట్టుట సావం ।
బెరయుట పాయఁబదార్థో ।
తర్కరముల నైజమదియెట్లు దప్పింపనగన్ ॥

చార్యులయుద్ధమున.(ఈపైని భీము నర్జునునకు లోడ్పడబొమ్మని ధర్మజుఁడు సెప్పుట)

విరాటపర్వము ౪వ యాశ్వాసము నందుత్తరుడు కౌరవసేనను జూచి పారిపోవుచున్న సమయమునచూచి కౌరవసైన్యములోని వారలు పరిహాస పూర్వకముగా జెప్పెడివాక్యము.

§ శాంతిపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున నాళీజంఘుచరిత్రమున. (ఆశ్వాసాంతసమీపమున)

¶ స్త్రీపర్వము ౧వ యాశ్వాసమునవిదురుఁడు ధృతరాష్ట్రునకు దఃఖో

౪* స్త్రీపర్వము.

లయవిభాతి॥ పెరుఁగఁగనిజాంగములు సరభస పరిస్ఫురణచురుదు
గజనావలులు నిరుపమవిధంబి।
[న్నరపతిబలంబనఁగఁగరయుగముతో లవియనురమాచదించె
లుచఁదోరుఁగఁగబోరిన్నె।
త్తుకలు ముఖరంధ్రములఁ బరవశతమానస్థమునఁ బోరయుట
కఁజొచ్చియనుసరిగొనఁగఁగంటి।
న్వరసుతునకిప్పుడను పరమపదవిన్మగుడఁగురున్నృపతి యాప్రి
తిమఁబోరినిటుల్కఁబుచ్చెన్]॥

౫† భీష్మపర్వము-

చ॥ కరమునసున్నమూలమునఁగ్రమ్మమెఱుంగులుశత్రుసైన్యభీ।
కరములుగాగజాశ్వభటకాయములంగుదిగుచ్చినట్లుగాఁ।
జెరుపుచువచ్చువానిఁగురుసింహుఁడుచూచిమదాంధసింధురో।
త్కరరభసాతిభీషణముగాఁగవిస్సెంబటువికిమోద్ధతిన్॥

౩౦ లక్షణము

క॥ మనమునను మనమునందన।
మనమునయందనఁగమఱియు మనమందనఁగా।
దనరారి పెక్కు తెలుగుల।
బనిగొను నీసప్తమీవిభక్తులు కృతులన్॥

మనమున,మనమునందుఅనునివిరెండుశబ్దములనుస్ఫుటములే- మనమునయందు, మనమునందుఅనువానికుదాహరణములు తెలుపఁబడును—

౧* అరణ్యపర్వశేషము- [శంభుదాసు]

చ॥ ఉరమునయందుగన్నులు పృథూదరదేశమునందు నోరుబ్రి।

వశమునంబడిచేయుట-

* స్త్రీపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున ధృతరాష్ట్రుడుఉక్కుభీముని పిసుకుట-

† భీష్మపర్వము ౩వయాశ్వాసమునం దలంబును చేత నిలావంతుఁడు చచ్చినదిచూచి ఘటోత్కచుఁడు కౌరవసైన్యంబు నుఱుమాడుట-

* ౩౦యవ పేజీలోచూచునది-

[స్ఫురితభుజద్వయంబుగల భూమిధరోన్నత భావముం గరం
బరుదుగ నుగ్రమైని వికృతాకృతితోడ నశేషసత్త్వఘ
స్మరుడగుచున్నవాని బటుసత్త్వఁగబంధుని గాంచి రచ్చటన్] ॥

౨† శ్రీనాథుఁడు- నైషధము.

మ॥ ఒకరత్నంబు విదర్భదేశమునయందుద్భూతమై పార్థివ
ప్రకరంబుం భ్రమియింపుచున్నయది [సౌభాగ్యప్రభానిత్యల
క్ష్మీకసంకేతనివాసమై మదననిస్త్రింశంబు నాభీమక
న్యకనాఁ గా దమయంతినాఁ గలుగుపర్యాయాభిధానంబులన్॥

౩‡ ఉద్యోగపర్వము- [సోమయాజి]

స్రగ్ధర॥
[గాండీవజ్యారవంబుత్కటమయి చెలువం గప్పినం భీము [బాహా
దండం బందోప్రశుంభద్గదజడియుచు రౌద్రంబుగా దోఁచినన్ వే
దండద్వంద్వంబు మాడ్కిం దఱిమి కవలు మాద్ర్యగ్గతిం దాకినం జా
కుండంబో కుండ గౌరవ్యులకు వశమె బిట్టోర్చి మూర్ఛిల్లకుండన్ ॥

౪§ ఆముక్తమాల్యద [రాయలు]-

ఉ॥ [ఎన్నినుగూర్తునన్న విను మీమును దాల్చిన మాల్యమిచ్చు] న
ప్పిన్నది రంగమందయిన పెండిలి సెప్పను [మున్నగొంటి మే
వన్నదండయొక్క మగవాఁడిడ నేను తెలుంగురాయడ
న్నన్నడరాయయ కొఱ్ఱుడవఁగప్పప్రియాపరిభుక్తభాకఱ్ఱన్]॥

---

౩౧ లక్షణము.

క॥ సేవింతురనెడి చోటను
సేవింత్రి యొక్క వేళ* జెప్పిన జెప్పం
గావచ్చు నుకబ్బంబుల
సేవింత్రు నిలింపు లిందుశేఖరు ననఁగన్॥

---

† ౩౦యవ పేజీలో చూచునది.
‡ ౨౦యవ పేజీలో చూచునది.
§ ఆముక్తమాల్యద ౧వయాశ్వాసము న ౧౮వపద్యము.
* 'చోట' అ-పు,

ప్రయోగము:

౧ * ఆదిపర్వము- [నన్నయభట్టు]-

గీ॥ తగిలి రుజయు జరయుఁ దైవవశంబున।
నన్యు నేని వానిననుభవింతు రి।
గాక యెట్టి గిరియెట్టి కడఁగి యూరెంటి జే।
కొందురయ్య యెట్టి కుమతులయిన॥

---

32 లక్షణము.

క॥ మహితహలంత ప్రథమా।
బహువచనాంతాక్షరముల పై నిలుపదగున్।
బహుళాకారాంతపదప్ర।
నిహిత ప్రథమావిభక్తి నియతిఁ దెలుఁగునన్॥

‡ అకారాంత పుల్లింగ ప్రథమావిభక్తి వలె నే నిలుపవలెననఁగా- అకారాంతశబ్దము రామశబ్దము- దీనిమీద ప్రథమావిభక్తి నిలిపితే రాముఁడు- ఇటువలె హలంతముల పైఁగూడ నిలుపవచ్చునను‡- తకారాంతశబ్దమునకు పరీక్షితుఁడు- దకారాంతశబ్దమునకు గోత్రభిదుఁడు- సకారాంతశబ్దమునకు పురోధసుఁడు- శకారాంతశబ్దమునకు ఏతాదృశుఁడు* । బహువచనమున నందే తాదృశులు- ఇటువలె నేయనుక్తశబ్దములకు గూర్చునది-

---

33 లక్షణము.

గీ॥ తొడఁత్రియాంధ్రవిభక్తుల తోడఁ గలసి।

---

* ఆదిపర్వము 3వ యాశ్వాసమున యయాతి చెదు పుత్రముఖ పుత్రులం బిలిచి తనముదిమిని వారల స్వీకరింతు మనినంత వారలు చెప్పుట-

‡ ఈ చిహ్నము అధర్వ గ్రంథము లో పుస్తకమున లేదు-

* ఏతాదృశుఁడను రూపము క్విప్ప్రత్యయాంతంబగు ఏతాదృశ్ అనుశబ్దరూపంబని కవి యభిప్రాయము- కన్ ప్రత్యయాంతంబైన ఏతాదృశశబ్ద రూపమైన యెడను ఘృతస్పృశుఁడ నియుదాహరింపనొప్పను-

సంస్కృతసమస్తములు కొన్ని జగతిఁబఱఁగు ।
స్థిరభుజబలంబునంజితత్రిపురుషుఁడంబి ।
కామనోవల్లభుండనుకరణిధరణి ॥

ప్రయోగము

౧‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

చ॥ ఫలపవనాంబుభోజనకృశవ్రతతృప్తులఁ జేసిచూడదు ।
బఱలతనులయ్యు బ్రాహ్మణులపారతపోబలసంపదన్మహా ।
బలయుతులట్టివారలకుభవ్యులకెన్న నసాధ్య మెందలన్ ।
గలదె చరాచరాఖిలజగంబులఁబెద్దలగారె చూడఁగన్ ॥

౨* అందునను-

గీ॥ పరగ నన్నుసాల్వపతి వరియించినఁ ।
దండ్రి చేతఁబూర్వ దత్తనైతి ।
[నన్ను హీనునకును నయంబు సెయ్యది ।
ధర్మవేఱిఁగి దానిఁదలఁపుఁడీరు] ॥

౩† నైషధము [శ్రీనాథుఁడు]

ఉ॥ కాంచిరి నిర్జరేశ్వరులఖండితరూపవిలాససంపదన్ ।
వంచితపంచబాణుఁడగు వానిసమంచితసారధీరతన్ ।
గాంచన భూధరంబునకు గాదిలినెచ్చెలియైనవానిని ।
ర్వంచితదానశక్తి సురరత్నముబోలెడువానినైషధున్ ॥

౪‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

ఉ॥ [ఆయమునర్వమున్విడిచి యన్యపతుల్ పనిసేయునట్లు]గాం ।
గేయభుజాప్రయంబున నికృత్తసమస్తవిరోధివై [కుమాం॰ ।

౧౮౨వ పేజీ చూడవలెను.

ఆదిపర్వము ౪వ ఆశ్వాసమునందు భీష్మునితో కాశీరాజసుతయగు నంబ చెప్పువాక్యము.

నైషధము ౩వ ఆశ్వాసమునందింద్రాదులు స్వయంవరమునకుపోవుచున్న నలునికనుగొనుట.

‡ ఆదిపర్వము ౪వ ఆశ్వాసమున ధృతరాష్ట్రునికి పట్టాభిషేకము చేసి భీష్ముడు రాజ్యము సేయుట.

§ గేయభుజాబలంబున నికృత్తసమస్తవిరోధివాఁడయినవాఁ, ము-ఘ్న.

రాయి శశక్తిశాలి. ధృతరాష్ట్రుడు రాజ్యము సేయుచుండెన ।
త్త్యాయితక్కిర్తి తోడనకు హస్తిపురంబది రాజధానిగాన్] ।

౫॥ అరణ్యపర్వము [నన్నయభట్టు]

ఉ॥ వీకను నశ్వమేధములు వేయొనరించిన ధర్మశీలుడి ।
క్ష్వాకుకులోద్భవుండు బలవంతుడనంతయశుండ వార్యవి ॥
వ్యాకరుడుత్తముండు యువనాశ్వుడపత్యము లేమి చేసిదుః ।
ఖాకులు డైపరిధానవరులందు సమర్పితరాజ్యభారుడై ॥

౬* అరణ్యపర్వము- నన్నయభట్టు

క॥ ఘనుడీ పార్థుడు నావల ।
ననుదివ్యాస్త్రప్రయోగనైపుణ్యండై ।
ద్దనుజుల † నివాతకవచుల ।
ననిజంపి సురాలికిం బ్రియం ‡ బొనరించెన్ ॥

---

౩౮ లక్షణము.

గీ॥ కడలముత్వంబు గల తెన్గునుడువులోలి ।
రహిని దేవమనుష్యపరంబులైన ।
ముత్వముల బాసి దగడుత్వముల భజించు ।
బల్లిదుండ కళ జుండను భంగి శర్వ ॥

ప్రయోగము

౧౬ అరణ్యపర్వము నన్నయభట్టు

గీ॥ (లాభ ।
పంహానుల వార్యపరాక్రములాపాండుకుమారులాఖండ
లయుతపాణులు గ్రాహవకాంక్షులు త్సాహపరులు ।
యంఢుబకహిడింబాసురులను వారినాహవమున] ।

---

* ఆదిపర్వ ... చెప్పినంత యాశ్వాసము ... కష్టమైన యౌశకుమాంధాతృ ... జాంపువనినంత ... నననూశ్వాసము ... బుగా ... యొద్దకు ... కట- ... యయ। ద్దనుజు

† ల’ ము- పు.

‡ సురావళికి బ్రియం ము- పు.

§ అరణ్యపర్వము ౧౯వ యాశ్వాసమున వ్యాసులు ధృతరాష్ట్రునకు బ్రసురభిసంవాదము జెప్పిన పిదప మైత్రేయుండు దుర్యోధనుం జూచి చెప్పుట

జంపెనాగాయుతసత్త్వుఁ జరాసంధు నెక్కటి నోర్చినయక్కజుండు
[ఘోరవనమున వీరుఁ గిమ్మీరుఁ డనుసు।
రారినిశ్చలభీకరాకారుఁ గిట్టి ।
పోరవధియించినట్టిసమీరజునకు ।
భూరిబలునకు మాఱ్కొనువారుగలరె]॥

౨* అరణ్యపర్వశేషము శంభుదాసు

క॥ పట్టువడినసుగ్రీవుని ।
కట్టెదురుగవచ్చియడరికలుషితమతియై ।
దట్టుఁడు లక్ష్మణుఁ డసురను ।
బిట్టేచెను పిడుగువోనిపృథుబాణములన్ ॥

౩¶ విరాటపర్వము సోమయాజి

ఉ॥ ఆవలవచ్చునాపదలకన్నిటికోర్చిలతాంగిఁ గూర్చికా ।
కీవెడమాటలెన్నరలఁ డెన్నివిధంబులఁ జూపి చెప్పినం ।
గావలుఁ డైనవీఁడు దగుకార్యమువట్టునెవీనికెమ్మెయిఁ ।
జావునిజంబుమన్మథునిశాతశరంబులనైననక్కటా ॥

ఇటులనే । బెట్టిదుఁడు । బల్లిదుఁడు । నెయ్యుఁడు । ఉక్కివ్రడు ॥ బెట్టిదుఁడనఁగా బెట్టిదమైనవాఁడనుట-

---

౩౫ లక్షణము.

క॥ పోలగ నెల్లిద మనుచో ।
నేలిద మనియొక్కవేళ నిడదగు కృతులన్
ఖాలాక్షుత్రిపురవిజయం ।

---

* అరణ్యపర్వము ౭ వయాశ్వాసమున కుంభకర్ణుండు సుగ్రీవుని పట్టుకొని నంతలక్ష్మణుండు మార్కొని వానివిడిపించుట.

¶ విరాటపర్వము ౨ వయాశ్వాసము నసుధేష్ణకీచకునితో ద్రౌపదియందలిమోహమును విడువుమని చెప్పినంత నతను నేను బ్రదుకుట కీకష్టమైనయెడల ద్రౌపదిని పిలుపింపుమనినం సుధేష్ణ యాజ్ఞగత్యంబుగా ననకొనుట.

ళ్లెద మైవినుతి కెక్కె నిలననుపూడిరిన్ ॥

ప్రయోగము

౧* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

క॥ బాలుఁడనితలఁచిరిపుతో ।
నేలిదముగ గలసియనికి యుద్యోకార్యమేయు ।
తృళ్లానలకణమించుక ।
చాలదె కాల్పంగను గిరిశైలాటవులన్ ॥

౩౬ లక్షణము.

క॥ వినుచుండె వినుచునుండెం ।
దనకిచ్చెను తనకునిచ్చె, ధర్మవుధర్మం ।
బును, ప్రాక్రీమంబు ప్రోడిమ, ।
మొన్నరంగన నొనరగనఁగ నుభయము జెల్లున్ ॥

౩౭ లక్షణము.

గీ॥ అనక నాక, మీ రీరును, చను నె చన్నె, ।
భయపడి భయంపడి మఱియు భయము పడియు, ।
నుష్మాలిక యుష్మాలికమును, నూర్ధ్వరేతుఁ ।
డూర్ధ్వరేతసుం, డనిచెప్ప నొప్పుగృతుల ।

౩౮ లక్షణము.

గీ॥ అవని రెండవమూడవయనుపదముల ।
కచ్చుయతి గూర్చఁ జెల్లు రెండవసురద్రు ।
మంబు ధస్తులకంబికామానసాంబు ।
జారుఁడిందుశిఖామణియన్నయట్లు ॥

* ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసనము కణికుడు దుర్యోధనునకు రాజనీతి చెప్పుట

ప్రయోగము

౧† సభాపర్వము. [నన్నయభట్టు] (దర్థ— మొండెఁ।

సీ॥ ఆయంబునందు నాలవ భాగ మొండెఁ మూఁడవ భాగ మొండెనం
[గాని మిక్కిలి సేయఁగాదు వ్యయంబని యవధరించితె బుద్ధి నవనినాథ।
యాయుధాగారధనాధ్యక్షతల నుండు వర వాజి వారణావళుల యందు
భండారముల యందుఁ బరమవిశ్వాసుల భక్తుల దక్షులఁ బంచితయ్య।
గురుల వృద్ధ శిల్పివర వణిగ్బాంధవ।
జనుల నాశ్రితులను సాధుజనులఁ।
గరుణఁ జేపట్టి కమును పొరయకుండఁ గాచితె।
సకల జనులు నిన్ను సంస్తుతింప]॥

౩౯— లక్షణము.

గీ॥ ఎఱుకగలవారె యనుచోట నెఱుకగలరె।
యిట్టివారె యనెడుచోట నిట్టిరె యగు।
సేయఁగలవారె యనుచోట సేయఁగలరె।
యనుచు లోకప్రసిద్ధోక్తి యగుట శర్వ॥

ప్రయోగము

౧‡ సభాపర్వము [నన్నయభట్టు] (కడుకుఁ।]

సీ॥ [తద్ద్వారపాలురు దారుణాకారుల పారబలాఢ్యులు పాథు—
జను దెంచి సురరాజసన్నిభు నాతనిఁ జూచి యచ్చెరుపడి శూరులెందు।
నీయట్టి రేకారు నృప~~వర~~పార్థ్యప్తమహ్య నీవిజయవిఖ్యాతిశయము।
[వసుమతీనాథు లెవ్వరు నిట్లు బలిమిమై నిటవచ్చి రేతొల్లి యే యుగముల।

---

† సభాపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున నారదుఁడు ధర్మరాజునకు రాజనీతులు చెప్పుట.—

‡ సభాపర్వము ౧వ యాశ్వాసము— భీమార్జున దిగ్విజయంబులం దర్జునుఁడు ఉత్తరకురుదేశంబులకుం జని హరివర్షంబను పురంబునకై విడిసినన్ అచ్చటి ద్వారపాలురర్జునుఁ బ్రశంసించెయుట.—

నున్నతపరితాపయుక్తరకురుభూమ్య ।
లందు రిజనులు వీనవనిచరుల ।
కివియగోచరంబు లివియు సాధించిమె ।
య్యవిగొనంగ లేవు తవిరి నీవు ॥

౫§ విరాటపర్వము- [సోమయాజి]

ఉ॥ [రోహిణియొండెనొండెను నరుంధతిగాక మనుష్యజాతిస్త్రీ ।
యీహరిణాక్షి చెల్వమున కెత్తెఱఁ జూడుగ లునాఁ చికోలుగా ॥
దాహితగౌరవంబగు శుభాంగము దేజముఁ జూడబుద్ధిసం ।
దేహముఁ బొందుచున్నది] సతీజనులిట్టి రెరూపసంపదన్ ¶ ॥

౬* అరణ్యపర్వము వాగనుశాసనుఁడు-

క॥ అమితమగునీ దుతపము మ ।
హిమమెఱుఁగకయుట్లు చేసె నిదిదీనిసహిం ।
పుము దయమతైన్యనిరో ।
ధము వాపుము మెఱుకగలరెయబలలు ధరణిన్ ॥

౭† అరణ్యపర్వము [నన్నయభట్టు]

క॥ అలయక నేఁడులు గడుచె ।
కుర లు జీవించుట నెరగలు గుటయుంగడువృ ।
ద్ధులల క్షణమె జ్ఞానము ।
గలఁడేనియు బాలుఁడైన గడువృద్ధు మహీన్ ॥

జ్ఞానము గలఁడేని యునఁగా కలవాఁడేయనుట-

౮‡ ద్రోణపర్వము [సోమయాజి]

క॥ గురులకుభక్తుఁడు దారుఁడు ।

§. విరాటపర్వము ౧వ యాశ్వాసము నసైరంధ్రీవేషంబున వచ్చుచున్న ద్రౌపదిం జూచి పౌరులు తలంచుట-

¶ "సతీజనమిట్టిదె యేజగంబులన్" అని ముద్రితపుస్తకమున నున్నది- "సతీజనులిట్టిరెరూపసంపదన్" అనునది దొరకమిచే దీనిపాఠభేదము నితలంగ నేర్పుటయయినది-

* అరణ్యపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున రోమశుఁడు ధర్మజునకు సౌకన్యాఖ్యానంబుఁ జెప్పుట-

† అరణ్యపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున రోమశుఁడు ధర్మరాజునకష్టావక్రచరితంబు చెప్పుట-

§ ద్రోణపర్వము ౨వ యాశ్వాసమునం దర్జునుఁడభిమన్యునకై దుంఖించుట-

గుణగలఁడు శౌర్యధైర్యగాంభీర్యధురం।
ధరుఁడు మొగమోడు నాసుర ।
వరపాత్రుని లేమికోర్వవచ్చునె చెపుఁడా॥

౪౯ అరణ్యపర్వశేషము- [శంభుదాసు]

నా॥ ద్యూతవ్యాజమునన్ సభాంగణములో దుర్యోధనుండట్లు దు।
ర్నీతింగూడి యొనర్చినట్టి యఘములెన్నంగ రూపదైర్యోన్నమ ।
చ్ఛేతస్సారుఁడవైననీకొకనికిన్ జెల్లెన్ సహింపంగవి ।
ఖ్యాతక్షాంతులు తేరె ధార్మికులు నిక్కంబిట్టి రే యెవ్వరున్ ॥

---

౫౦ లక్షణము.

చిగిరిచె చిగిర్చె చిగిరించె చివిరిచె నన।
మనిచెమంచెను వినుపించె వినిచె ననియు ।
కుర్మరిచె కుర్మరించె చేకూరె ననుచు ।
చేకురెనటంచు జెప్పంగ జెల్లు కృతుల ॥

---

౫౧ లక్షణము.

గీ॥ అంతమాత్రంబనంగను నంతమాత్రి ।
యనఁగ చైదమనం జైదియనఁగ జెల్లు ।
నాటగోలెయనంగను నాటగొలెయ ।
నంగ జెల్లును కృతులంతనంగమథన॥

ప్రయోగము

౧ అరణ్యపర్వము నన్నయభట్టు.

౧౫— కర్ణంబు నీలోత్పలశ్యామమైతను వెల్లఁగల హంసధవళమైన।

అరణ్యపర్వము ౪ వ యాశ్వాసము శ్రీకృష్ణుడు సత్యభామతోడ పాండవుల యొద్దకు వచ్చిన సంభాషి చట చింతలో ధార్మికులని రెయు

కంబ్బుధ్విలోనె వ్యారుణ్ ॥” ము-శ్రు-
† అరణ్యపర్వము ౩ వ యాశ్వాసము న కృష్ణ ప్రసంగము ధర్మరాజునకు పరశురాముని మహిమ చెప్పనా [illegible]

యట్టిగుజ్జములు వేయిక్క న్యకుంటువయినోపు దేనిమునీంద్రదీని ।
నమరఁగఁబెండిలియగుమిదివహ్నికులధర్మంబునావుడుఁదనరఁబెండ్లి ।
యగువేడ్కభార్గవుఁడప్పుడవరుణేంద్రుపాలికిఁ జనివానిఁబడసితెచ్చె]

నవసినాథగంగయందుఁగన్యాకుబ్జ ।
పురమునందునొండబుట్టినట్టి ।
హయసహస్రమమలమైనాటగొలెనశ్వ ।
తీర్థమనఁగబరఁగుదీనిపేరు‡ ॥

§ అరణ్యపర్వశేషము [శంభుదాసు]

ఉ॥ పుట్టినయాలునాల్గుగొలెపాంపిరి‡వోయిజగంబులన్నియున్ ॥
దట్టుఁడవైజయంచితిముదంబుననీదు మహత్త్వమెంతయుం ।
జెట్టలుగాదె యిట్టియవిజేయుఁడవింద్రపదంబునీకగాఁ ।
బట్టముగట్టియేలుముగ్ధపన్నమమునెల్లనువహ్నిసంభవా ॥

---

౮౨ లక్షణము.

గీ॥ పారుగల్లుతమ్ముడన్ పదములోలి ।
దగసమాసంబులైన దుత్త్వముల బాయు ।
నల్లువాండ్రైనపారువాండ్రైనగతమ్ము ।
గుజ్జలన తెన్గుపదములు కొన్నియిట్లు ॥

గద్యము॥

ఇదిశ్రీమదశేషమనీషిహృదయంగమమృదుపదనిరంతరశబ్దాంతరీరామాయణఘట నావైదుషీధురంధరాడిదము బాలభాస్కరతనూభవసరసకవిత్వవైభవసౌజన్యనిధానసూరయాభిధానప్రణీతంబైనకవిసంశయవిచ్ఛేదనంబను లక్షణంబునందు ద్వితీయతరంగము ॥

---

‡ 'హయసహస్రమమలమైనాటఁగొలెను । నశ్వతీర్థమనఁగనద్యోనదియా' ము-పు.

§ అరణ్యపర్వము ౯వ యాశ్వాసము నం దిందుదీందు కుమారస్వామితో యుద్ధముచేసి రేయిడిపోయిన పిదప మహాముని యొ చెప్పెట.

‡ 'యాలు నాల్గనుబొఁపిరి' ము-పు.

తృతీయాశ్వాసము

౪౩ తద్భవపదలక్షణము.

సీ॥ అఇఉఋలానిడుదలేవిలునోఙౌలునువర్గాదిమతృతీయవర్ణకములు
యరలవల్సాగూడ నైదైదులకరములుగల్గిశుద్ధాంధ్రమ్మనదనో॥
చజలులేవవిరెంపుచజలగునైఙౌలకయియవులగును ద్విత్వైకవర్ణ
ములువిడియిఉవర్ణములగును 1. నెఅనున్నలఅనున్నలగునొకయవస
వర్ణముల నైన మాత్రల వలన నైన । (రమున॥
వికృతితద్భవమునదగావింపవలయు ।
నదియపాకృతరీతిద్వైయతిశయిలు ।
వీని పద్ధతు లెతిగింతు వినుడు దెలియ॥ ౧॥

గీ॥ 1 లుక సుడి సున్న కారయు కియ్య దోలగు ।
2 కార యొకకచో వొలంగకయ యుండు ।
3 హ్రస్వవర్ణంబు లగునుదీర్ఘాక్షరములు ।
(నను గులగు క్రిందిమీదసంజ్ఞాక్షరములు)॥ ౨॥

గీ॥ 1 ద్విత్వవర్ణంబులగును మీదిదియయొండె ।
క్రిందిదియయొండెలోలగును 2 జెంచడుమున్న॥
లొకక కొన్నిపదంబుల కురగ భూమ ।
3 కలుగుబంధుతతటవర్గములకు శక్య॥ ౩॥

సీ॥ 1అ 2 ఇ3 ఉ 4లేకారంబులాదేశములు (ముబులాగమం
బులుపరిథ మైకవచన॥
మున) కేత్వమూలఘుత్వము భజించు దానికినాదేశమియయగునలికనేత్ర
6యిరి 7యిర 8మువ (యడి) 9యేరులాదేశంబులగు కొన్నిపదము
లకయుగ నేతి॥
పొల్లలొన్నుపదాంతహల్లులుపరమేశ)10హయలకాదేశమ్ములచ్చులగను
1 బొల్లుద్విత్వంబు లాగమంబులగు శబ్ద ।
సరళతకుకొన్ని యెడలను చంద్రమాళి ।
12 తద్భవము దేవమనుజశబ్దంబు లైన ।

నుడుగు నొక్కొక చోటఁ దుమాగమంబు॥ ౪॥

గీ॥ 1 ధరయథాపూర్వవర్ణశబ్దప్రతతికి ।
నొల్లి కొన్నిటికాదేశము త్వమగును ।
తద్భవంబుజ్విభక్త్యేకతన్ భజించు * (?) ।
తెలుచుగాఁ దీని పద్ధతు లెఱుఁగవలయు॥ ౫॥ (జించు॥

సీ॥ 1 వర్గంబులద్వితీయవర్ణ 2 చతుర్థవర్ణములు తదాదివర్ణతభ
3 నణళల లకు రేఫలకు తథదధలకు టడలకాదేశంబు డత్వమగును
4 ఢాలకు చసలు కకారంబు చేకూరు 5 శషచల కెల్లను సత్వమగును ।
6 కత్వహత్వములకు యత్వమాదేశమౌ 7 జ్ఞణలల నత్వంబు సంభవించు ।
వరుస 8 తచ 9 రల 10 వస 11 టడ 12 వప 13 నణలకు ।
14 కగల కన్యోన్యసంప్రాప్తి గలుగుచుండు ।
యతులకును బలెవర్ణైక్యమగును తలుచు ।
15 ణనములు తదాదివర్ణబాంధవముగాంచు॥ ౬॥

క॥ 1 మత్వమునకు వత్వంబగు ।
(వత్వమునకు గత్వపత్వబత్వంబులగున్ ।
ఖత్వంబువరుసకత్వము ।
గత్వంబగు చుండు శైలకన్యాభరణా)॥ ౭॥

క॥ 1 ఋత్వమునకు (నిత్వమ్మును) ।
నేత్వము సిద్ధించు 2 నోత్వమెనయు నుత్వం ।
3 ఔత్వమునకు నోత్వంబగు ।
4 నైత్వం బేత్వమగుసుమశరాసనమథనా॥ ౮॥

గీ॥ 1 హాజబలకు బిందుపూర్వక మయ్యె నేని ।
గత్వమాదేశమగుచుండు కాలకంఠ ।
2 యత్వమునకు నాదేశము జత్వమగును ।
3 యఘాష్మలంత స్థలును భేదమొందకుండు॥ ౯॥

గీ॥ 1 అచ్చులకు వత్వమాదేశమగును 2 రిత్వ ।
మగును ఋత్వంబు 3 మత్రివిభక్త్యేకలోప ।
ములగు పదములు తద్భవంబులగుకొన్ని ॥

---

* జ్విభక్త్యేకతన భజించు, వి. వృ.

4 కొన్నిమాత్రైకవికృతులగున్న పోశా॥ ౧౦॥

సీ॥ 1 కలుగుబంధుత్వమనునాసికలను నెల్ల ।
2 వగవవర్ణంబులేక భావమున జెలంగు ।
3 తాలవునుయాలుజనియించు నీలకంఠ ।
4 యదుకబడు కాఁగిరలోకకొన్నిపదములకును॥ ౧౧

ఉదాహరణము

ర, 1. యువతి - ఉవిద.
నిశ్రేణి - నిచ్చెన.
శష్కులి - చక్కిలము.
జ్ఞాని - జాణ.
వీనికి అకారమాదేశము.

ర. 2. కాకము - కాకి.
కుద్దాలము - గుద్దలి.
నీవారము - నివ్వరి.
ఢక్క - ఢక్కి.
శృంఖల - సంకిలి.
చంపకము - సంపంగి.
మానుషశబ్దము - మానిసి.
కూష్మాండము - గుమ్మడి.
పిష్టము - పిండి.
శ్రవశ్శబ్దము - చెవి.
ద్వయము - దోయి.
లాంగలము - నాగలి.
మృత్యువు - మిత్తి.
ఖర్జువు - గజ్జి.
పశువు - పసి.
ఖడ్గము - కత్తి.
ద్వీపము - దివి.
రాక్షసుఁడు - రక్కసి.
తాళము - తాడి.
కట్వ - కంకటి.
సురత్రాణశబ్దము - సురితాని.
వీనికి ఇకారమాదేశము.

x - 1. యథాపూర్వాక్షరముల మీదనుత్వాదేశమువచ్చను.
వృద్ధశబ్దము - వృద్ధు.
మూర్ఖశబ్దము - మూర్ఖు.
దుష్టశబ్దము - దుష్టు.
ధూర్తశబ్దము - ధూర్తు.
మూకశబ్దము - మూకు.
పన్నీరము - పన్నీరు.
రూపము - రూపు.
కళంకము - కళంకు.
మీనము - మీను.
వాదము - వాదు.
నాదము - నాదు.
వర్ణము - వర్ణు.
శీతము - శీతు.
పట్టము - పట్టు.
అంగము - అంగు.
స్థలము - తావు.

ర - 3. అయథాపూర్వాక్షరముల మీదనును ఉత్వాదేశమువచ్చను.
యామము - జాము.
వైద్యుఁడు - వెజ్జు.
కాచము - గాజు.
రాజన్ - రాజు.

తేజము - తెజు -
భుజంగము - బొజాంగు -
ఘోరము - ప్రోలు -
ఏకశబ్దము - ఒక్క
దర్వీ - తెడ్డు -
కాలము - కారు -
స్తంభము - దబ్బ -
సత్యము - సత్తు -
జంగముండు - జంగము -
కుబ్జశబ్దము - గుజ్జు -
వేత్రము - బెత్తు -
వయస్తపో } వయసు
మనశ్శబ్ద } తపసు
ములమీద } మనసు
యోధు - జోదు -
అంఘ్రి - అడుగు -
గర్భము - కడుపు -
సంధి - సందు -
కంఠము - గొంతు -
స్తనము - చన్ను -
భట్టుడు - బంటు -
తిలము - నువ్వు -
స్థలము - తావు -
బీజము - విత్తు -

4- ఏత్వాదేశమువచ్చినందుకు.

దండము - దండె -
వీణ - వీణె -
పట్టము - పట్టె -
ముస్త - ముస్తె -
మల్లి - మల్లె -

౫ భాపూర్వాంత్యరములమీద -

త్రికము - తిగ -
సంధ్య - సంజె -
జాలము - జాల -

వర్ణము - వన్నె -
కన్య - కన్నె -
చిహ్నము - చిన్నె -
కాష్ఠము - కట్టె -
ముద్ర - ముద్దె -
విద్య - విద్దె -
పక్షి - పగ్గె -
దీపము - దివ్వె -
గద - గదె.
భోజకస్త్రీ - బోనకత్తె -

౪- 5- ఏత్వమునకుఇయాదేశవా

వన్నె - వన్నియ -
కన్నె - కన్నియ -

౪- 6- ఇరి -

సాక్షి. సాకిరి -

౪- 7- ఇరము -

భిక్ష - బికిరము -

౪- 8- ఉవాదేశము -

అర్ఘ్యము - అగ్గువ -
సత్త్వము - సత్తువ -
త్యాగము - తెగువ -
పర్వము - పండువ -
వస్త్రము - వలువ -
హింగు - ఇంగువ -
కుల్య - కాలువ -

౪- 9- ఏరి -

దేవ - దేవేరి -

౪-10 హంస - అంచ -

యాశము - అసము

౪- 11 - బొట్లు, ప్రత్యయాంత[illegible]
ంబులగు శబ్దసంజ్ఞ[illegible]
ఉవర్ణనంబె -

కేతకి - గేదఁగి -
దీనికిబిందుప్రాప్తి-
లాక్షా - లక్క -
దీనికిద్విత్వప్రాప్తి -
౩. ౧౨. దేవమనుష్యశబ్దములతద్భ
వమైతేమ ఙాగముకొన్ని
టికిలేదు-
కొండకీటిఙఁగము -
ఙాఁడు-
ఇటువలెనె -
౩. ౧. గిలుక, సుడి, సున్న, క్రి
తయు, కియ్య, దొలఁగు-
ఎటువలెనంటే -
వర్తి - వత్తి -
మృదువు - మెదవు -
ఏకాంతము - ఏకతము -
ధాత్రి - దాది -
మాణిక్యము - మానికము -
౩. ౨. క్రియొకొక్కచో దొ
లంగకయుండు-
ప్రౌఢ - ప్రోడ -
౩. ౩. హ్రస్వవర్ణంబులకునుదీ
ర్ఘాక్షరములు -
కస్తూరి - కస్తురి -
౩. ౧. ద్విత్వవర్ణంబులకునుకింది
దదియుమొండెమీఁదదియు
మొండెచెడుననందురు-
స్నిగ్ధము - నిద్ధము-
స్వామి - సామి -
౩. ౨. ఊనువు లుంజెందుకొ
న్ని...ములకు -
...

...ణె - ...ణెము -
భరశబ్దము - బరువు -
౩. ౩. బంధురత...ములకు -
చిత్రములు - చిత్తీలు -
ఖడ్గము - కత్తి -
౬. ౧. వర్గద్వితీయ...క్షరములకు
వర్గ ప్రథమాక్షరప్రాప్తి -
ముఖము - మొకము -
సఖి - సకి -
సుఖము - సుకము -
శిఖ - సిక - } వికల్పము-
సిగ -
ఇచ్ఛ - ఇచ్చ -
పాఠ - పాట -
శుంఠి - సొంటి -
పీఠము - పీట -
కథ - కత -
వ్యథ - వెత -
గ్రంథి - కంతి -
స్థిరము - తిరము -
స్థూలము - తోరము -
ఫలకము - పలక -
౬. ౨. చతుర్థవర్ణములకుతృతీయ
వర్ణప్రాప్తి-
ఘని - గని-
ఝంఝాటము - జంజాటము-
ప్రౌఢ - ప్రోఢ-
బుద్ధి - బుద్ది -
వృద్ధశబ్దమునకు పెద్ద -
ప్రభ - పబ -
౬. ౩. న ణ ళ ల ర త థ డ
ధ ట డ లకుడత్వాదేశ
మువచ్చినందుకు -

అం[illegible]నము - అంగడి -
[illegible]ము - పెంకడము -
[illegible] - [illegible] -
ము[illegible]ము - [illegible] -
నార[illegible] - నారికడము -
[illegible]ము - [illegible] -
వ[illegible]ము - [illegible] -
[illegible]ము - [illegible] -
[illegible]ము - [illegible]ము -
పతాక - పడగ -
[illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
అ[illegible] - అడవి -
జట - జడ -
మ[illegible]ము - మండపము -
[illegible] - దాడి -
[illegible] - కన్నడము -
[illegible] - [illegible] -

4. క్షకారమునకు చ స కలు వచ్చునందుకు -

లక్ష్మి - [illegible] -
ఇక్షు - ఇంచు -
[illegible]ము - సీమము -
సూత్ర[illegible] - [illegible]కము -
లాక్ష - లక్క -
పక్షి - పక్కి -
దక్షిణము - దక్కినము -
యక్షులు - జక్కులు -
పరీక్షించి - [illegible] -
క్షౌరము - [illegible] -
ద్రాక్ష - దాక -

౬- 5. శ ష చ లకు సత్వప్రాప్తి

శాల - సాల -
ఆశ - ఆస -
దిశ - దెస -
ఆకాశము - ఆకసము -
ఆపోశనము - ఆపోసనము -
శుల్కము - సుంకము -
శలాక - సలాకు -
రోషము - రోసము -
ఈర్ష్య - ఈరసము -
దోషము - దోసము -
వేషము - వేసము -
భాష - బాస -
విషము - విసము -
నిమిషము - నిమిసము -
మషి - మసి -

౭- 6- క్షాలకు యత్వాదేశము

దీర్ఘిక - డిగ్గియ -
మల్లిక - మల్లియ -
ఘటికాయంత్రము - గడియార
ము -

నైపథ్యము - నెయ్యము -
సందేహము - సంపయము -

౭- 7. జ్ఞ ణ ల లకు నకారమాదేశము -

[illegible]ము - జన్నము -
ఆ[illegible] - [illegible] -
ఆజ్ఞప్తి - ఆనతి -
[illegible] - సన్న -
విజ్ఞాపనము - విన్నపము -
[illegible]నము - నాణెము -
[illegible] - గోనము -
[illegible] - [illegible]ని -
[illegible] - [illegible]ము -

శాణము - సాన -
త్రిలింగము - తెనుంగు -
లాంగలము - నాగలి -
లజ్జ - నాన

౭. 8. తవర్గమునకు చవర్గము, చవర్గమునకు తవర్గమాదేశము ఎట్లనిన.

చించ - చింత -
భూతము - బూచి.
సూచి - సూది -
గుచ్ఛము - గుత్తి -
జాతి - జాజి -
ప్రాంతము - పజ్జ -
రథ్యము - రచ్చ -
వ్రజశబ్దము - వ్రేంత -
కక్ష్యము - క్రంత -
తిక్తము - చేదు -
త్యాగము - చాగ -
చిరశబ్దము - తడవు -
తరుశబ్దము - చెట్టు -
బీజము - విత్తు -
ఇటువలెనే -

౬. 9. రేఫలకారములకు -

క్రూరుడు - కూళ -
స్థూలము - తోరము -
అగురు - అగులు -
పాత్రము - పళ్లెము -
కర్త్రికము - కత్తెర -
గంధస్వ్యపు - కత్తెఱుండు -

౬. 10. చ స లకు

నారాచము - నారసము -
హంస - అంచ -

1. ట డ లకు.

ట - జడ -

కరంటకము . కరాటము

౬. 12. వ ప లకు.

శవము - సవము -
ద్రౌపది - ద్రోవది.

౬. 13. న ణ లకు-

విజ్ఞానము - విన్నాణము
శాణము - సాన -

౬. 14. క గ లకు.

ద్వికము - దుగ -
పూగము - పోక -

౬. 15. ణ న లకు వర్గసముకలదు. ఎట్లనిన

అంగణము - అంగడి
తిలను - నువ్వు.
మృత్తు - మన్ను.
మృత్స్న - మిన్న.
అంబ - అమ్మ.
తాంబూలము - తమ్మలము

౯-1- హాజబలకు గకారము.

సింహము - సింగము-
సింహిని - సింగిణి-
కంబళము - గొంగళి-

౯-2- యకారమునకు జకారాదేశము-

యోగి - జోగి.
ద్యూతము - జూదము-
యౌవనము - జవ్వనము.
యముడు - జముడు.
యత్నము- జతనము.
యంత్రము - జంత్రము.

౯-3- ఊష్మలంతస్థములు సమొందకుండు.

కుశలము - కడము.

తృతీయతరంగము.

తృతీయతరంగము.

గుహ - గవి.

గృహము - ఇవము.

కుటీరము - గుడిసె.

శేఫాలిక - వావిలి.

నైశ్యలు - చేలు.

3. అంతస్థల కన్యోన్యమాదేశము-

తిత్తిరము - తీతువ.

కల్హారము - కలువ.

కిరీటి - కవ్వడి.

హేయము - ఎవము.

వర్తులము - వట్రువ.

1- మత్వమునకు వత్వప్రాప్తి

(ఇది అపభ్రంశభాష.)

హిమము - ఇవము.

క్రమము - క్రవము.

శ్యామంతిక - సేవంతి.

సమ్మవము - సవతు.

2. ఉత్వమునకు నోత్వము-

కులము - కొలము-

పద్యము - గోడ-

కుంతి - గొంతి.

తుండము - తొండము.

3. ఔత్వమునకు నోత్వప్రాప్తి

క్రౌంచము - కొంచ.

4. ఐత్వమునకు నేత్వము.

వైరము - వేరము.

1- ఋత్వమునకు నేత్వము-

నృత్యము - నెత్తము.

1. నెలఅసున్నలఅసున్నలవును.

తరంగములు - తరఁగలు.

కాంత - కాఁత.

ఎచ్చులకు వత్తాదేశము.

అన్నము - వణ్ణము-

అశ్వము - వారువము-

ఉష్ణము - వెచ్చ.

ఒత్కశబ్దము - వడ్డె-

ఖేటము - వేట.

ఉత్కృష్టము - వెక్కసము-

౧౦-2- ఋత్వమునకు రిత్వాదేశము

ఋక్షము - రిక్క.

౧౦-3- విభక్త్యేకలోపములు-

పనసః - పనస.

ఇట్లువలెనే

కుండః - కుండ.

౧౦-4. మాత్రికవికృతి-

కులము - కొలము.

౧౧-1- కల్లుకు బంధుత్వమనునాసికలకు నెల్ల-

ద్రోణము - తూము.

ద్రోణశాకము - తుమ్మి

ఫణి - పాము-

సంజ్ఞ - సన్న-

రాజ్ఞి - రాణి.

తూణము - దొన-

౧౧-3- తకారమునకు యకారము-

రాత్రి - రేయి.

వక్త్రము - వాయి-

గృంజనము - గంజాయి-

౧౧-4- కారికలకు-

తంతువు - త్రాడు-

కబరి - కొప్పుళి-

(ఇటువలెనె పైశాచికరూపములు)

౧౧-2- వర్గలోపములెట్టివ చెనంబు-

చక్రవాకము - జక్కవ -
పున్నాగము - పొన్న -
కపోతము - గువ్వ -
పారావతము - పావురము -
కాననము - కాన -
తామరసము - తామర -
దేవాలయము - దేవళము -
ఖలీనము - కళ్లెము -
పలాలము - పొల్లు -
పల్యయనము - పల్లానము -
పటోలి - పొట్ల -
ఆతపము - ఎండ -
హింతాలము - ఈందు -
ఉపరిగేహము - ఉప్పరిగె -
కులాయము - గూడు -
పరాగము - పొడి -
కంకతి - కలికి -
ఆర్జవము - అరజము -
సోమయాజి - సోమాసి -
వర్తికము - పిట్ట -
యావనాళము - జొన్న -
నైపుణ్యము - నేర్పు -
చాతుర్యము - చదురు -
మల్లుచశబ్దము - ముచ్చు -
కందళము - కందు -
అంచలము - అంచు -
సేవనము - జేసి -
సంతానము - సంతు -
ప్రాచీనము - ప్రాచి -
కుష్ఠము - కొల్లి -
క్షారము - కాచు

౧-7- మధ్యమవర్ణలోపములు -

కుక్కుటము - కోడి -
వార్తాకము - వంగ -
సంకేతము - సంత -
కలహము - కయ్యము
కబళము - కక్షి - చాన.
నియమము - నేమము -
ధవళము - తెలి
పాండురము - బొల్లి -
అమావాస్య - అ[illegible]
స[illegible]హారము - [illegible]
ఉపహారము - ఉప[illegible]
పాయసము - పాసము
బిడాలము - పిల్లి -
కూబరము - గుడ్డము -
కాషాయము - కావి.
కరవీరము - గన్నేరు -
చతుర్థి - చవితి -
చా[illegible]చక్యము - చొక్కము -
శాశ్వతము - సతము -
కాహళి - కాళి -
జీవితము - జీతము -
ధమ్మిల్లము - తురుము -
వృషభము - గిబ్బ -
నఘాటి - పెంటి -
కుంభకారుడు - కుమ్మరి -
స్వర్ణకారుడు - సొన్నారు -

......మాత్రైక్యము -

చంద్రశబ్దము - చందమామ
లోధ్రశబ్దము - లొద్దుగ -
దంభశబ్దము - దబ్బర -
దేవశబ్దము - దేవర -
వేణీశబ్దము - వేనలి -
పశ్చిమము - పడమర -
శూర్పణఖ - చుప్పనాతి - చుప్పనాతి
ఝరసి - [illegible]
పణము - [illegible]

....వర్ణైకగ్రహణములు -

శ్రేష్ఠము శ్రే-

రాజన్శబ్దము - రా -

రారాజు -

పుష్పశబ్దము - పూ -

పూబోడి -

ప్రేమశబ్దము - ప్రే -

ప్రేమపల్లి -

అత్తశబ్దము - అమ్మ -

అమ్మ్రము - అమ్మ -

గ్రామము - గాము -

ముఖము - మోము -

వృషభము - గిబ్బ -

..వర్ణభేదములు

కర్పూరము - కపురము -

కపురము - కప్రము -

గంబుర - గంబూర -

గంబుర - గంబూరము -

గంబురా

అక్షరము అక్కరము -

అక్రము -

సంతోషము - సంతసము -

సంతోసము

పర్వము - పరువము - పబ్బము -

పండువ -

త్యాగము - చాగము - తెగువ -

కార్యము - కారియము - కరము -

మర్యాద - మరియాద - మేర -

ఆర్యుడు - అయ్య - అజ్జ -

సత్యము - సత్తెము - సత్తు -

పుష్పము - పూ - పూవు - పువ్వు -

పువు -

దీపము - దీవి - దీబ -

విద్య - విద్దె - విజ్జ -

వక్రము

మ్మోగము - మోగము -

ముఖము - మొగము -

కోల - కరి -

గ్రామము - గాము -

వీటి - వీడెము - విడి

వీడెము -

స్థూలము - దొడ్డు -

పీఠ - పీఠి - పీట -

వృద్ధ - పెద్ద -

గద్ద -

అంబ - అవ్వ -

స్థలము -

ఏకశబ్దము - ఒక -

ఒక్కడు ఒక్క - ఒక -

ముసలి -

కొసము - ఉరిసన -

గుచ్ఛము - గుత్తి - కుచ్చు -

కుచ్చు

ద్రష్టము - దిటము - దిట్టము - దిట్ట -

చేష్ట - చిట్టకము - చెయ్యము -

చేష్ట

కరము - కేలు -

కుఠినము - కొండ - గట్టి -

ప్రౌఢ - ప్రోఢ - ప్రౌఢి

కవిసంశయవిచ్ఛేదము.
తృతీయతరంగము.

బీజము - గింజ.	ఉష్ణము - కెట్ట -
హృదయము - ఎద - డెందము.	శ్యామ - చామ

ఇది శ్రీమదశేషమనీషిహృదయంగమ మృదుపదనిరర్గళాంధ్రరామాయణఘటనావైదుషీధురంధర తాడిదము బాలసరకవితసూభవసరసకవితావైభవసౌజన్యనిధాన సూరకవి ప్రణీతంబైన కవిసంశయవిచ్ఛేదమను లక్షణమునందు సర్వంబును తృతీయాశ్వాసము సంపూర్ణము.

కవిసంశయవిచ్ఛేదము సంపూర్ణము

1897
Arsha Press, Vizagapat
Published by S. P. V. Ranganadhasva
Printed by R. Appalan